

**MARGULAN
UNIVERSITY**

ISSN 2957-5567 (Print)
ISSN 2957-5575 (Online)

2022 жылдан шығады
Издается с 2022 года

ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН АТЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ
ПАВЛОДАРСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬКЕЯ МАРГУЛАНА
ALKEY MARGULAN PAVLODAR PEDAGOGICAL UNIVERSITY

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ:
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ**

**ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА**

**LANGUAGE AND LITERATURE:
THEORY AND PRACTICE**

3¹2023

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

КУӘЛІК

2022 жылы 4 наурызда

№ KZ06VPY00046675

мерзімді баспасөз басылымын,

ақпараттық агенттікті және желілік басылымды есепке қою туралы
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Теміргазина Зифа Қақбаевна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан. Scopus ID: 55776658000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>), Web of Science Researcher ID AAC-7121-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Атқарушы хатшысы

Гаранина Екатерина Петровна, филология ғылымдарының кандидаты, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан. Scopus ID: 56258135800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Халықаралық редакция алқасының мүшелері:

- Әбішева Сәуле Жүнісқызы*, филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университет, Алматы қ., Қазақстан. Scopus ID: 55801544900 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>), Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>
- Агманова Әтіркүл Егембердіқызы*, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет, Астана қ., Қазақстан. Scopus ID: 56223933300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>), Web of Science ResearcherID: E-5676-2015 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0222-2304>
- Андрющенко Ольга Константиновна*, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан. Scopus ID: 56016816000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56016816000>), Web of Science ResearcherID: ADB-6737-2022 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3081175>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>
- Ергалиев Қуаныш Советұлы*, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан. Scopus ID: 56263071700 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56263071700>)
- Жарқынбекова Шолпан Құзарқызы*, профессор, филология ғылымдарының докторы, Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университет, Астана қ., Қазақстан. Scopus ID: 55446258300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>
- Лучик Малгожата*, филология ғылымдарының докторы, профессор, Зеленогурский университет, Зиелона Гура қ., Польша. Scopus ID: 57216740660 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>)
- Николаенко Сергей Владимирович*, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, П.М. Машеров атындағы Витебск мемлекеттік университет, Витебск қ., Беларусь. Scopus ID: 57208782361 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>
- Осокина Светлана Анатольевна*, филология ғылымдарының докторы, Алтай мемлекеттік университет, Барнаул қ., Ресей. Scopus ID: 57207456758 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>), Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>
- Сағындықұлы Бекен*, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан. Scopus ID: 57193848072 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>)

com/authid/detail.uri?authorId=57193848072). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-0339>

10. *Синячкин Владимир Петрович*, филология ғылымдарының докторы, профессоры, Ресей халықтар достығы университет, Мәскеу қ., Ресей. Scopus ID: 57192938803 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

11. *Сүтжанов Сейфитден Назымбекович*, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3819-1450>

12. *Тоқатова Людмила Ербулатқызы*, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар қ., Қазақстан. Scopus ID: 56127290800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56127290800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8282-1096>

Техникалық хатишы: Г.С. Салменова

«Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» журналдың тақырыптық бағыты:
тіл білімі, әдебиеттану, мектепте және университетте тілдерді оқыту әдістемесі,
мәдениетаралық коммуникация.

Журнал жылына 4 рет шығарылады.

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланады.

© Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар
педагогикалық университеті

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ06VPY00046675

выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан
04.03.2022 года

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Темиргазина Зифа Какбаевна, профессор, доктор филологических наук, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан. Scopus ID: 55776658000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>), Web of Science Researcher ID AAC-7121-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Ответственный секретарь

Гаранина Екатерина Петровна, кандидат филологических наук, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан. Scopus ID: 56258135800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Члены международной редакционной коллегии

1. *Абишева Сауле Жунусовна*, профессор, доктор филологических наук, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан. Scopus ID: 55801544900 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>), Web of Science Researcher ID: AAJ-1094-2021 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

2. *Агманова Атиркуль Егембердиевна*, проф., доктор филологических наук, Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева, г. Астана, Казахстан. Scopus ID: 56223933300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>), Web of Science Researcher ID: E-5676-2015 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0222-2304>

3. *Андрющенко Ольга Константиновна*, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан. Scopus ID: 56016816000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56016816000>), Web of Science Researcher ID: ADB-6737-2022 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3081175>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>

4. *Ергалиев Куаныш Советович*, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан. Scopus ID: 56263071700 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56263071700>)

5. *Жаркынбекова Шолпан Кузаровна*, профессор, доктор филологических наук, Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева, г. Астана, Казахстан. Scopus ID: 55446258300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

6. *Лучик Малгожата*, хабилитиров. доктор наук, профессор, Зеленогурский университет, г. Зелена Гура, Польша. Scopus ID: 57216740660 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>)

7. *Николаенко Сергей Владимирович*, доктор педагогических наук, профессор, Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, Витебск, Беларусь. Scopus ID: 57208782361 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

8. *Осокина Светлана Анатольевна*, доктор филологических наук, Алтайский государственный университет, Барнаул, Россия. Scopus ID: 57207456758 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>), Web of Science Researcher ID: AAO-6543-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

9. *Сагындықұлы Бекен*, доктор филологических наук, профессор, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан. Scopus ID: 57193848072 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-0339>

10. *Синячкин Владимир Петрович*, доктор филологических наук, профессор, Российский универси-

тет дружбы народов, Москва, Россия. Scopus ID: 57192938803 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

11. *Сутжанов Сейфитден Назымбекович*, доктор филологических наук, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3819-1450>

12. *Токатова Людмила Ербулатовна*, кандидат филологических наук, доцент, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Казахстан. Scopus ID: 56127290800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56127290800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8282-1096>

Технический секретарь: Г.С. Салменова

Тематическая направленность журнала «Язык и литература: теория и практика»:
языкознание, литературоведение, методика преподавания языков в школе и вузе,
межкультурная коммуникация.

Периодичность: 4 номера в год. Язык публикуемых статей: казахский, русский, английский

© Павлодарский педагогический университет
имени Әлкей Марғұлан

LANGUAGE AND LITERATURE: THEORY AND PRACTICE

CERTIFICATE

about registration of a periodical print publication, an information agency and an online publication
№ KZ06VPY00046675
issued by the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan
04.03.2022

EDITORIAL BOARD

Chief editor

Temirgazina Zifa Kakbaevna, Professor, Doctor of Philology, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. Scopus ID: 55776658000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>), Web of Science Researcher ID AAC-7121-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Executive secretary

Garanina Yekaterina Petrovna, Candidate of Philological Sciences, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. Scopus ID: 56258135800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Members of the international editorial board:

1. *Abisheva Saule Zhunusovna*, Professor, Doctor of Philology, Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan. Scopus ID: 55801544900 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>), Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

2. *Agmanova Atirkul Egemberdievna*, Professor, Doctor of Philology, L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. Scopus ID: 56223933300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>), Web of Science ResearcherID: E-5676-2015 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0222-2304>

3. *Andryushchenko Olga Konstantinovna*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. Scopus ID: 56016816000 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56016816000>), Web of Science ResearcherID: ADB-6737-2022 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3081175>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4269-9588>

4. *Ergaliev Kuanyshev Sovetovich*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. Scopus ID: 56263071700 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56263071700>)

5. *Zharkynbekova Sholpan Kuzarovna*, Professor, Doctor of Philology, L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. Scopus ID: 55446258300 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>), Web of Science ResearcherID: P-3739-2014 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1696263>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

6. *Luczyk Malgorzata*, hab. Doctor of Science, Professor, Zelenogursky University, Zielona Góra, Poland. Scopus ID: 57216740660 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>)

7. *Nikolaenko Sergey Vladimirovich*, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vitebsk State University named after P.M. Masherova, Vitebsk, Belarus. Scopus ID: 57208782361 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

8. *Osokina Svetlana Anatolyevna*, Doctor of Philology, Altai State University, Barnaul, Russia. Scopus ID: 57207456758 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>), Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020 (<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

9. *Sagyndykuly Beken*, Doctor of Philology, Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. Scopus ID: 57193848072 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1423-0339>

10. *Sinyachkin Vladimir Petrovich*, Doctor of Philology, Professor, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia. Scopus ID: 57192938803 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

11. *Sutzhanov Seyfitden Nazymbekuly*, Doctor of Philology, Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3819-1450>

12. *Tokatova Lyudmila Erbulatovna*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. Scopus ID: 56127290800 (<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56127290800>). ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8282-1096>

Technical secretary: G.S. Salmenova

Thematic focus of the journal «Language and Literature: Theory and Practice»:
linguistics, literary studies, methods of teaching languages at school and university,
intercultural communication.
Frequency: 4 issues per year. The language of published articles: Kazakh, Russian, English

© Pavlodar pedagogical university named
after Alkey Margulan

МАЗМҰНЫ. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENT

1 Бөлім. Тіл білімі және әдебиеттану
Раздел 1. Языкознание и литературоведение
Section 1. Linguistics and literary studies

Г.К. Абишева, А. Қ. Тұрышев Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы діни антропонимдер	9-21
К.С. Kalybekova, К.М. Khamzina, А.Д. Bekkulova Reflection of social reality in kazakh prose	22-30
Ж.Ж. Боранбек, С.Н. Сүтжанов Академик С. Қирабаев еңбектерінің сипаттамасы	31-38
М. Лучик, З.К. Темиргазина <i>Анастасия и Евгения</i> в антропонимиконе Павла Васильева	39-45
Ш.К. Жаркынбекова, В. А. Вишницкая Познание мира сквозь призму авторского видения коммуникативного события	46-53

2 Бөлім. Тілдерді оқыту әдістемесі
Раздел 2. Методика преподавания языков
Section 2. Methods of teaching languages

Ә.М. Базарбай, М.И. Оразханова Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілін оқыту әдістемесі туралы	54-61
Е.Н. Дерунова, Г.С. Суюнова Руководимое письмо в обучении написанию ЭССЕ	62-74
М.А. Дузнаева, Д.К. Жексенова, Н.Б. Ағалиева Мұғалім және оқушы тілдік тұлға ретінде	75-84

1 БӨЛІМ.
ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

РАЗДЕЛ 1.
ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

SECTION 1.
LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

ӘОЖ 81'373.2
ҒТАМР 16.21.33

[DOI:10.52301/2957-5567-2023-2-14-22](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-2-14-22)

Г.К. Абишева

*Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан*

 <https://orcid.org/0000-0002-7150-8341>
e-mail: abisheva_gulnara1982@mail.ru

А.Қ. Тұрышев

Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан

 <https://orcid.org/0000-0001-5898-4485>
e-mail: trushev@mail.ru

**МӘШҲҮР ЖҮСІП ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ
ДІНИ АНТРОПОНИМДЕР**

Аңдатпа. Мақалада Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының көркем шығармаларындағы діни антропонимдердің рөлі қаралады. Оның шығармаларындағы, әсіресе пайғамбарлардың атауларындағы діни поэтонимия белгілі бір ақпараттың элементтерін, олардың өмірінің қандай да бір дәуірінің бейнесін, әрекетін көрсетеді, олардың танымдық ерекшеліктерін ашады. Автор өз шығармаларында халық ертегілерінің сан ғасырлық дәстүрін көркем әдебиет деңгейіне дейін көтерген, сондықтан Мәшһүр Жүсіп туындылары діни терминологияны қамтитын діни-философиялық ойдың тікелей көзі болып табылады. Осы тұрғыда теориялық және көркем туындыларға талдау жасалып, қорытындылар жасалады. Діни поэтонимдер қасиетті сипатқа ие. Шығармалардағы діни аттарды қарастыра отырып, біз автордың жеке ұстанымын, оның көркем-эстетикалық және діни дүниетанымын анықтай аламыз.

Түйінді сөздер: ономастика, әдеби ономастика, жалқы есім, поэтоним, антропоним, көркем мәтін, Мәшһүр Жүсіп.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдемейді.

Мақаланың тарихы:

Алынған күні: 13.04.2023

Жариялануға қабылданған күні: 10.06.2024

Кіріспе

Тарихи этникалық процесті сипаттайтын ақпараттың рухани-тарихи көздерінің бірі – антропонимдер жүйесін лингвистикалық, әлеуметтанулық тұрғыдан анықтау ерекше маңызды. Бұл тек лингвистикалық жаңғырту ғана емес, сонымен қатар этномәдени сипаттағы тарихи білімнің көкжиегін кеңейту. Осыған байланысты қазіргі қазақ қоғамында ұлттық мүдделерге сәйкес қазақ тілінің негізгі, деректану, ауыспалы, рефлексивтік этномәдени және әлеуметтік қызметі, жаңа деңгейдегі ұлттық сананың тиісті жаңаруы, мемлекеттік тіл мәртебесіне байланысты қазақ тілінің қарқынды қызметі қазақ тілінің лингвомәдени жүйесі болуы тиіс.

Шығарма композициясының негізгі элементтері ретінде көркем әдебиет ономастикасына лингвистикалық тұрғыдан талдаулар жасау тіл біліміндегі өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сондықтан бұл сала кейіпкерлерді сипаттау, оқиғалар көрінісін және шығармалардың идеялық мазмұнын бейнелеу үшін аса маңызды фактор болып саналады. Ономастика (адамдар, жер, су, рулар, тайпалар және т. б.) зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері (олардың атаулары) және тілмен қарым-қатынаста қабылданған ұлттық-этномәдени, әлеуметтік сипаттағы анықтау қажеттілігі В.В.Радлов, В.В. Бартольд, Н. Катанов, А.Н. Самойлович, С.Е. Малов, Н.К. Дмитриев, А.Н. Кононов, Н.А. Баскаков, Қ. Жұбанов, І.К. Кеңесбаев, С. Аманжолов, Ә. Қайдар, Т. Жанұзақов, Ә. Абдрахманов, Е. Жанпейісов, Қ. Рысбергенова, Г. Мадиева, А. Жартыбаев т.б. ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылды.

Дінтанушы ретінде Мәшһүр Жүсіп қазақ даласында құранның хикаяларын түсіндіруді мақсат етіп қойды. Ақынның сюжеттік өлеңдерінің көпшілігі діни тақырыпта екені мәлім. «Құдайым жексенбі күн жер жаратты», «Адам ата мен шайтан», «Сүлеймен мен Ібіліс», «Абыраһа мен Мұтылаб», «Мұхамедке пайғамбарлық келгені», «Ғалының ниеті», «Жаппардың әңгімесі» тағы да басқа көптеген өлеңдеріндегі сюжеттік желісі құран хикаяларымен сабақтас. Сонымен қатар Мәшһүр Жүсіптің ақындық мұрасының едәуір бөлігін дастандар (жоғары көркем поэтикалық шығармалар) құрайды, олардың көпшілігі діни тақырыпқа арналған. Осыған байланысты ақынның дастандары шығыс классиктерінің шығармаларына ұқсас. Діни дастандарда автор ғасырлар бойы қалыптасқан халық ертегілерінің дәстүрін көркем жазба әдебиет деңгейіне көтерді.

Мұсылман елдері әдебиетінде кең айтылған және Мұхаммедтің Миғраж сапарын жырлаған ақын Мәшһүр Жүсіптің «Миғраж» дастанында (Мәшһүр, 2007, 263 б.) айтарлықтай мол. Демек, дастанның атауы да үлкен мағынаны білдіреді. Пайғамбарымыз Мұхаммедке Миғраж мұғжизасы берілген. Миғраж түнінде пайғамбарымыз хазіреті Мұхаммед Меккедегі әл-Харам мешітінен Құддыстағы (Иерусалим) әл-Акса мешітіне бір сәтте Исра жасайды (түнгі сапар арабтарда «исра» деп аталады). Одан миғражға – жеті қат көкке көтеріліп, дүниеден өткен барлық пайғамбарлармен кездеседі, үнемі құлшылықта жүретін періштелермен жолығады. Құдіретті Жаратушымыздың түрлі белгі – аяттарын көріп, Онымен тілдеседі. Бес уақыт намаз осы түнде парыз етілген. «Миғраж – пайғамбарымыз Мұхаммедтің (с.ғ.с.) ең үлкен мұғжизаларының бірі. Мұғжиза – Алланың құдіретімен жүзеге асатын, адамдардан тек пайғамбарларға ғана тән, таңғажайып құбылыс. Жүрегінде иман нұры орныққан әрбір адам Алланың мұғжизаларына шүбәсіз сенеді» (Сейтбеков, 2011, 324 б.). Осындай қасиетті құбылыс атауымен бірдей аталатын

«Миғраж» дастаны Мұхаммед пайғамбардың бейнесін сипаттауға арналған. Онда Пайғамбардың аспанға қалай көтерілгені туралы айтылады. Құдаймен кездесіп, ол ең алдымен жердегі адамдарға қамқорлық жасайды. Бұл дастанның негізгі идеясы.

Материалдар мен әдістер

Мәшһүр Жүсіп туындылары діни терминологияны қамтитын діни-философиялық ойлардың тікелей көзі іспетті. Мәшһүр шығармаларындағы әрбір аталған есім белгілі бір ақпараттың элементтерін, олардың өмірінің қандай да бір дәуірінің бейнесін, әрекетін, сипаттайтын сияқты. Осы орайда, Мәшһүр поэзиясында діни поэтонимияны пайдалану өте маңызды және бұл топта ерекше орын алатын онимдер – пайғамбарлар есімдері. Дастанда Адам ата, Мұхаммед, Әбу Жаһил, Жебірейіл, Расул, Мекайіл, Исрафил, Жақия, Жақып, Ғайса, Дәуіт, Сүлеймен, Ыдырыс, Мұса, Мұхаммед сияқты антропонимдер қолданылған. Солардың әрқайсысына тоқталып, танымдық тұрғыдан мән-маңызын сипаттау – біздің мақаламыздың мақсатын мен әдістерін айқындайды.

Қасиетті онимдерді талдау үшін контекстік талдау қолданылады, оның көмегімен Мәшһүр Жүсіп дастандарындағы онимдердің семантикасы мен қызметін анықтаймыз. Антропонимдердің дифференциалдық белгілерін белгілеу үшін олардың семантикалық талдауы да қолданылады.

Нәтижелер және талқылау

«Жер бетіндегі қаншама миллиондаған адамдардың түбі – бір, барлығы Адам атадан тарайды. Адам ата – Аллаһ тағала саналы тіршілік иелерінен алдымен Адам атаны (а.с.), сонан кейін оның серігі – Хауа ананы жаратты. Адам атаның жер бетіне түсірілгенін Құран кәрімнен білеміз. Күллі адамзаттың бабасы һәм жер бетінің алғашқы халифасы ретінде оның өмір жолы осылай басталды. Сондықтан да мұсылмандар басқа ұлттарды көргенде шарапатты аят-хадистерге сүйеніп: «Бәріміздің тегіміз – Адам ата, ал оның тегі – топырақ», – деп айтады (Сейтбеков, 2011, 17 б.).

Мәшһүр Жүсіпте:

«Бұл өзі өтіп кетер қапы жалған.

Жаралған ең әуелі – Адам ата,

Қоймады дүниеге оны да [алған]» (Мәшһүр, 2008, 20 б.) – деп, Адам атаның ең бірінші жаратылғаны туралы айтып өтеді.

Әуелі жан иесі – Адам ата,

Жан қылып топырақтан қылған жота (Мәшһүр, 2005, 131 б.) .

Сонымен қатар:

Ашылды әуелгі аспан есіктері,

Тұр екен Адам ата күтіп құрмет.

Ол жерде мен Адамға сәлем бердім,

Кісі екен ұзын бойлы, жүзін көрдім.

– Қош келдің, бақытың ашылсын, балам! – дейді,

Бөгелмей онан өтіп жүре бердім (Мәшһүр, 2005, 296 б.), – деген жолдар кездеседі.

Осы жолдардан адамзаттың алғашқы атасы әрі алғашқы пайғамбары екенін және көркем мінезге ие екенін аңғара аламыз.

Әбужаһил – дастанда Мұхаммедке оқ атып, опасыздық жасаған адам.

Өш болып, Әбужаһил оқпен атты,

Кәпірлер ренжімеді Мұхаммедті (Мәшһүр, 2007, 265 б.).

Әуелі жолығыпты Әбужаһил,

Көп жанға залал етіп, қылған батыл (Мәшһүр, 2007, 266 б.).

Әбужаһилдың Мұхаммедке залымдық жасағаны туралы бірнеше поэмаларда айтылады. Мысалы:

Әбужаһил залымға төзім қылған Мұхаммет,

Жалақордың хақ жолға өзін бұрған Мұхаммет (Мәшһүр, 2007, 221 б.).

Мәшһүр шығармаларында кездесетін діни поэтонимдердің бірі – Жебірейіл. Жебірейіл – Аллаһға ең жақын жүретін, Алланың әмірімен жансыз жан салатын, тарыққанды демейтін періште. Аллаһ пен пайғамбарлардың, соның ішінде Мұхаммедтің (ғ.с.) арасындағы бас дәнекерші. Діни аңыздарда Жебірейілдің Мұхаммедтің (ғ.с.) өміріндегі алатын орны да жан-жақты сипатталады. Ол Мұхаммедке (ғ.с.) Құранды бөліп-бөліп бере отырып, рамазан айында тапсырып болған. Ол пайғамбарды қорғап және оған жөн сілтеп, Құдысқа баратын “түнгі сапары” кезінде оған жолсерік болады және де оған әскери шаралар мен діни таластар кезінде көмектеседі. Жебірейіл Аллаһға жақын төрт періштенің ең лауазымдысы болып табылады. Кейде оны аяғы жерде, басы бұлтта болатын заңғар биік бейнеде сипаттайды (Ислам, 2010, 24 б.). Аллаһтың елшісі, Аллаһтың оған игілігі мен сәлемі болсын, Жебірейілді оның періштелік бейнесінде екі рет – Алла оны Жаратқан бейнеде көрді. Бұл туралы Алла Тағаланың сөздерінде айтылған:

«Ол оны айқын көкжиекте көрді».

«Ол оны Лотостың шеткі бетіндегі баспана бағы орналасқан жерде көрді (Ан-Наджм, 13–15), яғни, ол көкке көтерілген кезде көрген. Мәшһүр Жүсіптің дастанында Мұхаммедтің Алланың ықыласымен Жебірейіл әкелген пыраққа мініп, көкке көтеріледі (Мәшһүр, 2007, 263–266 б.).

Періште ол Жебірейіл жетіп келді:

Иа, Мұхаммед, Құдайың айтты сәлем,

Жіберді пырақ пенен шола саған (Мәшһүр, 2007, 265 б.).

Алдыма менің келіп пырақ түсті,

– Мінем! – дедім, шегініп, бойын қысты.

Жебірейіл

– Жай түр! – дейді, тұрдым, міндім,

Жөнелді мені құстай алып ұшты (Мәшһүр, 2007, 265 б.).

Алла бұйрығымен Жебірейіл Расулға келгеннен кейін, автор тарапынан төмендегідей жолдар бар:

Кеудем жарып, жүрегім суырып алды,

Бір алтын легенге оны малды.

Легеннің іші толған ғылым-хикмат,

Тазалап өз орнына қайта салды.

Алдымда Жебірейіл бар, соған ердім.

Міндім: «Бисмилла!» деп, кеш, ерте ме,

Алдына мешіт Ақса жетіп келдім (Мәшһүр, 266 б.).

Мәшһүр шығармаларындағы кездесетін тағы бір діни есімдер – Мекайіл және Исафил.

Мен міндім Мекайілдің енді үстіне,
 Мінген соң, Мекайілнікі жүрмесін бе?!
 Екінші көкке жеттік, есік ашып,
 Періште онда тұрған бір кішкене.
 Басын көрдім, аяғын көре алмадым,
 Мен, Мекайіл қалды сонда, жүре алмадым.
 Үшінші Исрафилге мінгенімде,
 Қанеки, онда тоқтап тұра алмадым.
 Екінші көкте Жақия, Ғайса тұрған,
 Мен сәлем берген шақта мойнын бұрған.
 Қош келдің, жомартым-ай, асқан, – дейді,
 Жүруге енді Исрафил мойын қойған (Мәшһүр, 2007, 267 б.).

Мекайіл, Исрафил – періштелер. Мекайіл – Желдің соғуы, жаңбырдың жаууы және өсімдіктердің өсіп жетілуі т.с.с. табиғи құбылыстарға жауапты. Исрафил – Сүрдің үрленуі, қиямет күннің болуы және адамзат пен жындардың қайта тірілуі сияқты істерге жауапты (Ислам, 2010, 135 б.). Мәшһүр Жүсіптің «Сегіз жұмақ, төрт періште баяны» атты өлеңінде: «Дүниеде фазыл (беделді деген ұғымда берілген) болған төрт кітап бар, Зәбур мен Тәурат, Інжіл, Құран олар», – деп Мәшһүр өзі айтқанындай осы кітаптарды оқыған адам дүниетанудың мәнісін сезінетіндігін байқауға болады. Ол өлеңнің бірінші шумағында-ақ:

*Жебірейіл, Мекайіл мен жаратты екеу,
 Исрафил, Ғазірейілмен қылып төртеу.
 Бірін – желге, біреуін суға қойып,*

Жұмақ – сегіз болғанда, тамұқ – жетеу» – деп Алланың ең жақын төрт періштесі болғандығын баяндайды. Жаратылыстанудың, дінтанудың бағамы болатын бұл өлеңді оқығанда, Алланың өзіне ең жақын періштесі Жебірейіл – Алланың іс-әрекеттерін пайғамбарға жеткізуші екенін, ал Мекайіл жер сілкінісін, су тасқынын жасайтын, жаңбыр жауғызатын, құрғақшылық жасайтын періштесі болса, Исрафил – Аллаға ең жақын төрт періштенің бірі. Аңыз бойынша ақыр заман болғанда, Исрафил сүрге үрлеп (керней тартып), өліктер тірілуге тиіс, ал Ғазірейіл Алланың әмірімен жан алатын періште екендігі баяндалады (Мәшһүр, 2007, 86 б.).

*Мекайіл Исрафилмен келген екен,
 Шапағатын сынамаққа жүрген екен* (Мәшһүр, 2008, 4 б.).

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларында да заман ақырда, қиямет күнінде болатын оқиғалар суреттеледі және осы тұста Исрафил есімі жиі айтылады:

*Бір күні сүрін тартар Исрафил,
 Болғаны сүрін тартса, заман ақыр.
 Тау мен тас, ой мен шұңқыр бірдей болып,
 Болады жердің жүзі айдай тақыр.
 Дүниеде өлмей қалмас ешбір пенде,
 Басқалар бір құдайдан болар мүрде* (Мәшһүр, 2008, 285 б.).

Дастанда ақын Исрафил сүрін екінші рет тартқанда, жанның бәрі тіріліп, Махшар алаңына айдалатындығын сипаттайды.

*Алланың пәрменімен тірілер жан,
 Болады бұрынғыдай жұмыла ғалам* (Мәшһүр, 2007, 286 б.).

Аталмыш шығармаларда кездесетін тағы бір діни поэтоним – Жақып. Жақып – йудей, христиан және мұсылман діндеріне ортақ кейіпкер. Жақыптың лақап аты – Исрайыл. Оның он екі ұлынан он екі тайпа тарап, олар Исрайыл ұрпақтары болып аталып кетті (Әубәкір, 2014, 40 б.).

Мәшһүр шығармаларында Жақып (Иғхоп) онимі пайғамбардың есімі ретінде беріледі: «Елден бұрын жолдастасқан екі жолдас: жан мен дене. Жан-хазірет-Жақып (Иғхоп) ғалайссалам, дене- хазірет Иосиф (Жүсіп) ғалайссаламның анасы» (Мәшһүр, 2008, 202 б.).

Жақып есімі Мәшһүр Жүсіптің «Жер мен көк» киссасында да айтылады:

Тіл білген жетпіс екі өнері асып,

Қалыпты әртүрлі тіл содан кәсіп.

Смағұл, Ысхақ туды, одан Жақып,

Бірінен шыға келді бірі асып (Мәшһүр, 2010, 112 б.).

Жақып ұлы Жүсіптен айрылып, соқыр болып қалғаннан кейін Аллаға мойынсұнып, өмірдің мәні бойынша шыдамдылық пен кішіпейілділікті таңдайды. Бұл туралы басқа да көркем шығармалардан біле аламыз:

Жүсібінен айрылғасын,

Қанатынан қайрылғасын,

Көзсіз қалған қайғы ұрғасын

Жақып пайғамбарым жатыр (Ислам, 2010, 142 б.).

Кейіннен ұлы Жүсіптің киімінің иісін жұтқаннан кейін, оған көру қайта бітіп, іштей түсіне білу қабілетіне ие болған. Мәшһүр Жүсіп бұл аңызды «адамның жер бетінде болуының мәнін түсіну» сопылық категорияларын анықтау мақсатында атап өтеді.

Шығарма кейіпкерінің бірі Жүсіп – Жақыптың ұлы. Оның бейнесі:

Жүсіпке құдық түбін бостан қылып,

Ғайсаға «Інжіл» атты кітап бердің (Мәшһүр, 2007, 268 б.), – деген жолдарынан кездестіреміз. Құран аңыздарына ден қойсақ, Жүсіп пайғамбармен байланысты көптеген әңгімелер бар. Көбісі тәпсірлерде келтірілген, өйткені ол туралы өте көркем айтылған. Алла Тағаланың басқа пайғамбарлар, тақуалар, түс жорығыштар, билеушілер туралы келтірген әңгімелері де бар, алайда Жүсіп туралы бір ғана әңгімені «көркем әңгіме» деп атаған. Муфассирлердің түсіндіруінше, тақуа Жүсіп басқаларға қарағанда көптеген бейнет пен азапты басынан өткерген, сүйіспеншілік пен өшпенділікке, адалдық пен опасыздыққа душар болған. Құл болып жүріп, сұлтан болған. Сұлулығы үшін түрмеге де қамалған. Жан сұлулығының арқасында билеуші де болған (Құран-Кәрім, 1991, 236 б.)

Шығармада сонымен қатар Жақия, Ғайса поэтонимдері де кездеседі:

Екінші көкте Жақия, Ғайса тұрған,

Мен сәлем берген шақта мойнын бұрған (Мәшһүр, 2007, 268 б.).

Жақия – Иса ибн Мәриямның пайғамбарлық миссиясының ақиқатын растау үшін Израиль халқына жіберілген Ислам пайғамбары. Зақария пайғамбардың ұлы. Ислам дәстүріне сәйкес, Жақия пайғамбар Иса пайғамбарлығын бірінші болып болжап, оған сендіріп, оған еврейлер арасында уағыздауға көмектескен.

Ғайса – Израиль ұрпақтарына жіберілген ұлы пайғамбар. Оның пайғамбарлық дәрежесі христиандықта, исламда мойындалады. Ғайса пайғамбардың жарық дүниеге келуінің өзі керемет болған, яғни Алла Тағала оны керемет ретінде әкесіз,

яғни ер адамның қатысынсыз әйел затынан ғана жаратқан, яғни оның өмірге келуі де мұғжиза болып табылады. Алла Тағала Мәриямұлы Ғайсаға отыз жасында киелі төрт кітаптың бірі Інжілді түсіріп, оны Израиль ұрпақтарына ақырғы пайғамбар етіп жіберген (Құран, Мәида сүресі).

Мәшһүр Жүсіптің «Миграж» дастанында «Ғайсаға «Инжіл» атты (атлы) кітап бердің», «Ғайсаға «Инжіл» берсем, – сенде жоқ па, Інжілден сүре «Ықылас» кем болып па?!» деген жолдар бар. Сонымен қатар Мәшһүр Жүсіптің «Шайтанның саудасы» өлеңінің фабуласына келсек, базарға келе жатқан лағынға (шайтанға) кез болған Ғайса пайғамбар оның не әкеле жатқанын сұрайды. Мәшһүр Жүсіп Көпеев Сонда шайтан бір есекке өтірік, екіншісіне «мікір-хайла» (қастық айла), үшіншісіне күншілдік, төртіншісіне зорлық, бесіншісіне тәкаппарлық артылғаны, өтірігін алыпсатарлар, мікір-хайла қулығын «қатынның ең жаманы», күншілдікті молдалар, зорлықты «жұрт билейтін ұлықтар», тәкаппарлықты «жетілген надандыққа» байлар алатынын мәлімдейді. Бұл бес есекке артылған әр түрлі жүк болса, есектен гөрі жүкті мол көтеретін он қашырда бір ғана жүк тамықты («тілемсекті») жұрт көзіне дінді насихаттаушылар болып саналса да, іс жүзінде өз пайдасын ғана ойлайтын қожа, молда, ишандардың алғаны, сөйтіп елді алдап жүргені баяндалады. Бұл да «дін жолындамыз» дегендердің алдымен таза болуын әспеттеу үлгісі.

Дәуіт – 40 жасында Пайғамбарлық қонған. Аллаһ Тағала оған самауи (көктен түскен) төрт кітаптың бірі Забурды түсірді. Забур – Аллаһның бірлігін, ұлылығын дәріптейтін, өлең ұйқасты мадақ (қасида) кітабы. Дәуіт Забурды өзінің әсем дауысымен оқығанда тыңдаушылар тебіреніп, төңірек түгел үн қосып кететін еді деп дәріптеледі. Тәңірі оған темір қорыту өнерін дарытты. Пайғамбар қолында темір қамырдай иленуші еді дейтін риуаяттар бар. Дәуіт (а.у.) темірден қару-жарақ сауыт-сайман соғады екен

Мәшһүр Жүсіпте Дәуіт есімі және оның Забурға ие болуы поэтикалық реминисценцияларында келтірілген.

Мұсаға «Таурат» бердің, маған қайда,

Билеттің жел мен суды Сүлейменге.

Дәуітке «Забур» бердің – үлкен кітап,

Аюпқа саламатлық қылдың пайда (Мәшһүр, 2007, 212 б.).

Мәшһүр Жүсіп поэзиясында Мұхаммедке дейінгі пайғамбарлар туралы, көрнекті тарихи тұлғалар қатарында Сүлеймен поэтонимі де тұрақты аталып, дастандарында жүйелене жырланды.

Сүлеймен – Давидтің ұлы. Бұлар туралы аңыз-әңгімелер құранда да бар. «Ислам» энциклопедиясындағы ғылыми-тарихнамалық тұжырымдарды негізінде: «Сүлеймен – Құрандағы кейіпкер, мейірімді де данышпан ежелгі патша, христиандардың қасиетті кітабындағы Соломон, Дәуіттің баласы. Құранның бойынша Сүлейменнің әкесімен бірге қол астындағылардың дау-дамайын шешу барысында ақылы әкесінен де асып түсіп, кейін оның тағына мұрагер болған. Ол Алла атынан сиқырлау білімін меңгерді. Алла Сүлейменге елді бағындырды, шайтандар мен жындарды оған қызмет еткізді. Олар Сүлеймен үшін теңіз түбінен қазына өндірді, ғибадатхана соқты, оған сыйға тартылған «балқыған мыс бұлақтан» мүсіндер, орасан зор ыдыс және сирақты қазандар жасады. Ол жөніндегі аңыздар Мұхаммед заманындағы ақындардың еңбектерінде де айтылды» (Ислам, 2010, 12 б). Діни аңыздар мен хикаяларда Сүлеймен пайғамбардың (ғ.с.) ұланғайыр билік,

орасан зор даңқ пен ілімнің иесі болып, жан-жануарлардың, тірі жәндіктердің тілін білгендігі айтылады. Ол туралы Мәшһүр Жүсіптің «Сүлеймен мен құмырсақ» ертегісінде де айтылады. Үзінді келтіретін болсақ: «Хазірет Сүлеймен тәубе қылып, құмырсақтан қанша үгіт-насихат алып, өзінің білместігіне, оның білімділігіне қайыл болды: – Менен соңғы патша болғанлар мұнан ғибрат алсын! Біреудің көзге көрінісі құмырсақдай болса да, тауып айтқан сөзіне құлақ салып тұра қалсын! – деп, кітапқа жаздырып, кейінгіге қисса қылып кетті» (Мәшһүр, 2005, 54 б.).

Сүлеймен пайғамбар туралы оқиғалардың бел ортасында жүретін шайтан бейнесі арқылы ақын исламдық дүниетаным мен өмір шындығы қозғалыстарын біртұтас бірлікте, сабақтастықта алып жырлайды. Адамдардың фәни дүниедегі тіршілік қозғалыстарына қатысатын әрекеттерінің барлығы да ішкі жан дүниесіндегі ынта тілек ауқымына байланысты өрбиді. Сан алуан, бір-біріне ұқсамайтын әрекеттердің жақсылығын да, қателіктерін де, ондысын да, терісін де қозғаушы жақсылық пен жамандық қасиеттерінің өзара тірескен тартысқан, қарсыласқан болмысы мәңгілік қозғалыстардың ұлы Жаратушы Алла негіздеген заңдылық екендігі айқындалады.

Мәшһүр шығармаларындағы тағы бір діни поэтонимдер – Ыдырыс пен Мұса.

*Төртінші бізлер көкке келіп қалдық,
Тұр екен Ыдырыс сонда, хабарландық.
Бесінші көкте жолықтық біз һаронға,
Алтыншы көкте Мұсаға жаңа бардық (Мәшһүр, 2005, 92 б.)
Тәнімен көкке шықты Ыдырыс, Ғайса,
Ғажап қой бір бармаққа ғам расулға.
Олардан дәрежесі артығырақ,
Жарық қып нұрын шашқан бұ ғаламға Ислам.*

Сондай-ақ «Жартыдан бүтін болып Ыдырыс (Идрис) пайғамбар туған. Бұл жалғанның жүзінде төрт жүз жыл тұрып, тірілей аспанға ұшып, өрлей-өрлей Ұшпаққа барып, сонда тұрып қалған», – деп жазады (Ислам, 2010, 23 б.) Құран хадистерінің деректері бойынша, Ыдырыстың он қасиеті болған делінеді. Біріншісі, пайғамбарлық. Екінші, ғалым (жұлдыз туралы ғылымды Ыдырыс шығарған. Сондықтан оны жұлдыздар ғалымы деп атайды). Үшінші, жазуды дүниеге әкелген. Төртіншіден, күмістен зергерлік бұйымдар жасаған. Бесінші, ол соғыс құралдарын жасауды ойлап тапты. Алтыншы, соғысу да Ыдырыстан қалған. Жетінші, соғыста қолға түскендерді тұтқынға алу Ыдырыстан қалған. Сегізінші, киім тігуді дүниеге әкелген. Тоғызыншы, «Лә, іләһа ілләллаһ Ыдырыс Нәбиаллаһу Мұхаммед Мұстафа Хаби-боллаһу» – деп қауымын иманға үндеген еді. Оныншы, көкке көтерілген. «Мұса Ферғауын және оның еліне пайғамбар болып жіберілген кезде, Мысырлықтар арасында сиқыршылық дамыған кез екен. Мысырлық сиқыршылар қандай да бір жіп, арқан секілді нәрседен жылан жасайтын. Міне сондай сиқыршылық жайлаған елге Мұса елші болып келісімен үлкен мұғжиза көрсетеді. Ферғауынның сиқыршыларымен үлкен бір алаңда кездесіп, күш сынаспақ болады. Хазіреті Мұса Аллаһтың құдіретімен қолындағы аса таяғын жерге тастаған кезде үлкен айдаһарға айналып, сиқыршылардың жіптен, арқаннан жасаған жыландарын бір-ақ жұтып, жиылған елді таң тамаша қалдырады. Бұрын-сонды мұндай жайтпен кездеспеген сиқыршылар Аллаһтың құдіретіне бас иіп, Хазіреті Мұса пайғамбарға иман етеді.

Яғни шарықтау шегіне жеткен сиқыршылықтың өзі Аллаһтың құдіреттілігінің аясында түкке тұрғысыз құбылыс екендігін Хазіреті Мұса пайғамбар осылайша дәлелдейді» (Сейтбеков, 2011, 215 б.).

Мұса пайғамбардың қасиеті Мәшһүр Жүсіпте төмендегідей жырланады:

*Ол Мұса калам Алла мұғжизамен,
Түбінен Ніл дарияның шығарды шаң
Ол Мұса пайғамбарың кереметін
Бани Исраил (Израил) қауымында көріп еді.
Ферғауын Мұсаменен қарсыласып,
Дарияға гарық (қарық) болып өліп еді.
Осындай кереметін көргеннен соң,
Көп қауым айтқанына көніп еді.
Ол тисе де көрсеткен мұғжизасын,
Сонымен пайғамбар деп сеніп еді* (Мәшһүр, 2007, 298 б.).

Мұса поэтонимі – иудаизмнің негізін қалаушы, Еврей пайғамбары және заң шығарушы, ежелгі Египеттен еврейлердің шығуын ұйымдастырды, Израиль отарларын бір халыққа біріктірді және иудаизмдегі ең маңызды пайғамбар болып табылады.

Мәшһүр Жүсіптің аталмыш дастанында және жалпы шығармаларында ерекше назар аударатын поэтоним – Мұхаммед есімі. Мұхаммед – ислам пайғамбары. Ислам ілімі бойынша, ол пайғамбарлардан, Ибрахим, Мұса, Иса және т.б. монотеизмнің негізгі білімін растауға бағытталған Алланың Елшісі (Расул Алла). Мұхаммед Арабияны бір мұсылман үмітіне біріктіріп, Оның ілімдерін, сунниттері мен Құранын исламның діни сенімінің негізіне айналдырды. Мұхаммедтің өмірінің соңына дейін келген Уахи Құранды құрайды. Мұсылмандар оны "Құдай сөзі" деп санайды және дін осыған негізделген. Құраннан басқа, мұсылмандар Мұхаммедтің (сүннет), хадистің, сираның сөздері мен әрекеттеріне сүйенеді және ислам құқығын (шариғат) қолданады (Гюлен, 2015, 65 б.). Дастанда біз өз Құдайына адал қызмет ететін Мұхаммед пайғамбардың мінсіз, таза бейнесін көреміз. Шығармада пайғамбарды жеті қат аспанға көтеретін жарқын сәуленің қалай пайда болатындығы сипатталған. Біріншісінде ол Адам атамен, екіншісінде – Мекайылмен, үшіншісінде – Жақия мен Ғайсамен, төртіншісінде – Жүсіп Нәбимен, бесіншісінде – Ыдырыспен, алтышында – Мұсамен, жетіншісінде – Сиратул –Мунтахамен кездеседі. Ислам дәуіріндегі әдебиетке тән Мұхаммед пайғамбарды дәріптеу сарыны XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы ақындар шығармашылығында айқын көрінеді. Мәшһүр Жүсіп шығармаларында да пайғамбарымыз жеті ғарыштан небір ғаламаттарды, суреттерді, әрекеттерді көріп, жетіншісінде барып Алламен жүздестіреді. Миғражға сапарының сан қилы сатысын, төзімділігін, көрегенділігін, даналығын паш етеді, құлдық қасиетінің тереңдігін, ғаламдық рақымдылығын жырға қосады.

*Жаратты қайғыменен жанның бәрін,
Барсың зой сол жиында баршаларың.
Кандил нұрға пайғамбар рухы тұрып,
Көрсетті тамам рухқа Хақ дидарын* (Мәшһүр, 2007, 267 б.).

Мәшһүр Жүсіп осы өлең қиссасында Мұхаммедтің Миғражға шығып, Алламен дидарласу жайын алғаш жырға қосқан:

Жігіттер, пайғамбарға қылмағыл шек,

*Таза қып бойыңызды жүріңіз пәк,
«Құдай – бір, құран-шын» деп біліп,
Және тағыз біліңіз пайғамбарды хақ.
Малың болса, зекет бер, қажы барғыл,
Пайғамбар айтып кеткен ісіне иланғыл,
Парыз, уәжіп, сүннәті мен мұстақабыны*

Орнына келтіруге талап қылғыл, – (Мәшһүр, 2007, 272 б.) деп Мұхаммед пайғамбардың Хақ елшісі екендігін тануға шақырып, ісін үлгі етеді.

Автор қиссасын:

*Әуелі бісмілләда сөзім басы,
Ғаріптің естісе ағар көзден жасы,
Мағыражын Ән-хазіретінің тамаша қып,
Сөйлеген ақын Мәшһүр хикаясы, – (Ислам., 2007, 56 б.)* деп бастайды.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өзінің сүйікті кейіпкерлері – Мұхаммед пайғамбардың даналығына, ғалымдығына осындай дәлел келтіреді. Қиссада оқиға бірінші жақтан – Расул атынан баяндалады. Жебірейіл әкелген пыраққа мініп, көкке көтерілгенде, кейін солы мен оңынан дауыс естілгенде, пайғамбар қайырылмайды. Алдынан бір келіншек шығып, сапарына бөгет болғысы келеді. Жебірейіл оңынан келген дауысқа қайырылғанда, үмбетінің жұһуд болатындығын, солынан келген үнге мойын бұрғанда, үмбеттерінің наразы болатындығын, ал алдынан шыққан әйелдің – дүние екендігін айтады. Автор Мұхаммедтің осы оқиға арқылы рухының бекемдігін, сабырлылығын танытады.

Ақын «Мұхаммед пен Әбу Жаһил» деген өлеңінде:

*... Әшім жасы көзінен саулап ақты,
Жалынып Мұхаммедке жылап бақты.
– Мен емеспін жел беріп желіктірген,
Сенімен күресуге ауыр әлімсақты, – дейді (Мәшһүр, 2008, 18, 50 б.).
«Ғаршы, күрсінің баяны» өлеңінде ақын былай дейді:
... Көтеріп ол ғаршыны суға қойды,
Ол суды жел көтеріп бұға қойды.
Сақтады құдіретімен сонда желді,
Нұрына Мұхаммедтің ғалам тойды (Мәшһүр, 2008, 55 б.).*

«Жеті тозақ баяны» деп аталатын бөлім де өзінше қызық құрылған. Бұл бөлім Пайғамбардың (с.ғ.с.) жеті ғарышқа көтерілетінін сатылап баяндайды:

*... Құдай – бір, пайғамбар – Хақ,
Құран біл – шын,
Бұйырған шаригаттың қылса ісін.
Айтқанын ғалымдардың қылсаң түзу,
Көрмейсің, иншалла, соның түсін
Бір Алла Мұхаммедтің нұрын қылды,
Ғаламнан он сегіз мың бұрын қылды.
Артылатын құдірет өзі барша жаннан,
Ғаламға көңілін оның орын қылды (Мәшһүр, 2008, 55 б.).*

Сонымен, пайғамбарымыз жеті ғарыштан небір ғаламаттарды, суреттерді, әрекеттерді көріп, жетіншісінде барып Алламен жүздестіреді. Миғражға сапарының

сан қилы сатысын, төзімділігін, көрегенділігін, даналығын паш етеді, құлдық қасиетінің тереңдігін, ғаламдық рақымдылығын жырға қосады.

*Жаратты қайғыменен жанның бәрін,
Барсың зой сол жиында баршаларың.
Кандил нұрға пайғамбар рухы тұрып,
Көрсетті тамам рухқа Хақ дидарын* (Мәшһүр, 2008, 55 б.).

Мәшһүр Жүсіп хикаясы қазақи таным-түсінікке, ұғымға жақын. Мысалы, Алла-тағаланың дәрғаһына келгеннен кейін Расул:

*Топаннан Нұх нәбиге бердің нәжәт,
Қабыл қылса үмметім көп мінажат... <...>
Мұсаға “Таурат” бердің, маған қайда?
Билеттің жел мен суды Сүлейменге,
Дәуітке “Забур” бердің үлкен кітап,
Айыпқа саламаттық бердің пайда,
Адамға жәннат, ғылым, аят бердің,
Қызырға өлмес Әбілқаят бердің,
Не бердің маған сондай,
Иллаһым-ай, Қарным аш*

дәрғаһыңа тоймай келдім, – (Мәшһүр, 2007, 271 б.) дейді. Алла Расулға барлық игілікті істердің пайғамбар үмметтері үшін жасалынатынын ескертеді.

Қорытынды

Осылайша, зерттеу барысында біз Мәшһүр Жүсіп шығармаларынан біршама діни антропонимдерді анықтадық, олардың әрқайсысында автордың идеялық және көркемдік идеялары бейнеленеді және әр тұлға өзіне тән ерекшелігімен шығармаларда көрініс табады. Айрықша қасиеттеріне қарамастан, барлық діни антропонимдер автор үшін мәдениет пен дін саласындағы өз ойларын білдіру құралы болып табылады. Мәшһүр Жүсіптің Мұхаммед пайғамбар туралы поэмалары – ақынның ең үздік шығармаларының бірі, оларда пайғамбар туралы шебер, көркем баяндалады. Онда суреттер, бейнелер, диалогтар және лирикалық шегіністер Құран хадистерін баяндай отырып, дәл қолданылады.

Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің діни тақырыптарға жазылған поэмалары қазақ әдебиетінің тарихында ерекше орын алады. Бұл қазақ әдебиетін идеялық, көркемдік жағынан байытқан сирек кездесетін, қайталанбас туындылар. Өз өлеңдерінде ол діндар адамдардың бейнесін, олардың әр түрлі рухани әлемін қоршаған қоғаммен және ортамен бірлікте жасайды. Мұхаммед пайғамбардың өмірі туралы айтып, оған деген сүйіспеншілігін дәріптей отырып, автор өзінің бүкіл адамзат Жаратушыны білуі керек деген құпия ойын астарлы жеткізеді.

Автор адам жанында болып жатқан жағдайларды, өзгерістерді шынайы бейнелейді. Ол өмір шындығы туралы батыл, ашық сөйлесуді өзінің парызы деп санады, өйткені шындықты айту арқылы халықтың санасын оятуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Алтынсарин Ы. Қазақ хрестоматиясы. Алматы: Білім, 2003. 112 б.
 Әубәкір К. Аталардың ақылы, даналардың нақылы. Павлодар, 2014. 673 б.
 Бабалар сөзі. 11 том. Діни дастандар. «Мәдени Мұра» мемлекеттік бағдарламасының кітаптар сериялары. Астана: Фолиант, 2005. 360 б.

Гюлен Ф. Пророк Мухаммад: венец рода человеческого. Алматы: «Издательство Көкжиек», 2015. 632 б.

Ердембеков Б.А. Әріп ақын. Алматы, 2001. 192 б.

Ислам А. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2010.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары. 11 том. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2007. 418 б.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары. 12 том. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2008. 363 б.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары. 13 том. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2008. 385 б.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары. 5 том. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2005. 410 б.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары. 6 том. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2005. 396 б.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Шығармалары. 8 том. Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2006. 470 б.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Таңдамалы өлеңдері. Павлодар: ЭКО, 2005. 1 т. 425 б.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы. Таңдамалы өлеңдері. Павлодар: ЭКО, 2005. 2 т. 456 б.

Сейтбеков С. Иман негіздері. Алматы: Ислам мәдениеті мен білімін қолдау қоры, 2011. 376 б.

References

Altynsarin, Y. (2003). *Kazak khrestomatiyasy* [Kazakh anthology]. Almaty: Education. (in Kaz.)

Aubakir, K. (2014). *Atalardyn akyly, danalardyn nakili*. [The wisdom of the grandfathers, the saying of the wise]. Pavlodar. (in Kaz.)

Erdembekov, B. A. (2001). *Arip akyn* [Letter poet]. Almaty. (in Kaz.)

Gulen, F. (2015). *Prorok Mukhammad: venets roda chelovecheskogo* [Prophet Muhammad: The crown of the human race]. Almaty: «Kokzhiiek Publishing House». (in Kaz.)

Islam, A. (2010). *Entsiklopediyalyk anyktamalyk* [Encyclopedia reference]. Almaty: Aruna Ltd LLP. (in Kaz.)

Mashkhur, Zhusip Kopeyuly (2007). *Shygarmalary* [Works]. Vol. 11. Pavlodar: NF «ECO». (in Kaz.)

Mashkhur, Zhusip Kopeyuly. (2008). *Shygarmalary* [Works]. Vol. 12. Pavlodar: NF «ECO». (in Kaz.)

Mashkhur, Zhusip Kopeyuly. (2008). *Shygarmalary* [Works]. Vol. 13. Pavlodar: NF «ECO». (in Kaz.)

Mashkhur, Zhusip Kopeyuly. (2005). *Shygarmalary* [Works]. Vol. 5. Pavlodar: NF «ECO». (in Kaz.)

Mashkhur, Zhusip Kopeyuly. (2005). *Shygarmalary* [Works]. Vol. 6. Pavlodar: NF «ECO». (in Kaz.)

Mashkhur, Zhusip Kopeyuly. (2005). *Tandamaly olenderi* [Selected Poems]. Pavlodar: NF «ECO». (in Kaz.)

Mashkhur, Zhusip Kopeyuly. (2006). *Shygarmalary* [Works]. Vol. 8. Pavlodar: NF «ECO». (in Kaz.)

Mashkhur, Zhusip Kopeyuly. (2005). *Tandamaly olenderi* [Selected Poems]. Pavlodar: NF «ECO». (in Kaz.)

Seitbekov, S. (2011). *Iman negizderi* [Basics of faith]. Almaty: Foundation for the support of Islamic culture and education. (in Kaz.)

Г.К. Абишева

*Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана,
Павлодар, Казахстан*

А.К. Турышев

Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан

РЕЛИГИОЗНЫЕ АНТРОПОНИМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МАШХУР ЖУСУПА

Аннотация. В статье рассматривается роль религиозных антропонимов в художественных произведениях Машхур Жусупа Копейулы. Религиозная поэтонимия в его произведениях, особенно в названиях пророков, отражает элементы определенной информации, образ, действие той или иной эпохи их жизни, раскрывает их познавательную специфику. В своих произведениях автор поднял многовековую традицию народных сказок до уровня художественной литературы, поэтому произведения Машхур Жусупа являются прямым источником религиозно-философской мысли, включающей религиозную терминологию. В этом контексте проводится анализ теоретических и художественных произведений и делаются выводы. Религиозные поэтонимы имеют сакральный характер. Рассматривая религиозные имена в произведениях, мы можем определить личную позицию автора, его художественно-эстетическое и религиозное мировоззрение.

Ключевые слова: ономастика, литературная ономастика, собственное имя, поэтоним, антропоним, художественный текст, Машхур Жусуп.

G.K. Abisheva

A. Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

A.K. Turyshev

Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

RELIGIOUS ANTHROPONYMS IN THE WORKS OF MASHKHUR ZHUSIP

Abstract. The article discusses the role of religious anthroponyms in the works of Mashkhur Zhusip Kopeyuly. Religious ethnonymy in his works, especially in the names of prophets, reflects elements of specific information, image, action of a particular era of their lives, revealing their cognitive specificity. In his works, the author elevated the age-old tradition of folk tales to the level of artistic literature, therefore, Mashkhur Zhusip's works serve as a direct source of religious-philosophical thought, incorporating religious terminology. In this context, an analysis of theoretical and artistic works is carried out and conclusions are drawn. Religious poetonyms have a sacred character. By considering religious names in works, we can determine the personal position of the author, his artistic-aesthetic and religious worldview.

Keywords: onomastics, literary onomastics, proper name, poetonym, anthroponym, artistic text, Mashkhur Zhusip.

Авторлық үлестер

Әбішева Г.К. – концептуалдау, формалды талдау, әдіснама, жазу – шолу және редакциялау.

Тұрышев А.К. – әдістеме, рөлдер/жазу – бастапқы нобай, жазу, редакциялау.

K.S. Kalybekova*Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov, Kazakhstan* <https://orcid.org/0000-0002-2441-8810>*E-mail: kalam09@mail.ru***K.M. Khamzina***Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov, Kazakhstan**E-mail: jako199473@mail.ru,***A.D. Bekkulova***Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov, Kazakhstan* <https://orcid.org/0000-0002-3048-4590>*E-mail: aynash.1979@mail.ru*

REFLECTION OF SOCIAL REALITY IN KAZAKH PROSE

Abstract. The article analyzes works of prose related to the leading genre of fiction literature. The work presents the main manifestations of originality in Kazakh prose of the 1970s and the works of the prominent representative of literature of that time – Kalikhan Iskakov. The article proposes an artistic portrayal of reality in the writer's works, emphasizing historical events taking place in the writer's homeland. During the analysis, the originality, skill, and stylistic individuality of the author were characterized. In the analyzed works of K. Iskakov, special attention is given to the relationship between content and form, artistic representation of historical reality, the use of ideological and artistic techniques in the text, and others. We present our own vision of the writer's artistic world, taking into account official and historical documents of that time.

Keywords: prose, writer, Kalikhan Iskakov, nature, ecology, hero of the work, issue.

Conflict of interests:

The authors declare no conflict of interest.

Article history:

Received: 02.05.2023

Accepted: 12.06.2023

Introduction

Literature is the science of man. If so, then it is clear to whom the above points were assigned special tasks. Poet-writer – is engineer of the human soul. If the most powerful, the most almighty being on Earth is man, why don't we direct his power to actions on the way to the winning of the concept of good and the elevation of his status? In the world, we say that we need to change, update this or that, and why not try to change the disposition of an almighty person?

Looking at the national characteristics, we say that the best is English literature, Kazakh literature, Japanese literature, Russian literature. In reality, no matter whose literature it is, its best examples will join the great ocean called World literature. While the origin of humanity is one, literature is also a part of world literature. The study of a human, turning a human into an object of research, transformation of a human, direction of

human disposition, aspirations for the right path - these were the goals that were especially sought in the sixties of the last century. The tasks facing the entire world literature were also caused by the aforementioned problems.

The Kazakh national literary process, which began in the sixties of the twentieth century, is a significant contribution to our original culture. The “thaw” that occurred in society in the second half of the fifties, a deep dive into the being of a human, into his life, content, etc. became the basis of creativity of K. Iskakov, M. Magauin, A. Tarazi, D. Isabekov, O. Bokeev, A. Saraev, T. Abdikov and other writers who came to the literary institute in that period.

Materials and methods

The writer K. Iskakov also belongs to the representatives of this dynamic group. In his works, the writer tried to reflect the realities of the era, social truth as realistically as possible. And it is worth noting that the writer focused on the problem of ecology. He created images of characters unlike each other. K. Iskakov, who raised issues of caring for nature, caring for it, creating some characters, calling for protecting nature, the ecology of the environment around us, paid special attention to the ecology of the human soul. Nature – man – society. Many writers have dedicated works to preserve this trinity. As we have already said, Kazakh writers such as K. Iskakov, A. Nurpeisov, M. Magauin, Sh. Murtaza, R. Tokhtarov, etc., covered the social reality, many researchers, representatives of the intelligentsia responded to this acute problem, for example, S. Ashimbayev, T. Tokbergenov, collective collection. One thing is important to remember. To protect nature means to protect life. Nature is equivalent to mother in the Kazakh concept.

Therefore, it is important to understand that we relate to Mother earth in a broad sense. It was this problem of ecology that particularly worried the population of the whole world in the twentieth century. The Semipalatinsk test site on Kazakh land, the appearance of various military test sites, various hydrogen and nuclear tests, the disappearance of the virgin forests of Altai, the drying up of the Aral Sea, the gradual drying up of Balkhash have become symbols of human greed, insatiability.

Results and discussion

As you know, between the analysis of works of art on the eve of yesterday's totalitarian era imposed on the national consciousness and today's era of independence – like between the heaven and the earth. Therefore, today we are telling the truth, which we could not tell in the era of yesterday. Therefore, the analysis of national literature means following a certain principle, rules. And analysis, a fair assessment of a work of art is the task of literary criticism. No one denies that in recent years, thanks to the dawn of independence, literary criticism has flourished, developed and continues to develop.

There is an analysis and study of the spiritual, cultural, original benefits of whatever people, whatever nationality they were, when this people or this nation were dependent, subjugated people, including when the people became independent and free. A person – a poet-writer who creates the spiritual benefits of the people, the nation, cannot go beyond the society, the requirements of the society, in which he lives. There is an unconditional acceptance of the tasks proposed and demanded by society, the desire to fulfill these desires without resorting to anything, as well as internally object to these requirements, hinting at the blatant truth.

On the scale of time and space (according to M. Bakhtin “chronotope”, according to T. Zhurtbay “the premise of the writer's idea”, according to B. Maitanov “mekenshak”) there is one thing that begins to signal a trend of development or failure, progress of the triad of Human – Society – Consciousness. Being not angels, but only people, referring to time, the demand of time (as they say, “time was like this”, “the demand of time was different”, but not taking into account the fact that time has no difference in that yesterday or the present, time also changes thanks to people and actions), despite the fact that we try to be in tune with our heads, we continue to talk about the priority of greed that has engulfed consciousness in relation to nature and the environment. A group of people is called a society. It is necessary to know that when one or several people destroy mother nature and turn it into a source of wealth, do not see any obstacles from society, from the holders of power, then we can say that the consciousness of society as a whole tends to greed and gets used to it, and does not seek to be cured of this disease.

The huge consequences of the violation of harmony with nature alarmed the world's population, as a result of which the famous writer, who felt the close connection of natural ecology with the approach to the ecology of the human soul, made efforts to make everyone hear the cry of the soul. The works of Kazakh, Russian writers, writers from other countries: “Rozhdennaya svobodnoy” by D. Adamson [‘Born free’], “Zhertvovanie soboy” by Sh. Aitmatov [‘Self-sacrifice’], “Posledniy dolg” by A. Nurshaikov [‘The last duty’], “Chernobylskaya molitva” by S. Alexievich [‘Chernobyl Pray’], “Tsar fish” by V. Astafiev [‘Tsar-fish’], “Proshchanie s Materoi” by V. Rasputin [‘Farewell to Matera’], “Belaya Aruana” by S. Sanbaev [‘White Aruana’], “Krasniy svet” by D. Brin [‘Red Light’], “Otchayanie, ili Mertviye brodyat v peskakh” by R. Seisenbaev [‘Despair, or the Dead are wandering in the sands’], “Dikoe yabloko” by S. Murabekov [‘Wild apple’], etc., as well as a double novel by K. Iskakov, which is discussed above, of course, it is not possible list all the works of world literature – all this is a clear proof of our thought.

Due to its national specifics, an ecological catastrophe related to a universal problem has a different approach of writers of each country. The idea is general. Only the national attitude is different. From this point of view, the characters of K. Iskakov, although they do not feel it, go through dark, fateful events.

From the point of view of pictorial communication, corporate identity, writing skills include the fact that:

- If we rely on the principle “Just as a person consists of three pillars of integrity – unity of body, soul, spirit, each national integrity consists of three pillars of unity: national nature – cosmos, psyche – character of the people and logos – warehouses of thought” (transl. into Kazakh – by us) (Rossiya – Ukraina ..., 1997).

K. Iskakov received in organic unity with different characters, principles of society and even the (characters) moments of life themselves;

- Aseken, Sigat, Beket, Beskempir, San Sanych, Abdizhappar, and others – are mysterious souls that, by definition of the author, do not reveal the inner world for everyone;

- the writer’s ability to individualize the characters against the background of a fiery, flowing, tangible feeling when, if not all, then at least some (especially Beket), albeit late, but began to understand the ecological catastrophe that happened on their native land, on their mother land;

- Striving for lyrical, psychological and philosophical depth with an idea stemming from the author's position.

It can be said that the above refers to the characteristic style of the writer, as well as to the characteristic features of the national character, the novelty and tone of acute universal problems.

K. Iskakov's novels "Kara orman" [The Black Forest], "Aksu – zher zhannaty" [Aksu – paradise on Earth] depict the nature of Altai, the fate of the people who inhabited this place. The relevance of these novels lies in the fact that the problems of the ecology of the soul, arising from spiritual existence, are the main basis. The writer, describing the turbulent events in the Altai Territory through the fate of people, also promotes spiritual and environmental problems. On this side, the critic T. Tokbergenov's opinion: "The description of a person, the fate of a person, in general, a character worthy of a clear drawing is characteristic of Kalikhan, he does not lose sight of the Altai Territory, the place where he was born and grew up. In the work that he has written so far, we see the inhabitants of Altai, the nature of Altai, the fate of the Altaians" (Tokbergenov, 1990) – is a fair assessment.

In the works of K. Iskakov, the gold mine is the fate of people, the existence of main characters. No matter what problem the writer is writing about, he conveys his thoughts to us through the heroic actions, feelings and thoughts of the heroes. One of these characters, bearing artistic and social weight, is Beket.

In the image of Beket, we clearly see the author's platform on which the writer sought to show the beauty of nature and the sublimity of the human spirit. This is clearly evident from Beket's desire to protect his native virgin forest. After all, for Beket, the fate of Altai is the meaning of his life and the foundation of his native country. How not to be sad and not to suffer if a dense virgin forest is cut down, which is like the arteries of the native land?

"The stacked trees are young pine trees that do not meet the standards. Beket calculated the cubic meter and wrote it down in his notebook. He mapped a hectare and the area of the cut down forest and drew a cross on the Zhyndysai site. Now this means that Zhyndysai, as a forest fund, will be forgotten, that it will remain one of those stone hills that are located in the middle of nowhere, where technology is powerless, where you will not plant trees and sow grain, a place from which there is no benefit to the peasant ..." (Iskakov, 1989). And now, because of disregard for the richness of nature, the environment, part of the dense forest of the native land is destroyed by human hands. Every sentence of the writer has a realistic image of public life. "Young pine trees that do not meet the standard", "cut down forest", "drew a cross", "will be forgotten", "stone hill". This can be called a small reflection of the evolution of cruelty to nature.

There are reasons for the occurrence of harmful, cruel treatment and ruthlessness. The main reason is the lack of humanity, a decrease in human qualities. This is dangerous not only for a person, but also for society. The question of morality raised in the novel "Kara orman" ['Black Forest'] is evident in the following monologue of Sigat: "I would take my child to a psychiatrist when he opened the doors of the school before handing him a certificate. The examination of humanity should begin with this. What is it worth to instill skills from the very beginning, whether it is the head of the country, or a simple worker... ...Anger and sabotage, careerism and envy are born from mediocrity, laziness - from primitiveness, bad manners - from rudeness. One should not be guided by the

principle of social equalization of human consciousness and origin ...". Consequently, in the event of such epidemics in society as recklessness, mediocrity, meanness, malice, bad manners, inequality, the emergence of various social injustices, abuses, distortions is also legitimate. And in such a society, the ecology of the spirit and the subsequent chaos misleads a person and ruin, as in the Black Forest.

The humanity of the Sigat, his civic position are especially visible in such life situations as preventing the squandering of the wealth and nature of his native land.

"Why chop down a pine tree for a peg to tie a calf when there is iron concrete under your feet? It's time to give nature a rest. Can you lift the machinery to this ruined peak and make a plow? Not to mention the lost animals and birds, can you restore the taiga, where yesterday even a dog could not pass?... That's it! .. At the end of an ill-considered case, such an unsolvable question remains. If you don't think about it, then the scoundrels won't even bother their heads" (Iskakov, 1989).

The writer, highlighting the images of Beket, Sigat, revealing their destinies connected with their native land, reveals the nature of the struggle not only in social terms, but also in the context of true human nature. The cardinal questions arising from their reflections are an ecological disease of that society – each part of the work proves that this is an ecological problem. There is every reason to believe that the images of Beket and Sigat, worried about the fate of yesterday's beautiful Altai, were born from the author's position of the writer. The purpose of the writer is to reliably describe the ecological state of nature and the inhabitants of Altai. The descriptions of landscapes are not aesthetically sublime, not elegant categories, but, on the contrary, a dull and harsh image that begins to lose its beauty. Residents of the region are accustomed to the drying up of rivers and lakes, inappropriate logging, and the squandering of dense forest trees. Yesterday's nature of Altai, the well-being of the people who inhabited this picturesque corner of nature, is deteriorating, nature is being destroyed, and the people are disintegrating. This is the reality of life, and there is a plexus of artistic truth, not divorced from its reality. Special attention is paid to the rational use of forestry, carelessness and negligence in increasing the fertility of the subsoil. We will learn without embellishment the tragedy of our native land, which is doomed to death from such lines as: "Rivers that could not be crossed on a horse became ditches where a horse would not even soak its hooves, then the zhailau left those shores" (Iskakov, 1989) or "A thousand trees will be cut down, and only a dozen will be planted instead rods" (Iskakov, 1989). Especially, the writer was not without attention and the fraud that took place in society, that is, in the economic business. "The forestry enterprise, having decided to make up for the hectares of land lost from above, overtook the hayfield and pasture for cattle, sowing fir trees there, but not only did the Land narrow, but after four or five years it dried up." (Iskakov, 1989).

The compassion of the groom Sherubai for the fate of his native land, the virgin forest, uprooted by dynamite, trampled by the caterpillars of bulldozers, his audacious actions also demonstrate the purity of the world of Sherubai, who live in close relationship with nature "... Sherubai also did not stay away: despite the fact that he served fifteen days in the area for breaking the head of an engineer for forest pathology, he did not give up. He doesn't care about the ashes covering the trees and worms eating it, but the old man, who will be happy to see the impenetrable dense forest again, is busy protecting twigs from saw teeth and axe blades."

The ideological power, thematic relevance of the novel lies in the fact that protecting the nature of his native land is the writer's platform, deeply immersed in the causes of environmental problems of the human soul:

“The native land is dear to anyone. Is it easy to cut down the black forest...” ...A man gave his most precious thing – his life for the sacred black forest...

... Once it was a sacred Aksu, a sacred Sundetsai, and today you call it Zhyndysai. If I had my way, I would cut out this man's tongue and call him Zheruyik! (Iskakov, 1989).

It's like a conclusion that defines the whole character of the novel. The Black Forest is the sacred Zheruyik of the Kazakhs, protected and guarded to the last drop of blood. Each person has his own native land – Zheruyik. That's why its mountain, stone, water and forest are so dear to him. Therefore, it is necessary that the protection of his nature, compassion be the great ideal, the great goal of the whole country. Such topical thoughts and urgent reflections continue to remain an unbroken line in the novels of K. Iskakov. The novel “Aksu – zher zhannaty” [Aksu – paradise on earth] is proof of this.

The novel “Aksu – zher zhannaty” [Aksu – paradise on earth] reveals the author's position. The novel “Aksu – zher zhannaty” [Aksu – paradise on earth] is a work exploring the spiritual world of man. A novel is a search for an author in the field of genre, around the concepts of content and form in fulfilling this goal.

“Yes, the new novel is a completely rewritten version of the same “Kara orman” [Black Forest], which has undergone many, many changes, many, many alterations, added volume and gained ideological and artistic well-being. Here, in the process of improving the work, the most urgent problem of today has found an artistic solution – the fate of the country and the earth, combined with the duty to protect the natural environment” (Iskakov, 1981) – the conclusion of the critic T. Tokbergenova shows the nature of K. Iskakov's work in a new light.

The writer sees into the roots of various sufferings and political oppression experienced by the Kazakh people, as well as into the roots of insults and cruelty arising from them. The character's reflections on “Who are we?” make us think that people should always preserve such qualities as humanity and kindness, sanity and mercy. Because it is natural that nature will also be destroyed when the human population and society degrade. In the absence of human warmth and compassion, the disappearance of not only humanity, but also the universe is an inevitable phenomenon. And if we talk about Sigat, Beket, Aseken, who are native children of this nature, and have preserved their human qualities, then in the images opposed to them by Abdizhappar, Tyneken, Zhakyp, Siban, we see only stubbornness and malignity inherent in stupid people.

“It's not an urgent problem that makes a novel a novel. All we need is the fate of a person, his character, and all the relevant problems depend on the person, on his attitude, behavior, thinking. The description of a person and his fate is a general, clear character worthy of an artist”. This point of view can be called a fair assessment of K. Iskakov's artistic skill.

In the novel “Aksu – zher zhannaty” [‘Aksu-paradise on earth’], the ecological problem of the Kazakh land and the problem of the ecology of the human soul are widely and comprehensively considered in connection not only with one Altai region, but also with other regions. The focus of the hero of the work of Vasily Ivanovich, who raised another problem, is the destruction of mother nature. Firstly, the loss of the quality of native lake water, the transformation of crystal clear water into an alkaline-acid precipitate,

secondly, the destruction of the Altai nature, thirdly, the aggravation of the Aral problem from the point of view of a threat to humanity, in fact, the direction given by the writer will make the reader think deeply. This allows us to comprehensively study the problem of the ecology of the soul in the work. It is clear that this is a catastrophe not only of the Kazakh land, but of the whole world.

The root cause of the problems with the intoxication of beetroot on Zhetysu, fish and melon on the Syr Darya is hidden in this. Hence the sources of drying up of the Aral, Balkhash and Caspian seas. Even Turkmens annually lose four hundred thousand tons of cotton due to this alkaline acid. They have already lost two oases. This is the first. Secondly, environmental pollution and poisoning of greenery also bring death to humanity. Realizing that the roots of such problems are in the environment, the question is “Who is really to blame for all this?” it remains very relevant.

Wherever you go, it is difficult for people without medical knowledge to explain that the effects of dust and smoke generated along the railway and highway are worse than poison. “Of course, even when they understand, the country that raised cattle will say: come on, at least fiber, what's the big deal. Although the consequences are not directly visible to us, we do not realize that the animal whose milk we drink and whose meat we eat has already died” (Tokbergenov, 1990), we can see a tendency to separate from the quality of natural harmony. An ecological catastrophe is a common tragedy of mankind. However, until the filial duty to the native land and country, the purity of conscience inherent in human qualities, is doubled, the love of each person for his homeland should be transferred to the true children of the earth, and not to foreigners and benefit seekers. And it is necessary to stop the reckless squandering of natural resources and stop hypocrisy.

“However, the fate of the taiga cannot be left to smokers and random migrants. Altai, first of all, needs a sensible citizen, a country that will not yield, if we learn the peculiarities of the earth from the intentions and psychology of the country, this would be one of the great things that we have completed.” (Tokbergenov, 1990). After all, many foreigners who came to the Kazakh land in search of income and wealth destroyed our country and robbed our land, didn't they? If scammers who think only about profit do not have a good attitude towards people, how can they sympathize with nature?!

The face of Soviet internationalism shines, and the policy of hypocrisy has little effect on the well-being of the Kazakhs, their land and nature. With good reason, we can say that the significance of the novel “Aksu – zher zhannaty” [‘Aksu – paradise on earth’] in the formulation of the problem of ecology lies in the protection of nature, the protection and patriotic love of every citizen for the country and the land. If harmony between man and nature is not preserved, not only man, but also nature will perish.

One should take into account the fact that the value of any work is measured by its artistic and aesthetic qualities. Because literature is an art. He is looking for the value of his spiritual life in human nature, therefore, for students of the Faculty of Philology, we consider it appropriate that it should be a comprehensive analysis of the cognitive, educational, aesthetic side of the work.

Conclusion

Whatever the work, the extent to which the appearance of the character is described, what place time nature occupies and the main social problems indicate a lot. The character is the main figure in the work. Therefore, in the Kazakh stories of this period,

the features of the creation of the hero system, its characteristic features, the perception of time as a single world by each writer, etc. were comprehensively considered. In the course of the study, the creative identity of the Kazakh writer, which we considered, was comprehensively studied.

Literature is an indicator of the level of national existence. It is known that the creator of literature, a poet-writer, is the son of his nation, and he works for the good and prosperity of his country. Such are the aesthetic knowledge and tastes in the artistic time and space of the stories of Kazakh writers of the period we are considering.

Summing up, we should pay attention to one truth: the ability of a poet-writer to bring sorrows, dreams of his country into the social reality. K. Iskakov is such a writer. It must be assumed that the writer's ability to express social reality when allegorically, when openly, is a contribution to the problem of ecology, which is now particularly worrying countries around the world.

References

Rossiya – Ukraina: dialog kul'tur (1997). [Russia – Ukraina: dialog of cultures]. *Druzhba narodov* 8. Retrieved 01 April 2023 from <https://magazines.gorky.media/druzhba/1997/8/rossiya-i-ukraina-dialog-kultur.html>. (in Russ.)

Tokbergenov, T. (1990). *Aimuiyz* [Moon horn]. Almaty: Zhazushy. (in Kaz.)

Iskakov, K. (1989). *Aksu – zher zhannaty* [Aksu – paradise on earth]. Novel. Almaty, Zhazushy. (in Kaz.)

Iskakov, K. (1981). *Kara orman* [Black wood]. Novel. Almaty: Zhazushy. (in Kaz.)

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Россия – Украина: диалог культур // Дружба народов, №8, 1997. URL: <https://magazines.gorky.media/druzhba/1997/8/rossiya-i-ukraina-dialog-kultur.html> (дата обращения 01.04.2023).

Ысқақов Қ. Қара орман. Роман. Алматы: Жазушы, 1981. 232 б.

Ысқақов Қ. Ақсу – жер жаннаты. Роман. Алматы: Жазушы, 1989. 480 б.

Тоқбергенов Т. Аймүйіз. Алматы: Жазушы, 1990. 336 б.

Қ.С. Қалыбекова

Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қазақстан

Қ.М. Хамзина

Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қазақстан

А.Д. Беккулова

Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қазақстан

ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ШЫНДЫҚ КӨРІНІСІ

Аңдатпа. Мақалада көркем әдебиеттің жетекші жанрына жататын прозалық туындылар талданды. Бұл еңбекте қазақ прозасының 70-жылдарындағы өзіндік ерекшеліктерінің басты көріністері және сол уақыттағы әдебиеттің көрнекті өкілі, Қалихан Ысқақовтың шығармашылығы көрсетілген. Мақалада жазушының отанында болып жатқан тарихи оқиғаларға баса назар аударып, жазушының шығармашылығындағы шындықтың көркем бейнесі ұсынылған. Талдау барысында автордың өзіндік ерекшелігі, шеберлігі және стилистикалық даралығы сипатталады. Қ. Исқақовтың талданған шығармаларында мазмұн

мен пішін, көркемдік тәсілдер, тарихи шындық пен көркемдік шешім т.б. мәселелерге баса назар аударылды. Ресми, тарихи құжаттарға сүйене отырып, өз ой-пікірімізді, тұжырымдарымызды беруді жөн көрдік.

Түйінді сөздер: проза, жазушы, Қалихан Ысқақов, табиғат, экология, шығарманың кейіпкері, проблема.

К.С. Калыбекова

Карагандинский технический университет имени Абилкаса Сагинова, Казахстан

К.М. Хамзина

Карагандинский технический университет имени Абилкаса Сагинова, Казахстан

А.Д. Беккулова

Карагандинский технический университет имени Абилкаса Сагинова, Казахстан

ОТРАЖЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В КАЗАХСКОЙ ПРОЗЕ

Аннотация. В статье проанализированы произведения прозы, относящиеся к ведущему жанру художественной литературы. В работе представлены основные проявления самобытности казахской прозы 70-х годов и творчества выдающегося представителя литературы этого времени – Калихана Искакова. В статье предлагается художественная картина действительности в творчестве писателя, делающая акцент на исторических событиях, происходящих на родине писателя. В ходе анализа охарактеризованы самобытность, мастерство и стилистическая индивидуальность автора. В анализируемых произведениях К. Искакова особое внимание уделяется вопросам соотношения содержания и формы, художественному освещению исторической действительности, использованию идейно-художественных приемов в тексте и др. Нами представлено свое видение художественного мира писателя с учетом официальных, исторических документов того времени.

Ключевые слова: проза, писатель, Калихан Искаков, природа, экология, герой произведения, проблема.

Authors` contributions

Kalybekova K.S. – conceptualization, formal analysis, methodology, writing – review and editing, validation.

Khamzina K.M. – methodology, formal analysis, roles/writing – initial draft, writing, editing.

Bekkulova A.D. – methodology, formal analysis, roles/writing – initial draft.

Ж.Ж. Боранбек*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,**Павлодар, Қазақстан Республикасы* <https://orcid.org/0000-0002-2703-3676>*email: boranbek9807@mail.ru***С.Н. Сүтжанов***Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,**Павлодар, Қазақстан Республикасы* <https://orcid.org/0000-0001-8319-6907>*email: s_sutzhanov@mail.ru***АКАДЕМИК С. ҚИРАБАЕВ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ
СИПАТТАМАСЫ**

Аңдатпа. Мақалада академик С. Қирабаевтың ғылыми-сыни еңбектері қазіргі заман тұрғысынан талданып, ғалымның қазақ әдебиеттануына қосқан зор үлесі мұқият зерделенген. Жалпы, С. Қирабаевтың еңбектері кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиетінің даму бағыттарын, жекелеген ақындар мен жазушылар туралы, олардың өмірі, шығармашылығы туралы, сондай-ақ сөз өнері жанрларының ерекше ерекшеліктері, олардың идеялық-көркемдік мазмұны және т.б. туралы түсінік береді. Осы орайда еңбекте С. Қирабаевтың әдебиетіміздің «ақ беттеріне» қатысты еңбектері арнайы қарастырылып, тәуелсіздік үшін күрес жылдарындағы Алаш қайраткерлерін ақтау жолындағы сыни еңбектері де жан-жақты зерттелген. Ғалымның ой-өрісінің кеңдігі де әдеби талдаудың жоғары мәдениетімен, білімінің тереңдігімен айқындалады. Мақалада көрнекті ғалым-сыншы шығармашылығының қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымының қайталанбас құбылысы екендігін нақты мысалдар арқылы дәлелдеуге талпыныс жасалған.

Түйінді сөздер: қазақ әдебиеті, сыни мақалалар, әдебиеттану, С. Қирабаев, жанр.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдемейді.

Мақаланың тарихы:

Алынған күні: 25.04.2023

Жариялануға қабылданған күні: 08.06.2023

Кіріспе

Мақалада ғалым-сыншы С. Қирабаевтың еңбек, өмір жолдарын сараптай келіп, әдеби-ғылыми шығармашылық жұмыстарға ерте араласқаны баяндалады. Нақтылай айтқанда, баспасөз бен баспа орындарында ізденіс іздерін, қалам қуатын бар қырынан жарқырата көрсеткені де терең танылады. Бұдан кейінгі кезеңдерде «Ғабиден Мұстафин», «Спандияр Көбеев», «Сәкен Сейфуллин», «Жүсіпбек Аймауытов» сынды маңызды монографиялары арқылы қалың көпшілікке танымал болғаны сөз етіледі.

Сондай-ақ, орта мектептер мен жоғары оқу орындары үшін оқулықтар жазып, бірнеше сын-зерттеу кітаптарының авторы ретінде еліміздің әдеби-рухани әлеміне зор шығармашылық үлес қосқаны байыпталады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланың материалы ретінде С. Қирабаевтың жоғарыда аталған монографиялары мен «Әдебиетіміздің ақтаңдық беттері», «Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеті», «Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет», «Тәуелсіздік рухымен» атты кітаптары алынды. Зерттеу мәселесі бойынша ғалымның ғылыми еңбектерін сұрыптап, талдау, тарихи-салыстырмалы, мәтіндік талдау, жүйелеу әдіс-тәсілдері қолданылды. Бұл әдістер жалпы және ерекше белгілерді анықтау үшін әртүрлі шығармаларды немесе бір шығарманың әртүрлі бөліктерін салыстыруды қамтиды. Академик Қирабаев шығармаларының бүгінгі қазақ әдебиеттануындағы маңызын анықтау мақсатында осы арнайы әдістерді қолдандық. Осыған орай зерттеу нысанына қатысты тарихи материалдар мен деректер топтамасы жүргізілді. Сондай-ақ тарихи құжаттарға, әдебиеттерге, мұрағат материалдарына және басқа да дереккөздерге талдау жасалды.

Нәтижелер және талқылау

Ғасырға жуық ғұмырының үш ширекке жуық жылдарын әдебиеттану ісіне арнап, көркем сөз өнеріміздің тағдыры туралы қалам тартқан көрнекті әдебиеттанушы ғалым, белгілі сыншы, академик Серік Смайылұлы Қирабаев қазіргі Ұлытау облысы Жаңаарқа ауданындағы Атасу селосында 1927 жылы 23 наурызда дүниеге келген.

1933-1943 жылдары орта мектепте оқиды. Соғыс жылдары ауыл мектептерінде мұғалімдер жетіспеуі себепті жоғарғы сыныпта оқып жүргенде, Ынталы жетіжылдық мектебінде ұстаздық қызмет атқарады. Ал мектеп бітіргеннен кейін Карл Маркс атындағы колхоздың бастауыш мектебінің әрі меңгерушісі, әрі мұғалімі болады. Әкесінің ықпалымен ішкі істер жүйесінің қызметіне ауысып, Жаңаарқа аудандық бөлімінде еңбекпен түзеу инспекциясының бастығы қызметінде істейді. Алайда оқуды армандаған ойлы жас өз жүйесінің оқуына жібергісі келген ішкі істер саласының ыңғайына көнбей, қайта-қайта өтініп жүріп, ақыры 1947 жылы жұмысынан босайды. Сол жылы Алматыдағы ҚазПИ-ге оқуға түскеннен бері қарай болашақ ғалымның жаңа өмірі басталады.

Ұстаздық қызмет атқарған, әрі ішкі істер жүйесінің темірдей тәртібін көріп, үлкен өмір мектебінің алғашқы қатал сабақтарын алған талапты жас студент мектепте жүріп жазған азын-аулақ өлеңдерін місе тұтпай, оқуға, ізденуге беріледі. С. Қирабаевтың жасынан-ақ өзін өзі ұстай білуіне, еңбекке өзін жеге білуіне өскен ортасы, көрген тәрбиесі, табиғи болмысы әсер еткені айқын. Араласқан ортасын, заман аңғары мен айналасын салыстыра, іштей салмақтауға бейімділік өмірлік тәжірибесін молайтумен қабат біртіндеп сыншылдық қабілетті де ұштай бергенге ұқсайды.

«Институтта оқып жүргенде, әдебиет әлеміне сабырмен қарап, салмақтай келе, өзі де атсалысуды ұйғарады. Екінші курста оқып жүріп-ақ, ақын Ж. Сыздықовтың «Қос қыран» атты өлең кітабы туралы тұңғыш мақаласын жариялайды» (Қирабаев, 2007, 109 б.). Оқу бітіргенше онға тарта сын мақаласын

мерзімді баспасөз беттерінде жариялайды. Бұл мақалаларда сол жылдары жарық көрген «Емле сөздігі туралы», Қ. Аманжолов, С. Мәуленов, С. Дайырбеков, Б. Сокпақбаев, Н. Ахметбеков шығармалары туралы пікір білдіреді. Ал, 1949 жылы Қазақстан Жазушылар одағында «Қазақ балалар әдебиетінің жайы мен міндеттері» деген тақырыпта баяндама жасайды. Жоғарғы оқу орнының алғашқы курстарында оқитын студенттердің Қазақстан Жазушылар одағы сияқты ол кезде беделі биік шығармашылық ортада суырылып шығып, балалар әдебиетінің өзекті мәселелері туралы қобалжымай баяндама жасауы – әдебиеттануымыздың тарихында сирек кездесетін оқиға (Қирабаев, 2007, 115 б.).

1957 жылы «Спандияр Көбеевтің әдеби қызметі» деген тақырыпта кандидаттық диссертациясын қорғап, әдебиет тарихына тың деректер, жаңа пайымдаулар қосты. С. Көбеевтің «Қалың мал» романы сол кездегі ахуал мен деректерге байланысты тұңғыш қазақ романы аталды. Ұстаз жазушының шығармашылығына алғаш рет жүйелі әрі тұтас шолу жасалды. «Үлгілі бала» мен «Үлгілі тәржіма» атты кітаптарының қазақ әдебиетіндегі алатын орны бірінші рет ғылыми сарапқа салынды. Келесі жылы диссертация негізінде жазылған «Спандияр Көбеев» атты монографиясы жеке кітап болып шықты.

Отызыншы жылдар ойранында опат болған Сәкен Сейфуллин есімі мен шығармалары жиырма жылдай уақыт бойы рухани айналымнан тысқары қалды деуге де болады. Сәкенді көрген, естіген елдің есінде сақталғанымен, жаңа ұрпақ жете білмейтін. Жеке басқа табынушылық зардабынан арылуға бет бұрған елуінші жылдардың екінші жартысында С. Сейфуллин, І. Жансүгіров, Б. Майлин ақталғанда, олардың шығармашылығы мен өмірін жедел зерттеу міндеті қойылды. С. Сейфуллиннің өлеңдері мен поэмаларын жасынан естіп, жаттап өскен жас С. Қирабаевтың ақын шығармаларын зерттеуге бірден құлшына кірісуі, көп жылдар бойы тасаға ысырылып, тұмшалап тастаған шындықты құлшына, қопара ақтаруы, әлеуметтік әділеттілікті орнықтыруға, қалпына келтіруге ден қоюы, әрине, заңды.

Рухани-мәдени тарихымыздың зорлықпен, қасақана тұмшалап тасталған шындығын тәуелсіздіктің арқасында ғана тауып, ақиқатты алаңсыз аршитын күн туғанда, ғалым-академик енді әдебиетіміздің «ақтандақтарын» анықтауға білек сыбана кірісті. «М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының сол жылдардағы директоры ретінде қыруар қатынас қағаздар жазып, жаңа бастама, тың зерттеулердің бел ортасында жүрді. «Әдебиетіміздің ақтандық беттері», «Кеңес дәуіріндегі қазақ әдебиеті», «Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет», «Тәуелсіздік рухымен» атты кітаптары – осы тақырыптағы ойлардың, жоғымызды түгендеудің жемісі» (Тұрысбек, 2002, 335 б.). Бұл еңбектерде кеңес дәуіріндегі күрделі, қайшылықты құбылыстар объективті көзқарас тұрғысынан қайта сарапталады. А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов шығармаларының көркемдік сипаттары, оларға әсер еткен алуан факторлар өзара сабақтастықта, тығыз бірлікте қарастырылады.

Қазақ әдебиетінің арғы дәуірлерін терең білумен бірге кеңес дәуіріндегі әдебиеттің үлкен маманы ретінде ортаға салған ойлары мен талдаулары белгілі бір кезеңдегі әдеби процеске, шығармаларға зерделі зер салумен қатар келешек зерттеулерге бағыт-бағдар сілтейді. Ақталған арыстармен қоса тиісінше зерттелмеген, немесе лайықты бағасын ала алмаған айтулы дарындар шығармашылығына қайта оралып, бір кезде амалсыздан идеологияны басшылыққа алған талаптар

тұрғысынан емес, бүгінгі жан-жағына жалтағы жоқ әділдік – көркемдік биігінен көз тастайды.

«Жанақ, Шортанбай, Ақан сері заманы мен шығармашылығы, зар заман әдебиеті концепциясының қоғамдық-әлеуметтік негіздері туралы толғанғанда, ең алдымен нақты мәтінге сүйене отырып, авторлардың көзқарасын, таным деңгейін, адамгершілік-эстетикалық мұраттарының қайдан бастау алып, қайда бағыт алғанын айқындайды» (Майтанов, 2002, 23 б.). Мәселен, отаршылдық езгі асқындап, таптық жіктелу күшейген сайын елдің тұрмысында, психологиясында, күрделі құбылыстар пайда болатыны тарихтан мәлім. Мұндай тарихи өзгерістер әлеуметтік құбылыстардың келеңсіздігімен сан тараптан сабақтасқанда, сол ортада сансыраған адамның салқынқанды сараптауы да, құлшынып қарсы ала қоюы да аса қиын. Әсіресе ғасырлар бойы қалыптасқан ұғымдарға, тіршілік салтына үйлеспей, «тыныштықты» бұзғанда, көңілде алаң тудыратыны сөзсіз. Осы қолайсыздық неғұрлым ұзаққа созылса, соғұрлым үмітсіздікке, торығуға бастамақшы.

Осындай екіұдай, екіталай заманды Шортанбай «зар заман» деп атады, «торыққан Шортанбайдың тірелер жері дін болып, ол бұл дүниенің опасыздығын айтып, жақсылықты о дүниеден іздеуге барады», «ол қазақ қоғамы тарихындағы осы бір күрделі дәуірдің суретін, ондағы өзгерістер сипатын дәл бейнелеп, көз алдына жайып салады, ескі салтпен қайшылыққа келіп, өмірге өктем кіре бастаған тіршілік сипаттарын жіті көзбен көреді. Бірақ заман ағысының бағытын өз ұғымымен сыйыстыра алмай қиналады. Оның зары да осыдан туады» (Қирабаев, 1995, 82 б.) – деп, бүкіл дәуір әдебиетінің көркемдік әлеміне зор ықпал жасаған тарихи өзгеріс-күштер ерекшелігін дұрыс ескертеді.

Шортанбай, Мұрат, Дулат шығармаларындағы философиялық қиналыс, психологиялық азап, қоғамдық-әлеуметтік құбылыстарды гуманистік мұраттар тұрғысынан тану мен таразылау талаптарының тамыры сопылық поэзиядан да бастау алатыны анық. Сондықтан оларды сары уайымшылдық деп белгілеу – бүгін де біржақты. С. Қирабаевтың «зар заман» деген терминге аталған кезең әдебиетінің эстетикасы сия қоймайтынын айтуы ғалымның қыруар мәтіннің көркемдік сипаттарын дөп басып танитын, нақты өмірмен мұқият салыстырып, салмақтайтын байыптылығына дәлел.

Серік Қирабаевтың іргелі еңбектерінің барлығына ортақ сипаттардың бірі – келтірілген мысалдардан да аңғарылып отырғандай, шығарманы, шығармашылық иесін заманымен тығыз байланыста, бірлікте, заман контексінде қарауы. Ол жеке шығарманың, жанрдың немесе әдеби құбылыстың сипаттарын бақайшағына дейін шағып, ежіктеп, ұсақ-түйегіне дейін қалдырмай қамтып, талдап отырып алу-дан гөрі негізгі нышандарды дәл айқындай отырып, шындық өмірмен белсенді тіршілікпен тамырласқанын айнытпай аңғарып, жинақтап айтуға бейім. Мұндай талап қаламгерлігі мен қайраткерлігі жарасқан шығармашылық өкілдеріне тән.

Алаш қайраткерлерінің ақталуына институт директоры, зерттеуші ретінде С. Қирабаевтың қосқан үлесі зор. «Кеңес дәуірінің соңғы жылдарындағы жариялылықты пайдаланып, Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, Ш. Құдайбердиев шығармаларын ел игілігіне айналдыру жолында қайраткерлік көрсете жүріп, қаламымен де қызу атсалысты. Тәуелсіздік жылдарында жарық көрген кітаптарының барлығы да – соның мысалы» (Қасқабасов, 2002, 10 б.).

Жан-жақты дарын Ж. Аймауытов шығармашылығын зерттеуге бірден ден қойған ғалым ол туралы қыруар жаңа деректерден мысал келтіре отырып, айтулы тұлғаның алуан қырларын танытты. «Ж. Аймауытов», «Ж. Аймауытов. Өмір мен шығармашылығы» атты монографиялары жарық көрді. Сан қырлы дарынның өмірі, алғашқы ізденістері, драмалық, прозалық шығармалары, басқа саладағы еңбектері қазақ әдебиеттану ғылымының тарихында тұңғыш рет кең ауқымды зерттеу объектісіне айналды. Ж. Аймауытов шығармалары кейінгі басқа да кітаптарында үнемі айтылып, бірде жанрлар, бірде әдеби кезеңдер, немесе көркемдік құбылыстар контекстінде қарастырылып, жүсіпбектанудың берік іргесі қаланды.

Белгілі сыншы-ғалым Р. Бердібай айтқандай: «бұл екі еңбекті (С. Сейфуллин, Ж. Аймауытов туралы монографиялар) сын, зерттеудің классикалық үлгілері қатарына қосуға болады» (Бердібай, 2002, 291 б.).

Ж. Аймауытовтың «Қартқожасы» кеңес дәуіріндегі қазақ романының төлбасы екендігі, «Нұр күйі» поэмасында ақ өлең үлгісі көбірек қолданылуы, «ұран-өлеңнің» жаңа үлгісін туғызуы, «Жалпы қазақ драматургиясындағы ақ өлең үлгісі, шешендік, поэзияға тән пафос Жүсіпбектен басталуы», жазушының сол кездердегі қазақ балалары психологиясындағы жаңалықты тауып, Қартқожа арқылы көрсетуі, Ж. Аймауытовтың осы романы арқылы «қазақ әдебиетіндегі жаңа романның жасалу принциптерін орнықтыруға көмектесуі» «типтерді даралап, бейнелеуде» шеберлік танытуы, сияқты ерекшеліктері сол тұстағы қазақ әдебиетінің өз кезі және кейінгі дәуір үшін қандай маңызды қызмет атқарғанын анықтауға айрықша қажет (Қирабаев, 2002, 125 б.).

Жазушының сын еңбектерінің ішінде бөлекше биік тұрған «Мағжанның ақындығы туралы» атты мақаласы – С. Қирабаев дәл бағалағандай: «кеңес әдебиеті сынының қалыптасып, кәсіптік мамандығын жетілдіре түскен тұсында жаңа сын үлгісіне бағыт, бағдар берген мақала». Зерттеуші С. Қирабаев сыншы Ж. Аймауытовтың мақаласында М. Жұмабаев өлеңдерінің өрнегі мен өмірлік негіздерінің мүлтіксіз көрсеткенін дәлелдегенде, жазушының талғамы мен таным әлеміне бойлай түсеміз.

Академик С. Қирабаевтың спандияртану, сәкентану, ғабидентану, жүсіпбектанудың негізін салып, осы бағытта табанды ізденіп, жүйелі де жемісті зерттеулер жүргізіп, ұзақ жылдарға созылған еңбегін монографияларға айналдыруы – азаматтық-шығармашылық жауапкершілік салмағын сезінуінен (Ісімақова, 2002, 15 б.).

С. Қирабаевтың ғылым саласындағы еңбектерінде ең алдымен кеңес дәуіріндегі әдебиет, сонымен бірге әдебиет тарихының белгілі бір дәуіріндегі сипаттары, әдебиет дамуына зор үлес қосқан қаламгерлер шығармашылығы, әдебиет теориясының алуан мәселелері, шеберлік мәселелері, әдеби ағым, реализм, әдеби байланыстар, өмірлік және көркемдік шындық, тарихи-әдеби процестер, ондағы құбылыстардың таным мен талғамға әсері, тарихи өзгерістердің әдебиетке ықпалы, әдебиет сыны мен ғылымы, мәтінтану, әдебиеттанудың тарихнамасы байыптау объектісіне айналады. Қай мәселеге болсын, зерттеуші үлкен дайындықпен, жауапкершілікпен қарап, әдеби-тарихи контексте салмақтайды. Ал, халық тағдырына, әдебиет тарихына қатысты көкейкесті мәселелерге келгенде, ешқандай ымыраға көнбей, табандылық, азаматтық белсенділік танытқанына келтірілген мысалдар куә (Әбдиғазиұлы, 2002, 29 б.).

Ол зер салған мәселелердің қай-қайсысы да өз кезі үшін тың әрі күрделі (Сүтжанов, 2022). Тыңға түрен салғанда, жинаған қыруар деректері, соған сүйеніп қорытқан пікірлері – ғалымның тиянағы, қанаты. Күрделі мәселелерге байланысты туындайтын күрделі ұғымдарды көпке түсінікті, тартымды тілмен жатық жеткізе білуінде ғалымның зерделілігі мен журналистің ұшқырлығы ұштасып жатады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, ғалымның өткен кезеңдер шығармасын сол уақыттың тұрғысынан да, бүгіннің биігінен де сыншылдық сараптауы – ғылыми зерттеулеріне тән сипат. Сыншылдық талғам туындының «таза» әдеби әлемін, эстетикалық тұғырын, ерекшеліктерін танытса, зерттеу еңбектеріне қоса сын мақалаларының да үнемі өзегінде жататын ғылыми пайым, ғылыми тұрғы зерттеушінің қос қанатына айналған. Сондықтан С. Қирабаевтың бұрынғы-соңғы мақалалары мен ғылыми еңбектері байсалдылығымен, ойларының, деректерінің жүйелілігімен, дарындарға қамқор да әділ баға беруімен, заман алға тартқан көкейкесті де күрделі мәселелерге азаматтық жауапкершілікпен қарап, шығармашылық белсенділік танытуымен мойындатады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Әбдиғазиұлы Б. Ұстаз тұлғасы. // Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: Академик С.Қирабаевтың 75 жылдығына арналған жинақ. Алматы: Комплекс, 2002. 29 б.
- Бердібай Р. Дәуірмен үндес ғалым. // Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: Академик С.Қирабаевтың 75 жылдығына арналған жинақ. Алматы: Комплекс, 2002. 291 б.
- Қасқабасов С. Кіріспе сөз. // Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: Академик С. Қирабаевтың 75 жылдығына арналған жинақ. Алматы: Комплекс, 2002. 10 б.
- Қирабаев С. Көптомдық шығармалар жинағы. Алматы: «Қазыңұрт» баспасы, 2007. Т.1. 456 б.
- Қирабаев С.С. Әдебиетіміздің ақтаңдақ беттері. Алматы, 1995. 200 б.
- Қирабаев С.С. Тәуелсіздік рухымен. Алматы: Фолиант, 2002. 504 б.
- Қирабаев С. Қазақстан ғалымдарының биобиблиографиясы / Құраст.: фил. ғыл. докторы Ә.Қ. Нарымбетов, фил.ғыл. кандидаты Г.Ж. Орда. Алматы, 2007. 207 б.
- Майтанов Б. Сыншының сегіз қыры // Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: Академик С. Қирабаевтың 75 жылдығына арналған жинақ. Алматы: Комплекс, 2002. 23 б.
- Сүтжанов С. Алаш және Ахмет // Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі. №2, 2022. С.85–88. DOI: 10.52301/2957-5567-2022-2-85-88
- Тұрысбек Р.С. Алаштың арыстарын ардақтаған // Әдебиеттанудың өзекті мәселелері : Академик С. Қирабаевтың 75 жылдығына арналған жинақ. Алматы: Комплекс, 2002. 335 б.
- Ісімақова А. Академик Серік Қирабаев еңбектеріндегі қазақ әдебиеттану мәселелері // Әдебиеттанудың өзекті мәселелері: Академик С. Қирабаевтың 75 жылдығына арналған жинақ. Алматы: Комплекс, 2002. 15 б.

References

- Abdigaziuly, B. (2002). Ustaz tulgasy [The personality of the teacher]. In *Adebiettanudyn ozekti maseleleri: Akademik S. Kirabaevtyñ 75 zhyldygyna arналған zhinak*. Almaty: Kompleks. (in Kaz.)
- Berdibay, R. (2002). Dauirmen undes galym. [A scientist in tune with the era]. In *Adebiettanudyn ozekti maseleleri: Akademik S. Kirabaevtyñ 75 zhyldygyna arналған zhinak*. Almaty: Kompleks. (in Kaz.)

Isimakova, A. (2002). Akademik Serik Kirabaev enbekterindegi kazak adebiettanu maseleleri. [Problems of Kazakh literary criticism in the works of academician Serik Kirabaev]. In *Adebiettanudyn ozekti maseleleri: Akademik S. Kirabaevtyñ 75 zhyldygyna arnalgan zhinak*. Almaty: Kompleks. (in Kaz.)

Maytanov, B. (2002). Synshynyn segiz kyry. [Eight facets of criticism]. In *Adebiettanudyn ozekti maseleleri: Akademik S. Kirabaevtyñ 75 zhyldygyna arnalgan zhinak*. Almaty: Kompleks. (in Kaz.)

Kaskabasov, S. (2002). Kirispe soz. [Opening remarks]. In *Adebiettanudyn ozekti maseleleri: Akademik S. Kirabaevtyñ 75 zhyldygyna arnalgan zhinak*. Almaty: Kompleks. (in Kaz.)

Kirabaev, S. (2007). *Kazakstan galymdarynyn biobibliografiasy*. [Bibliography of scientists of Kazakhstan]. Kurast.: fil. gyl. doktory A.K. Narymbetov, fil.gyl. kandidaty G.J. Orda. Almaty. (in Kaz.)

Kirabaev, S. (2007). *Koptomdyk shygarmalar zhinagy*. [Collection of multi - volume works]. Almaty: «Kazygurt» baspasy. Vol.1. (in Kaz.)

Kirabaev, S.S. (1995). *Adebietsizdin aktandak betteri*. [The Aktandak (white) pages of our literature]. Almaty. (in Kaz.)

Kirabaev, S.S. (2002). *Tauelsizdik rukhymen*. [With the spirit of independence]. Almaty: Foliant. (in Kaz.)

Sytzhanov, S. (2022). Alash zhane Akhmet [Alash and Akhmet]. *Til zhane adebiet: teoriyasy men tazhiribesi 2*, 85–88. DOI: 10.52301/2957-5567-2022-2-85-88 (in Kaz.)

Turysbek, R.S. (2002). Alashtyn arystaryn ardaktagan. [He revered the Alash leaders]. In *Adebiettanudyn ozekti maseleleri: Akademik S. Kirabaevtyñ 75 zhyldygyna arnalgan zhinak*. Almaty: Kompleks. (in Kaz.)

Ж.Ж. Боранбек

*Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана,
Павлодар, Республика Казахстан*

С.Н. Сутжанов

*Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана,
Павлодар, Республика Казахстан*

ОПИСАНИЕ РАБОТ АКАДЕМИКА С. КИРАБАЕВА

Аннотация. В статье анализируются научно-критические труды академика С. Кирабаева с точки зрения современности, тщательно изучен большой вклад ученого в казахское литературоведение. В целом, труды С. Кирабаева наглядно показывают направления развития казахской литературы советского периода, дают представление об отдельных поэтах и писателях, об их жизни, творчестве, а также о специфических особенностях жанров словесного искусства, их идейно-художественном содержании и др. В этой связи в работе были специально рассмотрены труды С. Кирабаева, касающиеся «белых страниц» нашей литературы, а также подробно изучены его критические работы, посвященные реабилитации лидеров Алаша в период борьбы за независимость. Широта кругозора ученого определяется также высокой культурой литературоведческого анализа, глубиной познания. В статье сделана попытка доказать на конкретных примерах, что творчество выдающегося ученого-критика является уникальным явлением современного казахского литературоведения.

Ключевые слова: казахская литература, критические статьи, литературоведение, С. Кирабаев, жанр.

Zh.Zh. Boranbek

*Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar,
Republic of Kazakhstan*

S.N. Sutzhanov

*Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar,
Republic of Kazakhstan*

DESCRIPTION OF THE WORKS OF ACADEMICIAN S. KIRABAEV

Abstract. The article analyzes the scientific-critical works of academician S. Kirabaev from the perspective of modernity, carefully examining the significant contribution of the scientist to Kazakh literary studies. Overall, the works of S. Kirabaev vividly demonstrate the directions of development of Kazakh literature during the Soviet period, provide an insight into individual poets and writers, their lives, creativity, as well as the specific features of genres of verbal art, their ideological and artistic content, etc. In this context, the works of S. Kirabaev related to the “white pages” of our literature were specifically examined, as well as his critical works dedicated to the rehabilitation of Alash leaders during the struggle for independence were thoroughly studied. The breadth of the scientist’s outlook is also determined by a high culture of literary analysis and depth of knowledge. The article attempts to demonstrate with specific examples that the work of the eminent scientist-critic is a unique phenomenon in contemporary Kazakh literary studies.

Keywords: Kazakh literature, critical articles, literary studies, S. Kirabaev, genre.

Авторлық үлестер

Боранбек Ж.Ж. – формалды талдау, әдіснама, бағдарламалық қамтамасыз ету, жазу – шолу.

Сүтжанов С.Н. – концептуалдау, әдістеме, рөлдер/жазу – бастапқы нобай, жазу және редакциялау.

М. Лучик*Зеленогурской университет, Зелена Гура, Польша* <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>*email: m.luczyk@in.uz.zgora.pl***З.К. Темиргазина***Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана,**Павлодар, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>*email: temirgazina_zifa@pspu.kz***АНАСТАСИЯ И ЕВГЕНИЯ В АНТРОПОНИМИКОНЕ
ПАВЛА ВАСИЛЬЕВА**

Аннотация. В статье исследуются особенности использования антропонимов в художественных текстах Павла Васильева, которые выполняют идентифицирующую и нередко художественно-стилистическую функции. Антропонимы являются одной из наиболее распространенных групп в ономастике Васильева. Особое внимание уделяется употреблению двух женских имен: Анастасия и Евгения. Оним Анастасия – самое распространенное женское имя в поэзии Васильева. Существует версия, что это имя носила девушка, которая была первой любовью поэта. Это имя носят самые различные персонажи в 7 произведениях Васильева. Оно нередко занимают синтаксическую позицию обращения, в которой актуализируется эмоционально-субъективное отношение к героине. Второе имя, Евгения Стэнман, имеет реальный прототип – девушку, которая училась с поэтом в одном классе в г. Павлодар. Антропоним используется как символ детства, юношества («Евгений Стэнман») и как символ строительства новой жизни («Турксиб»), выполняя таким образом художественно-стилистическую функцию в васильевской поэтической картине мира.

Ключевые слова: антропоним, Павел Васильев, художественно-стилистическая функция, ономастикон, прототип.

Конфликт интересов:

Авторы заявляет об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления: 12.04.2023

Дата приёма в печать: 11.06.2023

Введение

Функционирование онимов различных разрядов (антропонимов, топонимов, гидронимов, крематонимов и проч.) в поэтических текстах изучается в поэтической ономастике. Она определяется в «Словаре ономастической терминологии» так: «раздел ономастики, изучающий любые имена собственные (поэтонимы) в художественных литературных произведениях: принципы их создания, стиль, функционирование в тексте, восприятие читателем, а также мировоззрение и эстетические установки автора» (Подольская, 1988, с. 108).

Целью нашей статьи является изучение особенностей функционирования женских антропонимов в поэзии русского советского поэта Павла Николаевича Васильева (1910–1937). Антропонимы составляют одну из самых больших групп в ономастиконе Васильева (203 единицы) и являются значимой частью поэтической картины мира. Среди антропонимов самую большую группу составляют имена персонажей произведений Васильева – 118, т.е. 58,13 %, затем имена с прототипом – историческими деятелями, писателями, деятелями искусства (43 имени, т.е. 21,18 %), имена с прототипом – родственниками, друзьями, знакомыми (34, т.е. 17,24 %). Наименьшую группу составляют антропонимы с прототипом – литературными, фольклорными персонажами: 7 имен, т.е. 3,45 %.

Материал и методы

Объектом исследования в нашей статье являются личные имена собственные, функционирующие в поэтических текстах Павла Васильева. Особое внимание уделяется двум женским антропонимам Анастасия и Евгения. Выбор этих женских имен обусловлен частотностью и особой художественно-стилистической функцией в идиостиле поэта (Темиргазина, Абуова, 2022).

В статье используются контекстуальный анализ, структурно-семиотический анализ поэтического текста, которые позволяют установить стилистические и функциональные особенности антропонимов в произведениях. Историко-биографический метод применен в статье для более четкого выявления биографических мотивов употребления автором анализируемых онимов. Количественные методы определяют частотность использования того или иного имени в поэтических текстах Павла Васильева.

Результаты и обсуждение

В антропонимикон входят женские имена персонажей: *Елена Горевая* («Христоробовские ситцы»), *Ксения Павловна* («Одна ночь»), *Ирина Горлицына* («Синицын и К») и др.; мужские имена: *Евстигней Алексеич* («Одна ночь»), *Григорий Босой* («Соляной бунт»), *Артемий Федулыч Синицын*, *Федул Синицын*, *Ренн*, *Кобылочкин* («Синицын и К») и др. (Николаенко, 2022). Имена персонажей имеют прагматико-стилистические варианты, различающиеся в том числе структурно (одночленные, двучленные, трехчленные): *Евстигней Алексеич* – *Евстигнеша* («Одна ночь»); *Ирина Голицына* – *Ирина* – *Ирен* («Синицын и К»); *Арсений Деров* – *Арсений Иванович* – *Арсений Иванович* – *Иваныч* – *Арсенька* («Соляной бунт»); *Егорушка* – *Егорка* – *Егор Сергеич* («Егорушке Клычкову»).

Наиболее частотным женским именем в антропонимиконе Васильева является имя *Анастасия*, оно в разных вариантах встречается 28 раз: *Анастасия* (включая вариант *Анастасея*) – 5 раз, *Анастасьюшка* – 2 раза, усеченный вариант *Анастась* – 1 раз, *Настя* – 19 раз, *Настенька* – 1 раз. Это имя употребляется для номинации самых разных персонажей: деревенской девушки, пришедшей к колдуну; возлюбленной лирического героя; соседки главного героя; невесты и т.д. Оно встречается в 7 произведениях Васильева: поэмах «Соляной бунт», «Христоробовские ситцы», стихотворениях «Дорога», «Женихи», «Песня», «Анастасия» и др. Персонажи с именем *Анастасия* имеют разные фамилии: *Настя Стегунова* («Женихи»), *Настя Босая* («Соляной бунт»).

Нельзя с достаточной степенью достоверности привести какие-либо биографические факты, чтобы объяснить расположенность Павла Васильева к женскому имени Анастасия. Возможно, оно ему просто нравилось. Исследователь биографии и творчества Васильева, директор музея Павла Васильева в г. Павлодар З.С. Мерц предположила, что прообразом женских персонажей с именем *Анастасия* может быть первая любовь поэта.

Антропонимы занимают различные позиции в художественном тексте: заголовки, посвящение, сюжетно-событийная линия, обращение. Употребление различных стилистических вариантов антропонима позволяет автору выражать свое эмоционально-оценочное отношение к персонажу (Names and Naming: Multicultural Aspects, 2021, p. 32–35). Особенно значима в этом плане синтаксическая позиция обращения:

Ты бы, Анастасьюшка, песню спела?
 («Соляной бунт», 1932–1933);
Почему ты снишься, Настя,
В лентах, в серьгах, в кружевах?
 («Песня», 1932).

Функция обращения для женских антропонимов типична в русской поэзии. Эта синтаксическая позиция способствует актуализации имени и выражению индивидуально-авторского отношения к называемому персонажу. Васильев использует индивидуально-авторский прием нанизывания обращений с разной эмоционально-оценочной коннотацией для передачи душевного смятения лирического героя. Этот прием является попыткой лирического героя добиться от героини на его стремление к новой жизни, достучаться до ее сердца:

Настя, Настенька, Анастасия,
Почему душа твоя темна?
 («Анастасия», 1933).

Имя *Анастасия* является заглавным и используется в информативно и семиотически значимой позиции заголовка в стихотворении «Анастасия». Обращаясь к главной героине, лирический герой пытается убедить ее уйти от мира «тяжких лампад», «пьяного попа благообразья» и повернуть ее лицом к новой жизни, к новой России:

Что мы помним? Разговор сорочий,
Легкие при новолуние ночи,
Тяжкие лампады, бубенцы...
Что нам светит? Половодье разве,
Пена листьев диких и гроза,
Пьяного попа благообразье,
В золоченых ризах образа?
 («Анастасия», 1933).

Горько лирическому герою, что он не находит понимания и отклика в душе своей любимой:

*Наши имена припоминая,
Нас забудут в новых временах...
Но молчишь ты...
Девка расписная,
Дура в лентах, серьгах и шелках!*
(«Анастасия», 1933).

Таким образом, антропоним *Анастасия* как имя главной героини концентрирует в себе основную авторскую идею произведения – борьбу старой жизни с новыми идеологическими веяниями, с новой Россией. Антропоним приобретает в поэтическом контексте дополнительные смысловые приращения: он является знаком прошлой, старой жизни, которая противопоставлена новой – большевистской – реальности. Ономастическая коннотация антропонима обусловлена идеологическими установками поэта, его стремлением найти свое место в новой стране, а для этого нужно отказаться от прошлой, старой жизни. Таким образом, оним *Анастасия*, помимо сугубо идентифицирующей функции, выполняет роль символа старой, уходящей жизни в поэтической картине мира автора (Абзулдинова, Абельдинова, 2022).

Стихотворение «Евгении Стэнман» посвящается девушке-однокласснице, с которой Васильев учился в школе г. Павлодара:

*Осыпаются листья, Евгения Стэнман. Над ними
То же старое небо и тот же полёт облаков.
Так прости, что я вспомнил твоё позабытое имя
И проснулся от стука весёлых твоих каблучков.*
(«Евгении Стэнман», 1932).

Этот антропоним в отличие от имени *Анастасия* имеет в качестве прототипа реальное лицо. Исследователь так поясняет, почему поэт вдруг вспомнил *позабытое имя*: «Мир маленького заштатного городка, любимых старых книг, первая юношеская влюблённость – совершенно напрасны были попытки лирического героя отречься от них в угоду новому времени, которое властно диктовало свои требования, отрицало и безжалостно разрушало всё, что было так дорого когда-то, всё-таки остались в душе полузабытые воспоминания, от которых так щемит сердце» (Мерц, 2010, с. 178).

Изначально стихотворение называлось «Строителю Евгении Стэнман» и было впервые напечатано в журнале «Пролетарский авангард» в 1932 году. Исследователь пишет о том, что «у героини была совсем другая профессия. Сама Евгения Адольфовна в беседе с журналистом Н. Красильниковым, так объясняет этот факт: «... Может, слово «строителю» добавили ретивые редакторы в первом издании? В годы первых пятилеток это было модно. А может, сам Павел придумал этого «строителя» как романтично-поэтический образ времени? Ведь он всегда оставался фантазёром! Так или иначе, я написала составителю ряда книг Павла Васильева

Сергею Поделкову, немало сделавшему для популяризации его творчества, о том, что никакой я не строитель. И вот в книге, изданной в самой авторитетной серии «Библиотека поэта», стихотворение, наконец, вышло без этого «довеска» (Мерц, 2010, с. 178–179). Теперь стихотворение называется «Евгении Стэнман».

Оним *Евгения Стэнман* встречается еще в одном стихотворении «Турксиб» (1930):

*Товарищ Стэнман, смотрите!
Встречают нас
Бесприютные дети алтайских отрогов.*

Лирический герой обращается к героине в духе советских идеологических норм *Товарищ Стэнман*, объединяет ее и себя местоимением *мы*. Тем самым он подчеркивает, что они находятся на одной стороне, на пути к строительству новой жизни. Важно подчеркнуть, что несмотря на реальный прототип этого имени, персонаж, функционирующий в стихах, является плодом творческой фантазии автора, который приписывает ему совсем, может быть, не свойственные реальному лицу черты и взгляды. Именно о подобной романтизации и поэтизации пишет реальный прототип в приведенной выше цитате.

Обратим также внимание на то, что в отличие от имени *Анастасия*, которое употребляется как одночленная модель – только имя (*Настя, Анастасия, Настенька*) и реже – как двучленная модель: имя и фамилия (*Настя Стегунова*), этот антропоним употребляется как двучленная модель – полное имя и фамилия (*Евгения Стэнман*) и реже как одночленная модель – только фамилия (*Стэнман*). Подобное употребление подчеркивает более личный, лирический характер персонажа *Анастасия* для автора и более официальное отношение к героине *Евгения Стэнман*.

Заключение

Антропонимы составляют значительный фрагмент поэтической картины мира Павла Васильева, являясь в ней концептуально и эстетически значимыми элементами. Мы рассмотрели различные способы «вживления» антропонимов в словесную ткань лирических текстов: от заголовка, обращения до символизации – на примере двух женских имен: *Анастасия* и *Евгения*.

Список использованной литературы

Абзуддинова Г.К., Абельдинова Г. О культурных концептах в учебниках по русскому языку обновленного содержания образования // *Язык и литература: теория и практика*. 2022. №1. С. 46–53.

Мерц З.С. История одного стихотворения (П. Васильев „Евгения Стэнман”) // *Вестник Литературного института им. А. М. Горького*. 2010. №1. С. 176–181.

Николаенко С.В. «Ономастический» гендер при формировании метапредметных компетенций (на материале дидактического содержания учебника по русскому языку) // *Язык и литература: теория и практика*. 2022. №1. С. 63–69.

Подольская Н.В. *Словарь ономастической терминологии*. 2-е изд., перераб и дополн. Москва: Наука, 1988.

Темиргазина З.К., Абуова А.Б. Функционально-стилистический компонент в учебниках русского языка для казахских школ: контент-анализ // Язык и литература: теория и практика. 2022. №1. С. 86–95.

Темиргазина З.К. Транскультурность и ее проявление в поэтике лирических текстов // Полилингвильность и транскультурные практики. 2021. Т. 18. № 1. С. 29–43. DOI: 10.22363/2618-897X-2021-18-1-29-43

Names and Naming: Multicultural Aspects. Edited by Oliviu Felecan and Alina Bugheşiu. London: Palgrave Macmillan, 2021. 490 p.

References

Abzuldinova, G.K. & G. Abel'dinova (2022). O kul'turnykh kontseptakh v uchebnikakh po russkomu yazyku obnovlennogo soderzhaniya obrazovaniya [About cultural concepts in Russian language textbooks of the updated content of education]. *Yazyk i literatura: teoriya i praktika 1*, 46–53. (in Russ.)

Merts, Z.S. (2010). Istoriya odnogo stikhotvoreniya (P. Vasil'iev „Yevgeniya Stanman”) [The history of one poem (P. Vasiliev "Eugenia Stanman")]. *Vestnik Literaturnogo instituta im. A. M. Gor'kogo 1*, 176–181. (in Russ.)

Names and Naming: Multicultural Aspects (2021). Edited by Oliviu Felecan and Alina Bugheşiu. London: Palgrave Macmillan.

Nikolayenko, S.V. (2022). «Onomasticheskiy» gender pri formirovani metapredmetnykh kompetentsiy (na materiale didakticheskogo soderzhaniya uchebnika po russkomu yazyku) ["Onomastic" gender in the formation of meta-subject competencies (on the basis of the didactic content of a textbook on the Russian language)]. *Yazyk i literatura: teoriya i praktika 1*, 63–69. (in Russ.)

Podol'skaya, N.V. (1988). *Slovar' onomasticheskoy terminologii* [Dictionary of onomastic terminology]. 2-ye izd., pererab i dopoln. Moskva: Nauka. (in Russ.)

Temirgazina, Z.K. (2021). Transkul'turnost' i yeye proyavleniye v poetike liricheskikh tekstov [Transculturality and its manifestation in the poetics of lyrical texts]. *Polilingvial'nost' i transkul'turnyye praktiki 18*, 1, 29–43. DOI:10.22363/2618-897X-2021-18-1-29-43 (in Russ.)

Temirgazina, Z.K. & A.B. Abuova (2022). Funktsional'no-stilisticheskiy komponent v uchebnikakh russkogo yazyka dlya kazakhskikh shkol: kontent-analiz [Functional-stylistic component in Russian language textbooks for Kazakh schools: content analysis]. *Yazyk i literatura: teoriya i praktika 1*, 86–95. (in Russ.)

М. Лучик

Zielona Gora universiteti, Zielona Gora, Pольша

З.К. Теміргазина

*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан Республикасы*

ПАВЕЛ ВАСИЛЬЕВТИҢ АНТРОПОНИМИКОНЫНДАҒЫ АНАСТАСИЯ ЖӘНЕ ЕВГЕНИЯ ЕСІМДЕРІ

Аңдатпа. Мақалада Павел Васильевтің көркем мәтіндеріндегі антропонимдерді пайдалану ерекшеліктері қарастырылады, олар сәйкестендіруші және жиі көркемдік-стистикалық функцияларды орындаушы болып келеді. Антропонимдер Васильевтің ономастиконындағы ең көп таралған топтардың бірі. Олардың ішінде екі әйел есіміне ерекше назар аударылады: Анастасия және Евгения. Анастасия деген оним Павел Васильевтің поэзиясындағы ең көп таралған әйел есімі. Бұл есім ақынның алғашқы махаббаты болған

қыз деген нұсқасы бар. Бұл есім Васильевтің 7 шығармасында әртүрлі кейіпкерлерге арналған. Ол көбінесе кейіпкерге эмоционалды және субъективті қатынасты жүзеге асыратын қаратпа синтаксистік позициясын алады. Екінші аты Евгения Стэнманның Павлодар қаласында бір сыныпта ақынмен бірге оқыған шынайы прототипі бар қыз. Антропоним балалық шақтың, жастық шақтың ("Евгения Стэнман") символы ретінде және жаңа өмірдің ("Түрксіб") құрылысының символы ретінде қолданылады, осылайша Павел Васильевтің поэтикалық әлем бейнесінде көркемдік және стилистикалық функцияны орындайды.

Түйінді сөздер: антропоним, Павел Васильев, көркем-стилистикалық функция, ономастикон, прототип.

M. Luczyk

Zielona Gora University, Zielona Gora, Poland

Z.K. Temirgazina

Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan

**ANASTASIA AND EUGENIA IN THE ANTHROPONYMI
CON BY PAVEL VASILIEV**

Abstract. The article examines the features of the use of anthroponyms in the literary texts of Pavel Vasiliev, which perform an identifying and often artistic and stylistic functions. Anthroponyms are one of the most common groups in Vasiliev's onomasticon. Particular attention is paid to the use of two female names: Anastasia and Eugenia. The onim Anastasia is the most common female name in Vasiliev's poetry. There is a version that it was the girl's name who was the first love of the poet. This name is given by a variety of characters in seven works by Vasiliev. It often takes the syntactic position of address, in which the emotional-subjective attitude towards the heroine is actualized. The second name, Eugenia Stanman, has a real prototype - a girl who studied with the poet in the same class in Pavlodar. The anthroponym is used as a symbol of childhood, youth ("Eugenia Stanman") and as a symbol of the construction of a new life ("Turksib"), thus performing an artistic and stylistic function in Vasiliev's poetic picture of the world.

Key words: anthroponym, Pavel Vasiliev, artistic and stylistic function, onomasticon, prototype.

Вклад авторов

Лучик М. – концептуализация, курирование данных, формальный анализ, методология, проверка, написание – обзор и редактирование.

Темиргазина З.К. – методология, формальный анализ, роли/письмо – первоначальный проект, написание.

Ш.К. Жаркынбекова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
Астана, Казахстан*

 <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

email: zharkyn.sh.k@gmail.com

В.А. Вишницкая

*Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева,
Астана, Казахстан*

email: vik_va@bk.ru

**ПОЗНАНИЕ МИРА СКВОЗЬ ПРИЗМУ АВТОРСКОГО
ВИДЕНИЯ КОММУНИКАТИВНОГО СОБЫТИЯ**

Аннотация. В статье рассматривается лингвокультурологический и лингвокогнитивный аспект изучения художественной картины мира. Используемый авторами антропоцентрический подход связан с интерпретацией текста с точки зрения автора и воздействием его на читателя. Обращение с этих позиций к одному из ключевых концептов в творчестве Д. Накипова – к концепту «путь», вокруг которого разворачиваются самые разнообразные образные построения, позволило увидеть процесс авторского кодирования мысли и ее фиксации в различных языковых единицах. Как показал анализ художественного текста, особая система кодов, благодаря которой писатель показывает окружающий мир, формирует индивидуально-авторскую картину мира, в которой сквозь призму личностного видения коммуникативного события читателем познается мир, воспринимаемый в особых образах, формах, красках.

Ключевые слова: художественный текст, культурный код, авторская интерпретация, способы передачи знаний, концептосфера, индивидуально-авторская картина мира.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления: 13.06.2023

Дата приёма в печать: 17.08.2023

Введение

В современной лингвистической науке не теряют актуальности вопросы, касающиеся культурной специфики и самоидентификации личности. Такой интерес обусловлен антропоцентрической парадигмой, вектор внимания которой направлен на человека, с его стремлением познать самого себя. Человек, вступая в контакт со своим окружением, категоризирует окружающую действительность и осознает себя как часть этого окружения. Язык же, представлял собой систему знаков, фиксируя информацию, является «своеобразной упаковкой знаний (включая знания о мире и знания о языковой системе) и мыслительного содержания, передаваемого в процессе коммуникации» (Беляевская, 1992, с. 3). Как отмечает А.Н. Рудяков:

«Нужно отдать должное мудрости естественного языка, очень часто своими внутренними формами, зафиксированными в имени признаками номинации подсказывающего нам правильные ответы. «Собеседник» – именно так называется лицо, *со-участвующее* в фехтовании текстами, которое мы именуем диалогом. Слово «собеседник» кодирует идею партнера по специфическому виду деятельности – регулятивному взаимодействию, взаимовлиянию, взаимообогащению, подобному игре или танцу, которые не существуют вне взаимной деятельности двух или более партнеров» (Рудяков, 2012, с. 61).

Материалы и методы

Материалом исследования явились произведения казахстанского писателя Дюсенбека Накипова. В рамках данной статьи авторы ограничились анализом фактического материала из известного широкому кругу читателей произведения писателя – романа «Круг пепла» (Накипов, 2005).

Рассматривается ряд культурных кодов, дешифровка которых позволила выявить приращенные смыслы, приобретенные в процессе концептуализации пути, занимающего особое место в творчестве писателя. С целью раскодирования культурных кодов мы использовали методику концептуального анализа, а также семантический анализ художественно-образительных средств с учетом словарных дефиниций и авторских коннотаций в тексте.

Результаты и обсуждение

При изучении художественного текста особенно привлекательным для исследователей становится понятие культурного кода, которое рассматривается в различных исследовательских аспектах в рамках филологической научной парадигмы. В культурном коде могут быть сконцентрированы те ценности, которые понимаются каждым носителем той или иной культуры индивидуально в процессе восприятия, осмысления и интерпретации им текстов. Так, посредством различных смыслов создается особая индивидуально-авторская картина мира, в которой сквозь призму личностного видения коммуникативного события (в этом случае коммуникативное событие понимается нами как когнитивный субстрат порождаемого автором художественного текста) читателем познается мир, воспринимаемый в особых образах, формах, красках. Именно с этой целью мастер художественного слова сосредоточенно работает над отбором языковых единиц, которые формируют языковое пространство текста, создает «живое» слово, за которым «стоит мир действия, мир поступка, мир события» (Алефиренко, 2016, с. 36).

В статье рассматривается процесс авторского кодирования мысли и фиксации ее через метафорические образы. Используемый в нашем исследовании антропоцентрический подход связан с интерпретацией текста с точки зрения автора и воздействием его на читателя.

Обратимся с этих позиций к одному из ключевых концептов в творчестве писателя концепту «путь», вокруг которого разворачиваются самые разнообразные образные построения. Художественный мир Д. Накипова отличается набором специфических образов, символов, образующих особую систему кодов, благодаря которой писатель показывает окружающий мир, применяя ее в осмыслении как внешнего, так и своего внутреннего мира. Д. Накипова называют автором с «неповторимым, уникальным стилем повествования, исследующим бытие на стыке ре-

ального и подсознательного, ирреального» (Курпякова, 2022). При этом значения, которыми наделены единицы культурного кода, проявляются и эксплицитно, и имплицитно, представляя собой так называемые «лакуны», выявить которые позволяют лингвокогнитивный и лингвокультурологический подходы в интерпретации концепта.

Так, геоморфный код представлен в разных коммуникативных событиях, связанных с образом пути. Молясь о сыне, который навсегда покидает отчий дом, мать обращается к Тенгри: *«О, синий, высокий Тенгри, будь ясен в дни его дороги, не охмуряйся облаками, не пролейся дождем, а я до последнего часа своего не буду упрекать тебя за такую судьбу и устройство мира и отойду к тебе, благодарной»* (Накипов, 2005, с. 194). Тенгри – «вечное небо» – духовный стержень казахского самосознания способен защитить человека от злых духов и врагов, даровать жизнь и благополучие, наделить силой и удачей. От божества зависит, насколько тяжелым окажется путь. В казахской мифологии великие светила Луна и Солнце – глаза Тенгри, именно они освещают путь: *«Брат и сестра мои, солнце и луна, ...светите и торите **путь** сыну моему и откройте ему незримые **тропы** среди трав и безмерной равнины..., а я вам за то, спою все веселые и печальные песни...»* (Накипов, 2005, с. 194). Так незримые тропы становятся видимыми, и герой может продолжить свой путь. Молитва аурахам, в представлении казахов – умершим предкам, еще один показатель этнической памяти писателя: *«О, аруахи мои, слетайтесь, слетайтесь к сыну моему, дайте крылья ему и силы ваши, ведь мой ягненок, последний в нашем роду, а прерваться ему было б негоже и несправедливо, храните его от невзгод и болезни, и клянусь, ни словом, ни мыслью не упрекну вас, вынесу без стонов всю боль мою и горе, и умру, улыбаясь вам, аруахи...»* (Накипов, 2005, с. 194).

Теоморфный (божественный) код переплетается с духовным кодом, в котором находят отражение «нравственные ценности, эталоны и связанные с ними базовые оппозиции культуры» (Красных, 2003, с. 308). К примеру, у Слова в романе есть свой путь, который измеряется «шагами». Первый шаг начинается с мысли о слове. Способность человека мыслить, как промысел Божий, отличает человека от животного. Существо не говорящее – зверь, перед которым стоит выбор: *«...мой зверь, ты вновь стоишь на **перепутьях** инстинкта перед предлогом слова еще не произнесенного твоим несовершенным горлом...»* (Накипов, 2005, с. 6). О возможности выбора жизненного пути говорит лексема «перепутье», которая определяется следующим образом: *Перепутье* – место, где скрещиваются и расходятся дороги; На перепутье – в состоянии сомнения, колебания при выборе дальнейшего пути (Евгеньева, 1999). Выбор можно сделать в пользу «осмысленности», стать самой «дорогой», которая ведет не просто к человеку, а к постчеловеку, и это будет следующим шагом: *«могли б мы стать связующей **дорогой продолженья** от росного утра просамионак наполненным осмысленной беседой вечерам постчеловека»* (Накипов, 2005, с. 7). «Дорога» (дорога – это путь, по которому происходит движение, сообщение) (Дмитриев, 2003, с. 6) здесь предстает в качестве средства для достижения высшей цели.

Ярко представлен в романе *временной* код: читателю предоставляется возможность оказаться сразу в трехизмерениях: прошлом, настоящем и будущем. Писатель умело погружает читателя в разные исторические эпохи, заставляя знать и помнить события прошлого, и также удивительным образом воссоздает моменты еще не наступившего будущего. *«В прошлое надо **уходить** так же далеко, как в*

будущее. А то равновесия не будет, и настоящее покачивается, упадет, погибнет. Вон какая бездна, время-то» (Накипов, 2005, с. 210).

Каждому временному пласту соответствует своя планета (*пространственный код*): планета пралюдей-самионов, планета Земля, а именно Алма-Ата XX века, населенная современными людьми, планета оносамов в созвездии Близнецов с признаками новой, хотя и человекоподобной цивилизации: *«Пройдя сквозь круг пепла, Ральвновъ оказался в своем времени-пространстве, как если бы просто перешел из одной комнаты в другую. Таким было свойство этого круга пепла»* (там же, с. 50).

Исторический код культуры реализуется в обращении к трагическим страницам истории – голоду в Казахской степи в 1931–1933 гг. Это не просто часть индивидуально-авторской картины мира, это часть этнической памяти казахского народа: *«Их здесь не было. Все были мертвы и лежали там, где их остановила спокойная и несокрушимая воля голода; кто в войлочных кибитках, кто поодаль от них, а кто и вовсе в начале последнего пути – бегства из селения, непогребенные телесные знаки своего неудачного исхода, лежащие веером от своих еще недавно полных житейской заботой жилищ»* (Накипов, 2005, с. 198). И здесь речь идет не только о последнем пути человека – смерти, но и пути-жизни: *«Мальчик послушно побрел от мертвого аула, шел день за днем, понемногу отгрызая от куска непривычно желтого вяленого мяса, что дала ему мать в свертке, шел в полусне и ночами, пока не дошел до железной дороги на западе, медленно и неотвратно, с годами, начиная понимать, что спасший его кусок мяса был плотью его родной матери, которую она отрезала сама от себя для последнего, оставшегося в живых сына, чтобы он ушел от смерти и продолжил род свой на земле...»* (Накипов, 2005, с. 193). Лексемами, «медленно и неотвратно», «послушно побрел», «шел день за днем», «шел в полусне и ночами» описывается с трудомпреодолеваемый процесс самоодвижения, ведущий, однако, к новой жизни, которая видится в продолжении рода человеческого (Накипов, 2005, с.193).

Природный код культуры находит свое проявление в разных коммуникативных событиях. Мать обращается к ветру, желает свободного пути своему сыну: *«Ветер, ветер, не становись поперек его пути, не дуй ему на встречу..., и дам я тебе за это весь простор моего сердца после смерти»* (там же, с.194). В сознании человека молитва – обращение к божественным светилам – является *«неким энергетическим потоком, которым она хотела оградить дитя свое и, одновременно, потоком мыслей-молений, сотворяемых ею, чтобы помочь и подтолкнуть сына в его тяжелой одинокой дороге...»* (там же, с. 194). Так лексема «поток» как определенное движение энергии, мысли, молитвы становится еще одним метафорическим репрезентантом концепта «путь».

Являясь человеком искусства (Дюсенбек Накипов был в свое время ведущим артистом балета), писатель, конечно же, обращался в своих произведениях к музыке, танцу. Так нашел свое проявление *эстетический код культуры*. Вставки в художественный текст фрагментов из балетных партий создают особую творческую атмосферу – эстетическую среду, – в которой движение как отражение пути, является ключевым: *«вновь наступило утро дел и маленьких шагов от просто буквы к смыслу СЛОВА-ТАНЦА»* (Накипов, 2005, с.7). Как видим, Слово подвижно, и путь этот – от просто буквы к смыслу – рождает «Слово-танец». Лексема *танец*, находясь в смысловом поле концепта «путь», содержит в себе значение динамики, отражая вечное движение жизни и слова. Путь Балерины от себя самой до той, в

кого ей необходимо перевоплотиться, наполнен особым напряжением: «Она боялась умирать, хотя бы как Жизель условно, понарошку... Всякий раз, спускаясь во время второго акта под сцену, по **пути** вживаясь в образ-дух Жизели-виллисы, она изо всех сил заставляла себя реально чувствовать дыхание «смерти – холод могилы», стать другой, духом умершей Жизели, найти то неуловимое состояние «**недвижимости-омертвелости**», а потом стать великим духом-любовью Жизели... она заставляла себя **идти** «туда», в мир мертвых виллис, безмолвно шепча-приказывая самому себе: – Не убегай!» (Накипов, 2005, с. 73). Спуск под сцену (спускаясь во время второго акта под сцену) создает атмосферу тайны, говорит о существующей дистанции между актрисой и зрителями, это начало пути (по пути вживаясь в образ-дух Жизели-виллисы). Таким образом, в один и тот же момент сосуществуют два мира: «этот» и «тот» (идти «туда», в мир мертвых виллис), а «Жизель» становится проводником между ними.

Еще один культурный код, который находит свое проявление в концепте «путь» – социальный. Писатель обращается ко времени «Железного занавеса» в СССР, когда многие, кто хотел уехать из страны, не смогли этого сделать: «Когда он услышал о том, что «бешенный» Рудик **рванул** за кордон, то Дока внутренне рухнул и понял – мечта – о свободе танца улетела и ему осталось лишь дотлевать. (И Соловей?.. Он тоже. А Соловушка **летал** ведь высоко, выше танцующей птицы, **летать** выше казалось уже невозможно! А **перелететь** сетку-кордон не смог. Задыхнулся в клетке. Не пережил и пуля **остановила** его в полете. То ли охота, то ли неволя. То ли свой **путь** к свободе? Эх-х...» (Накипов, 2005, с.23). Здесь появляется такой особый семантический компонент как «путь-свобода». Свобода выступает неким культурным символом и определяет духовно-нравственное настроение героев. Тот, кто «смог» – рванул (рвануть – порывисто, резко тронуться с места, резким движением устремиться куда-либо) (Евгеньева, 1999), тот, кто «не смог» – рухнул (рухнуть – исчезнуть, перестать существовать) (Евгеньева, 1999). Но, несмотря на, казалось бы, печальный исход событий (**перелететь** сетку-кордон не смог. ... и пуля **остановила** его в полете), все бывшее определяется как «свой путь к свободе» – свободе от собственных нереализованных желаний.

Ярким примером проявления числового культурного кода является следующий фрагмент текста из романа писателя:

«**Дорога** на 4 трудна, и часто приходится **обходить** углы, **путь** на 7 похож на спуск с горы или очень трудный **подъем** вверх, **тропинка** на 3 запутана и на тебя **настигает** грусть, когда **шагаешь** на 6, то надо опасаться женщин, потому как есть опасность **выйти** на 8, а это **ходьба** кругами, что абсолютно бессмысленно; **продвигаясь** к 2, можно встретить любовь, но без взаимности и **упасть** в 9 к нелюбимой даме, где объятие похоже на удавку, и можешь **соскользнуть** в 1 и околеть в одиночестве. Лучшие всего **прогулки** в 5, чувствуешь себя зеленым листом на ветру, а это приятно. И это – любовь» (Накипов, 2005, с.210).

Графические изображения цифр в данном тексте используются для информационного наполнения структуры текста и обозначения авторского замысла. Употребление цифровой графики в тексте определяется локализацией информационных центров, смысловой значимостью каждого последующего действия и направлена на создание визуального изображения письменного фрагмента произведения. К примеру, путь начинается по **трудной дороге**: «дорога на 4 трудна» (**дорога** – это путь, по которому происходит движение, сообщение). О неудобстве передвижения свидетельствует вторая часть предложения: «часто приходится **обходить** углы».

Графическое изображение знака «7» напоминает некую возвышенность, по которой пролегает путь героя (*путь* – полоса земли, которая служит для передвижения; место для прохода, проезда; направление чьего-либо движения, маршрут; течение человеческой жизни). Писатель сравнивает число 7 (*семь*) с горой, используя противопоставление «*спуск-подъем*», при этом подъем дополняется сочетанием «*очень трудный*». Автор романа предупреждает о некоей опасной ситуации, возникающей при выходе к числу 8 (*восемь*): «*есть опасность выйти на 8, а это ходьба кругами, что абсолютно бессмысленно*». Кругами ходят те, кто теряет ориентацию в пространстве. А восьмерка, действительно, состоит из двух кругов, образуя в перевернутом виде «*знак бесконечности*». В контексте пути, который должен иметь завершение, то, что называется «*бесконечностью*» воспринимается отрицательно, как нечто «*абсолютно бессмысленное*». Такое использование графических средств в художественном тексте позволяет обострить читательское восприятие и заложить особую трактовку текстового произведения.

Заключение

Проведенный в исследовании анализ показал, что в творчестве казахстанского писателя Д. Накипова сфера применения концепта «путь» чрезвычайно широка, в результате чего он начинает использоваться для осмысления явлений, принадлежащих к самым разным аспектам реальности, как физическим, так и духовным. Рассмотрение культурных кодов, реализуемых в метафорических и других (невербальных, графических) единицах (теологический, мифологический, исторический, природный, социальный, пространственный, числовой), показало их связь с культурными представлениями, установками, замыслом писателя как представителя конкретного этноса. Их переплетение создает своеобразную систему, которая является отражением индивидуально-авторской картины мира. Это особый, эстетически воплощенный художником слова в жизнь мир, воссозданный с опорой на его личное мироощущение, постижение жизни, со всеми испытаниями, переживаемым опытом, ставшими источником «индивидуализированной мудрости», по определению Х. Куссе, цель которой «помочь людям понять себя и достичь счастья и гармонии с самим собой и с другими» (Куссе, 2021, с. 251).

Список использованной литературы

Алефиренко Н.Ф. Живое слово дороже мертвой буквы: язык в свете лингвистического постмодернизма // Когнитивно-дискурсивные стратегии развития языка: сб. науч. тр. по итогам междунар. науч. конф., приуроч. к юбил. засл. деятеля науки Рос. Федерации, д-ра филол. наук, проф. Белгородского государственного национального исследовательского университета Николая Федоровича Алефиренко. Белгород, 2016. С. 31–38.

Беляевская Е.Г. Семантическая структура слова в номинативном и коммуникативном аспектах (когнитивные основания формирования и функционирования семантической структуры слова): дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 1992. 406 с.

Дмитриев В.Д. Толковый словарь русского языка. Москва: Астрель, 2003. [Электронный ресурс]: <https://rus-dmitriev-tolk-dict.slovaronline.com/>

Евгеньева А.П. Словарь русского языка: В 4-х т. РАН, Ин-т лингвистических исследований. Москва: Русский язык; Полиграфресурсы, 1999. [Электронный ресурс]: <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>

Жаркынбекова Ш.К. Языковое кодирование как способ хранения культурного знания // Мир Евразии: история, современность, перспектива: Труды Пятого Международного

Евразийского форума. Астана, 2006. С. 297–300.

Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: Миф или реальность? Москва, 2003. 375 с.

Куссе Х. Язык (-и) мудрости в XX и XXI веках // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки. 2021. №. 6 (848). С. 242–253.

Накипов Д. Круг пепла. Роман интенций. Алматы: Искандер, 2005. 226 с.

Рудяков А.Н. Язык, или Почему люди говорят: опыт функционального определения естественного языка: учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Флинта: Наука, 2012. 160 с.

Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка: В 4-х т. Москва: Terra, 2007. [Электронный ресурс]: <https://ushakovdictionary.ru/>

References

Alefirenko, N.F. (2016). Zhivoe slovo dorozhe mertvoy bukvy: yazyk v svete lingvisticheskogo postmodernizma [A living word is more expensive than a dead letter: language in the light of linguistic postmodernism]. In *Kognitivno-diskursivnye strategii razvitiya yazyka: sb. nauch. tr. po itogam mezhdunar. nauch. konf., priuroch. k yubil. zasl. deyatelya nauki Ros. Federatsii, d-ra filol. nauk, prof. Belgorodskogo gosudarstvennogo natsional'nogo issledovatel'skogo universiteta Nikolaya Fedorovicha Alefirenko*. Belgorod, 31–38. (in Russ.)

Belyaevskaya, E.G. (1992). *Semanticheskaya struktura slova v nominativnom i kommunikativnom aspektakh (kognitivnye osnovaniya formirovaniya i funktsionirovaniya semanticheskoy struktury slova)* [Semantic structure of the word in nominative and communicative aspects (cognitive foundations of the formation and functioning of the semantic structure of the word)]: dis. ...d-ra filol. nauk. Moskva. (in Russ.)

Dmitriev, V.D. (2003). *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language]. Moskva: Astrel'. Retrieved 1 August 2022 from <https://rus-dmitriev-tolk-dict.slovaronline.com/> (in Russ.)

Yevgen'eva, A.P. (1999). *Slovar' russkogo yazyka* [Dictionary of the Russian language]: V 4-h t. RAN, In-t lingvistich. issledovaniy. Moskva: Russkiy yazyk; Poligrafresursy. Retrieved 29 August 2022 from <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp> (in Russ.)

Zharkynbekova, Sh.K. (2006). Yazykovoe kodirovanie kak sposob khraneniya kul'turnogo znaniya [Language coding as a way of storing cultural knowledge]. In *Mir Yevrazii: istoriya, sovremennost', perspektiva: Trudy Pyatogo Mezhdunarodnogo Yevraziyskogo foruma*. Astana, 297–300. (in Russ.)

Krasnykh, V.V. (2003). «Svoy» sredi «chuzhikh»: Mif ili real'nost'? [Your own "among "strangers": Myth or reality?]. Moskva. (in Russ.)

Kusse, H. (2021). Yazyk (-i) mudrosti v XX i XXI vekakh [The language(s) of wisdom in the XX and XXI centuries]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta. Gumanitarnye nauki* 6 (848), 242–253. (in Russ.)

Nakipov, D. (2005). *Krug pepela. Roman intentsiy* [Circle of ashes. Novel of intentions]. Almaty: Iskander. (in Russ.)

Rudyakov, A.N. (2012). *Yazyk, ili Pochemu lyudi govoryat: opyt funktsional'nogo opredeleniya estestvennogo yazyka* [Language, or Why people speak: the experience of functional definition of natural language]: uchebnoe posobie. A.N. Rudyakov. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Flinta: Nauka. (in Russ.)

Ushakov, D.N. (2007). *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language]: V 4-h t. Moskva: Terra. Retrieved 29 September 2022 from <https://ushakovdictionary.ru/> (in Russ.)

Ш. К. Жарқынбекова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

В. А. Вишницкая

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

КОММУНИКАТИВТІ ОҚИҒАНЫҢ АВТОРЛЫҚ КӨЗҚАРАСЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕМДІ ТАҢУ

Аңдатпа. Мақалада әлемнің көркем бейнесі зерттеудің лингвомәдени және лингвокогнитивтік аспектілері қарастырылады. Авторлардың антропоцентристік тәсілдеме мәтінді автор тұрғысынан түсіндірумен және оның оқырманға ықпал етумен байланысты. Осы позициялардан Д. Накиповтың шығармашылығындағы негізгі концептердің бірі – «жол» концептісіне жүгіну, оның айналасында әр түрлі бейнелі құрылымдар орналасуы, осыған негізделе авторлық ойды кодтау және оны әртүрлі тілдік бірліктерде бекіту процесін көруге мүмкіндік берді. Көркем мәтіндегі талдау көрсеткендей, кодтардың ерекше жүйесі, соған жүгіне жазушы қоршаған әлемді көрсетеді, жеке авторлық әлем бейнесін қалыптастырады, онда оқырман коммуникативті оқиғаға жеке көзқарас призмасы арқылы ерекше бейнелерде, формаларда, түстерде қабылданатын әлемді таниды.

Түйінді сөздер: көркем мәтін, мәдени код, авторлық интерпретация, білім беру жолдары, концептосфера, әлемнің жеке авторлық бейнесі.

Sh. K. Zharkynbekova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

V. A. Vishnitskaya

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

PERCEIVING THE WORLD THROUGH THE PRISM OF THE AUTHOR'S VISION OF THE COMMUNICATIVE EVENT

Abstract. The article examines the linguacultural and linguacognitive aspects of studying the artistic worldview. The anthropocentric approach used by the authors is related to the interpretation of the text from the author's perspective and its impact on the reader. Approaching one of the key concepts in the work of D. Nakipov – the concept of “path” – from these perspectives, around which various imaginative constructs unfold, allowed to see the process of authorial encoding of thought and its fixation in various linguistic units. As the analysis of the artistic text showed, a special system of codes, through which the writer depicts the surrounding world, forms an individual-authorial worldview. Through the prism of personal vision of the communicative event, the reader perceives the world in unique images, forms, and colors.

Keywords: artistic text, cultural code, authorial interpretation, methods of conveying knowledge, conceptosphere, individual-authorial worldview.

Вклад авторов

Жарқынбекова Ш.К. – концептуализация, курирование данных, формальный анализ, методология, проверка, написание – обзор и редактирование.

Вишницкая В.А. – методология, формальный анализ, роли/письмо – первоначальный проект, написание.

**2 БӨЛІМ.
ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ****РАЗДЕЛ 2.
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ****SECTION 2.
METHODS OF TEACHING LANGUAGES**

ӨОК 372.881.512.122

[DOI: 10.52301/2957-5567-2023-3-92-100](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-3-92-100)

ХФТАА: 14.25.09

Ә.М. Базарбай*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,**Павлодар, Қазақстан Республикасы* <https://orcid.org/0009-0008-2329-1425>*e-mail: aigerim_m_b@mail.ru***М.И. Оразханова***Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,**Павлодар, Қазақстан Республикасы**e-mail: maigul7777@mail.ru***ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ОҚЫТПАЙТЫН МЕКТЕПТЕРДЕГІ
ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ ТУРАЛЫ**

Аңдатпа. Мақала қазақ тілінде оқытпайтын мектептерде қазақ тілін оқыту әдістемесіне арналған. Қазақстан Республикасы – көпұлтты мемлекет, онда өзара түсіністік пен толеранттылық ұлтаралық қатынастардағы аса маңызды басымдық болып табылады. Мемлекетіміздің саясатына сәйкес мемлекеттік тілді оқытудың өзектілігі артып келеді. Дегенмен, кез келген тілді меңгеру процесін оңай деп атауға болмайды, әсіресе ол ана тілінен морфологиялық және генетикалық жағынан айтарлықтай ерекшеленетін болса. Сондықтан мақалада басқа ұлттардың өкілдерін қазақ тіліне оқыту әдістемесінің даму тарихы, қазақ тілін үйрету кезіндегі сөйлесу қызметінің түрлері қарастырылады. Сөйлеуді дамытудың ең маңызды аспектісі сөйлеу әрекетінің түрлерін үйрету болып табылады; қазақ тілінде туған тілі емес ретіндегі сабақтар төрт түрлі қабілеттерді (есту, ойлау, түсіндіру, есте сақтау) және тыңдау түрлерін (жаһандық тыңдау, егжей-тегжейлі тыңдау, сыни тыңдау) қамтиды. Өдіскер ғалымдар сөйлеу әрекетінің, оның түрлерінің құндылығы мен маңыздылығын көрсетеді және бұған үлкен мән бере отырып, сөйлеуді дамыту қажеттігі туралы айтады.

Түйінді сөздер: оқыту әдістемесі, коммуникация, коммуникативтік қызмет түрлері, сөйлесу әрекеті, тыңдау, оқу.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдемейді.

Мақаланың тарихы:

Алынған күні: 25.04.2023

Жариялануға қабылданған күні: 11.06.2024

Кіріспе

Мемлекетіміздің ұстанып отырған саясатына сай бірнеше тілді білудің өзектілігі артып келеді. Ол мемлекеттің ұстанып отырған тілдік жағдаят пен тілдік саясатына орай бірнеше себептерге байланысты. Басты себеп мемлекетіміздің көп ұлттылығымен байланысты. Республика бойынша алмай-ақ, Павлодар облысы бойынша қарастырсақ, бір ғана облыстан 113 ұлттың өкілі тұратынын әлеуметтік зерттеулер арқылы білдік. Сонымен бірге елімізде тұрақты жұмыс істеп жатқан шетелдіктердің саны жылдан-жылға артуда. Олардың көпшілігі Ресей, Украина сияқты ТМД елдерінен келгендер.

Қазақстанда тұратын және түрлі мақсатпен келген өзге ұлттың өкілдері мемлекеттік тілді білуі керек. Сондықтан мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілін оқытудың әдістемесін жетілдірудің маңызы зор. Бұндай мәселе тек қазақ тілінің мамандарын ғана емес, дүние жүзі бойынша тіл мамандарын өзінің ана тілі болып табылмайтын өзге тілді қалай үйрету керек, тіл үйренуде қандай әдіс-тәсілдерді қолдану қажет деген сұрақтың толғандыраы анық. Оған тілді оқыту әдіснамасы туралы түрлі тілдерде жазылған зерттеулер дәлел. Сондықтан өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту мәселесі қоғамдағы өзекті мәселелер қатарынан табылады.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақалада тілді оқыту әдістемесіне байланысты заманауи білім беру және ұтымды әдістер туралы тұжырымдар басшылыққа алынды. Олардың ішінде сөйлесім әрекет әдісі ерекше назарға алынды. Қазақ тілі сабақтарында сөйлесу әдісін қолдану белсенді және интерактивті оқыту атмосферасын құруға мүмкіндік береді, оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға ықпал етеді, олардың қазақ тілін меңгеру деңгейін жақсартады. Тіл оқыту әдістерін дәлелдеуі ретінде отандық ғалымдарға сүйендік. Зерттеудің әдістемелік негіздерін айқындау барысында баяндау, сараптау, озық тәжірибелерді жинақтау, жүйелеу әдістері қолданылды. Тілдерді оқыту контексінде озық тәжірибе тиімді және сапалы оқытуды қамтамасыз ету үшін педагогтар табысты қолданатын инновациялық әдістерді, тәсілдер мен технологияларды қамтиды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілін оқыту әдістемесінің тарихы ертеден басталады. Ол тек тәуелсіздік жылдарының нәтижесі деп айта алмаймыз.

Қоғамда «қазақ тілін оқу орыс тілінде жүретін мектепте оқыту» және «өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту» деген қолданыстар бар. Сайып келгенде, екеуінің оқыту методикасы тұрғысынан айырмашылығы жоқ деп санаймыз. Оқу орыс тілінде жүретін мектепте қазақ балалары да оқитыны белгілі, сонымен қатар өзге ұлт өкілдері де оқиды. Сонда оқитын көпшілік қазақ баласының өзге ұлт өкілдерінен айырмашылығы шамалы. Көбі өз тілдерін білмейді немесе нашар біледі. Сондықтан олар сыныпта бір бағдарламамен оқиды. Республикадағы барлық мектептің тәжірибесіне, оқу үрдісіне үңілсек, соны байқаймыз. Бірақ ұлты қазақ болғаннан кейін салт-дәстүрлерін біледі, қазақы тұрмыстан, т.б. хабары болатыны сөзсіз. Бұл жағдайда деңгейлік оқыту көмекке келеді (Бектұров, 2006, 74 б.). Бірақ бұл да шартты. Өз тәжірибемізде байқағанымыз, кейбір басқа ұлттың өкілі қазақ тілін тез меңгеріп, қазақы өмір салтынан мол хабары барлары кезігіп отырады.

Сондықтан өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту мен оқу орыс тілінде немесе басқа тілде жүретін мектепте қазақ тілін оқыту әдістемесін бірге алып қарастыра беруге болады дегенге толық негіз бар. Әдістеме тәжірибесі мен теориясына үңілгенде де осыны аңғардық.

Әдістеме ілімінің тарихын зерделеген ғалымдар қазақ тілін басқа ұлт өкілдеріне оқыту тарихын үш кезеңге бөледі. Олар: қазан төңкерісіне дейінгі, қазан төңкерісінен кейінгі және тәуелсіздік алғаннан кейінгі, яғни қазіргі кезең. Қазан төңкерісіне дейін өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытудың отаршылдық сипаты басым болды. Шындығында да, қайсыбір елді түбегейлі жаулау үшін жергілікті халықтың тілін білу керек. Онсыз халықты билеп-төстеу қиын болары анық. Сондықтан билеушілердің жергілікті тілді меңгеруі тиіс болды. Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту әдістемесінің басқаша сипатта дами бастауы кеңес өкіметі орнағаннан кейінгі кезең. 1920 жылы мамыр айында «Орыс тіліндегі мектептерде, оқу орындарында, мекемелерде қазақ тілін міндетті түрде оқыту» деген жарлық шығады (Сарыбаев, 1940, 74 б.). Бұл кезеңде қазақ тілі қолданыс тілі бола бастайды. Бұның дәлелі кейбір іс қағаздарының қазақша жүргізілуі. Дәл осы жарлықты өзге ұлт өкілдерінің қазақ тілін үйренуіне жақсы ықпал етті десек қателеспейміз. Сонымен қатар сол кездегі Верный қазіргі Алматы қаласындағы қазақ және қырғыз тілі мұғалімдерін даярлайтын педагогикалық курс ашылуының да әсері болды. Бұл ғана емес көпшілік оқу және жұмыс орындарында қазақ тілін үйрену мен үйрету жұмыстары кеңінен жүргізіле бастайды. Осы кезеңде кеңсе жұмыстарында істің қазақша жүргізілуі туралы С.Сейфуллиннің бірнеше мақаласы шығады. Одан кейінгі соғыс және соғыстан кейінгі кезеңдер де өз зардабын тигізбей кетпеді. Педагог кадрлардың жаппай майданға кетуі мұғалімдердің тапшылығын тудырады. Елуінші жылдардағы қазақ тілінің мәселесін көтерген С.Аманжоловтың еңбегін айтуымызға болады.

Білім орыс тілінде берілетін мектептерде қазақ тілі VIII класқа дейін аптасына екі реттен оқытыла бастайды. Бағдарламада: «бұл пәнді оқытқанда, оқушылар қазақшаны түсініп, оқитын, тез жазатын, өздерінің ойындағысын қазақша еркін айта алатын болуы қамтамасыз етілуі тиіс» делінген. Сондай-ақ, бағдарламада: «Қазақ тілін мектепте оқытқандағы басты мақсат – Қазақстанда тұратын барлық ұлттардың жас ұрпағын қазақ халқының тілі мен әдебиетін сыйлау ретінде; бауырмалдық, достық рухта тәрбиелеу» екендігі айтылған (Оралбаева, 1987, 70 б.).

Басқа ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту жөнінде алғаш оқулық жазған Телжан Шонановтан басталған үрдіс өз жалғасын тапқан. Оның «Орыс мектебінде қазақ тілін оқыту» деп аталатын оқулығы орыс тілінде алғаш отызыншы жылдары шығып, кейіннен бірнеше рет баспа жүзін көрді. Қазақ тілін орыс топтарында оқыту тақырыбында өнімді еңбек етіп, қыркыншы жылы дәл осы тақырып бойынша ғылым кандидаты атағына алған Шамғали Сарыбаев (Сарыбаев, 1940, 35 б.). Қазақ тілін орыс мектептерінде оқыту әдістемесі туралы айтқанда Сейіл Жиенбаевты алдымен ауызға аламыз. Осы тақырыпқа біраз еңбегін арнаған С. Жиенбаев қазақша тіл дамыту, сөйлеуге үйрету, оқу мен жазу жұмыстарының әдістемесін көрсетеді. Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытудың жаппай көтеріліп, жан-жақты дамығаны тәуелсіздік кезеңі. Қазақ тілі мемлекеттік мәртебе алып, қолданыс аясы кеңіді. Қазақ тілі оқулықтары мен қазақ тілін оқытудың әдістемесі туралы зерттеулер жазылды. Олардың қатарында қазақ тілін үйрену курсының бағдарламасын жазған Н. Орал-

баева орыс тіліндегі мектептерде қазақ тілін оқыту әдістемесі туралы Н. Оралбаевамен авторлық бірлестікте жазған К. Жақсылықова, қазақ тілі оқулықтарын жазған Ш. Бектұров пен А. Бектұрова, Т. Аяповалар бар. Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ тілін оқыту әдістемесінің басын осы авторлар бастап тұр. Одан беріде қаншама зерттеулер жазылды. Ол зерттеулерде өзге тілді аудиторияға қазақ тілін оқытудың әдістемесі кешенді түрде зерттеледі. Қазақ тілін оқыту әдістемесінде оқушылардың ауызша және жазбаша тілін дамыту бойынша көптеген зерттеулер бар. Ол зерттеулерде қазақ тілін өзге ұлт өкілдеріне сөйлесім әрекеті арқылы оқытудың тиімділігі дәлелденеді (Оразбаева Ф, 2000, 56 б.). Бұл саладағы зерттеулер қатарында Ф.Ш. Оразбаева бастатқан әдіскер ғалымдардан бастап, С. Рахметова, Т. Әбдікерімова, Г. Уайсова, Ә. Жұмабаева, Қ. Молдабек, М. Ермекбаев, Н. Құрманова, С. Қазыбаев және т.б. айтуымызға болады. Аталмыш ғалымдардың зерттеу еңбектерінде сөйлесім әрекетінің түрлері арқылы оқыту өзекті мәселе ретінде қаралып, өзге тілді оқушылардың тілді меңгеруін дамыту әдістемесі көрсетіледі.

Бұл әдістің тиімділігін әдіскер ғалымдардың зерттеулері ғана емес, мектеп мұғалімдерінің іс-тәжірибесі де көрсетіп жүр. Әдістемелік зерттеулерде оқушылардың сөйлеу тілін дамыту жұмыстарының негізгі бағыттары ретінде:

- 1) әдеби тіл нормаларын меңгеру;
- 2) оқушылардың сөздік қорын және грамматикалық құрылымын байыту (сөздердің грамматикалық формалары мен әртүрлі синтаксистік конструкцияларды қолданудың семантикалық, экспрессивтік және стильдік мүмкіндіктері);
- 3) басқаларды түсінуге және сөйлеу әрекетінің өзіндік бағдарламасын құруға қажетті коммуникациялық дағдыларды меңгеру көрсетіледі.

Сөйлеуді дамытудың ең маңызды аспектісі - сөйлеу әрекетінің түрлерін үйрету. Олар: тыңдау мен сөйлеу, оқу және жазу. Әдіскер-ғалым Ф. Оразбаева бұларды тыңдалым, сөйлесім, оқылым, жазылым деп термин ретінде қалыптастырған (Аяпова, 1998, 87б.). Қазіргі кезеңде қазақ тілі сабақтарында орындалатын тапсырмалар осы сөйлесім әрекетінің түрлері арқылы болады. Сөйлесім әрекетінің түрлерімен кешенді түрде жұмыс істелуі керек. Бұлардың әрқайсысы өзінше маңызды. Тыңдау, сөйлеу, оқу және жазу дағдылары пәнаралық сипаттағы маңызды жалпы білім беру дағдылары болып табылады.

Есту – бұл ауызша және дауысты жазбаша сөйлеудің дыбысталуын семантикалық қабылдау. Мақсатты тыңдау – өте қиын міндет. Лайман Стил «Тыңда, сен тыңдай алмайсың!» кітабының авторы, тыңдау қабілеті туралы жазады. Тыңдауға арналған арнайы жаттығулар сөйлеуді есту, сөйлеу есте сақтау қабілетін дамытуға, ауызша сөйлеудің қалыптасуына, атап айтқанда оның мәнерлілігіне, айтылу нормаларын меңгеруге жақсы әсер етеді. (Абдразахова, 2003, 28 б.). Қазақ тілі сабақтарында тиімді тыңдау 4 қабілетті қамтиды:

- 1) есту қабілеті;
- 2) ойлау қабілеті;
- 3) түсіндіру, өз сөзімен айта білу;
- 4) есте сақтау қабілеті.

Тыңдаудың өзінің бірнеше түрі бар. *Ғаламдық тыңдау* мәтінді тұтастай қабылдауды, оның тақырыбы мен идеясын анықтауды қамтиды. Ол, мысалы, балалар мәтінді мақсатты түрде тыңдап, кейін оның тақырыбын, идеясын анықтағанда, мәтінге тақырып таңдағанда дамиды. *Егжей-тегжейлі тыңдау* сөйлеуші бер-

ген немесе тыңдаушы өзі белгілейтін параметрге байланысты мәтіннің маңызды семантикалық блоктарын білуді қамтиды. Егжей-тегжейлі қабылдау егжей-тегжейлі презентацияны жазуға дайындалады, ол бірнеше тапсырмаларды есте сақтау қажет болғанда қолданылады, содан кейін оларды көрсетілген реттілікпен аяқтайды. *Сын тұрғысынан тыңдау* жаһандық және егжей-тегжейлі негізделген, бірақ оған қоса, тыңдалған нәрсеге сыни тұрғыдан ойлауды талап етеді: өз пікірін білдіру, автордың позициясымен келіспеу немесе келіспеушілік, оның дәлелі, ойды білдіру және т.б. (Қадашева, 2000, 110 б.).

Зерттеушілердің барлығы да тыңдау мәдениетіне байыпты көңіл бөлу керектігін айтады. Бұл туралы Д.С. Лихачев: «Сөйлеу – өнер, тыңдау – мәдениет» деген. Тыңдай білуде әңгімелесушінің тәрбиесі, басқа адамға деген құрметі көрінеді. Жақсы тыңдау ақпаратты қабылдауды жеңілдетеді, адамдар арасында байланыс орнатуға ықпал етеді. Тыңдауды үйрену қарым-қатынас жасау қабілетін дамытуды білдіреді, өйткені қарым-қатынаста бірінші қадам басқаны түсінуге ұмтылу болып табылады (Артыкова, 2003, 123 б.).

Әдіскерлер тыңдауға үйретудің жалпы ережелері ретінде:

1) Мұғалім балаларды тыңдауды үйренуге бағыттауы керек, әрбір оқушы үшін сөйлеу әрекетінің осы түрінің маңыздылығын негіздеу керек: «зейін ұсынылған тапсырманың мотивациясымен, қабылдауға қатынасымен, тапсырманы бақылаумен тиімді ұйымдастырылады».

2) Мұғалім сабақта кез келген тапсырма беруі немесе сұрақты бір рет құрастыруы керек, осылайша мұқият тыңдау қажеттілігін ынталандырады.

3) Балаларды сабақта тек мұғалімді ғана емес, бір-бірін де тыңдай білуге үйрету керек.

4) Кез келген ақпаратты бастапқы қабылдау есту болуы керек, сондықтан жаһандық, содан кейін егжей-тегжейлі тыңдауды үйретуге болады. Көрнекі қолдауға (мәтін, кесте, диаграмма және т.б.) өтініш кейінірек келіп, уәжді болуы керек.

5) Бұл тыңдау мақсатын және мақсатты тыңдау нәтижесінде балалар жауап беруі керек нақты сұрақтарды тұжырымдау дегенді білдіреді.

6) Балаларды тыңдаудың әртүрлі тәсілдерімен және түрлерімен таныстыру керек.

Бүгінгі күні өзге тілді аудиториядағы қазақ тілі сабағы сөйлеу әрекетінің барлық түрлеріне мұқият назар аударуды талап етеді. Жазылымның, айтылымының, оқылымның тапсырмаларын орындап, оларды тиімді меңгеруде алдымен тыңдай білуді үйрену қажеттігі айтылады.

Қорытынды

Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілін оқыту әдістемесі туралы зерттеулерді қарастырып, өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқыту әдістемесінің тарихи үш кезеңіне шолу жасадық. Әр кезеңде осы саланың дамуына үлес қосқан зерттеулер мен пікірлерді жүйелеп көрсеттік. Қай кезеңдегі әдістемелік зерттеулерді алсақ та, барлығы да тіл үйретуде сөйлесім әрекетінің маңыздылығын даралайды. Тіл үйретудегі сөйлесім әрекетінің әдіснамасы көптеген отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне нысан болған. Әдіскер-ғалымдардың барлығы да сөйлесім әрекеті мен оның түрлерінің жеке тұлға мен қоғамды дамыту, жетілдіру жолындағы құндылығы мен маңыздылығын көрсетеді және оған үнемі ғылыми на-

зар аударуды, одан әрі дамытуды көздейді. Өзге ұлт өкілдеріне қазақ тілін оқытуда сөйлесім әрекетінің түрлерін қолдану оң нәтиже беретіні, сөйлесім әрекетінің бірі тыңдалымның маңызына тоқталдық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Абдразахова Ф.Ж. Қазақ тілін шетелдік студенттерге жазылым әрекеті арқылы үйрету әдістемесі (жоғары оқу орындарының филология факультетіне арналған): пед. ғыл. канд. авторефераты. Алматы, 2003. 35 б.

Артыкова Т.М. Педагогические условия формирования учебной языковой среды при обучении государственному языку. Алматы, 2003. 176 с.

Аяпова Т.Т. Қазақ тілі. Алматы, 1998. 272 б.

Бектұров Ш.К. Қазақ тілі. Алматы, 2006. 185 б.

Қадашева Қ. Қазақ тілін өзге тілді аудиторияда жаңаша жаңғыртып оқыту әдістемесінің ғылыми негіздері. Алматы, 2000. 176 б.

Құрманалина Ш. Х., Мұқанова Б.Ж. Педагогика. Астана, 2007. 472 б.

Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас теориясы мен әдістемесі. Алматы, Мектеп, 2000. 208 б.

Оралбаева Н.Н. Қазақ тілін үйрену курсының программасы. Алматы, Мектеп, 1987. 75 б.

Сарыбаев Ш.Ш. Орыс мектебінде қазақ тілін оқыту тәжірибесінен. Алматы, 1940. 168 б.

References

Abdrzakova, F.J. (2003). *Kazak tilin sheteldik studentterge zhazylym areketi arkily uyretu adistemesi (zhogary oku oryndarynyn filologiya fakultetine arналған): ped. gyl. kand. avtoreferaty*. [Methods of teaching the Kazakh language to foreign students through subscription activities]. Almaty. (in Kaz.)

Ayapova, T.T. (1998). *Kazak tili*. [Kazakh language]. Almaty. (in Kaz.)

Bekturov, Sh.K. (2006). *Kazak tili*. [Kazakh language]. Almaty. (in Kaz.)

Kadasheva, K. (2000). *Kazak tilin ozge tildi auditoriyada zhanasha zhangyrtyp okytu adistemeginin gylymi negizderi*. [Scientific basis of the methodology of modernizing the Kazakh language in a foreign language classroom]. Almaty. (in Kaz.)

Orazbaeva, F.Sh. (2000). *Tildik katynas teoriyasy men adistemesy*. [The theory and methodology of language communication]. Almaty: Mektep. (in Kaz.)

Oralbaeva, N.N. (1987). *Kazak tilin uyrenu kursynyn programasy*. [The program of the Kazakh language course]. Almaty. (in Kaz.)

Sarybaev, Sh.Sh. (1940). *Orys mektebinde kazak tilin okytu tazhiribesinen*. [From the experience of teaching the Kazakh language in a Russian school]. Almaty. (in Kaz.)

Artykova, T.M. (2003). *Pedagogicheskie usloviya formirovaniya uchebnoy yazykovoy sredy pri obuchenii gosudarstvennomu yazyku*. [Pedagogical conditions for the formation of the educational language environment when teaching the state language]. Almaty. (in Kaz.)

Kurmanalina, Sh. H. & B.J. Mukanova (2007). *Pedagogika*. [Pedagogy]. Astana. (in Kaz.)

М.И. Оразханова

*Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана,
Павлодар, Республика Казахстан*

Ә.М. Базарбай

*Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана,
Павлодар, Республика Казахстан*

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ В ШКОЛАХ С НЕКАЗАХСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. Статья посвящена методике обучения казахскому языку в школах с неказахским языком обучения. Республика Казахстан является многонациональным государством, где взаимопонимание и толерантность являются важнейшим приоритетом в межнациональных отношениях. Растет актуальность изучения государственного языка в соответствии с политикой нашего государства. Однако процесс изучения любого языка нельзя назвать легким, особенно когда он сильно отличается от родного языка морфологически и генетически. Поэтому в статье рассматривается история развития методики обучения казахскому языку представителей других национальностей, виды разговорной деятельности при обучении казахскому языку как неродному. Наиболее важным аспектом развития речи является обучение видам речевой деятельности, уроки казахского языка как неродного включают в себя четыре различные способности (слух, мышление, интерпретацию, память) и виды слушания (глобальное слушание, детальное слушание, критическое слушание). Ученые-методисты указывают на ценность и важность речевой деятельности, ее видов, необходимости ее развития речи.

Ключевые слова: методика обучения, коммуникация, виды коммуникативный деятельности, разговорная деятельность, аудирование, чтение.

M.I. Orazxanova

Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan

A.M. Bazarbay

Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan

METHODOLOGY OF TEACHING THE KAZAKH LANGUAGE IN SCHOOLS WITH A NON-KAZAKH LANGUAGE OF TEACHING

Abstract. The article is dedicated to the methodology of teaching the Kazakh language in schools with non-Kazakh language of instruction. The Republic of Kazakhstan is a multinational state where mutual understanding and tolerance are the most important priority in inter-ethnic relations. The relevance of studying the state language is increasing in accordance with the policy of our state. However, the process of learning any language cannot be called easy, especially when it differs from the native language morphologically and genetically. Therefore, the article considers the history of development of methods of teaching the Kazakh language to representatives of other nationalities, types of conversational activities in teaching Kazakh as a non-native language. The most important aspect of speech development is teaching types of speech activity. Lessons of the Kazakh language as a non-native include four different abilities (hearing, thinking, interpretation, memory) and types of listening (global listening, detailed listening, critical

listening). Methodological scientists point out the value and importance of speech activity and its types, emphasizing the necessity of speech development and paying significant attention to it.

Keywords: teaching methodology, communication, types of communicative activities, conversational activity, listening, reading.

Авторлық үлестер

Оразханова М.И. – концептуалдау, формалды талдау, әдіснама, жазу – шолу және редакциялау.

Базарбай Ә.М. – әдістеме, рөлдер/жазу – бастапқы нобай, формалды талдау.

УДК 372.881.161.1
МРНТИ 14.25.09[DOI: 10.52301/2957-5567-2023-3-63-79](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2023-3-63-79)**Е.Н. Дерунова***Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан,
Павлодар, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0000-0003-3566-1119>*e-mail: derkoz.ekaterina@mail.ru***Г.С. Суюнова***Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғұлан,
Павлодар, Республика Казахстан* <https://orcid.org/0000-0002-1406-5476>*e-mail: suynova_gulya@mail.ru*

РУКОВОДИМОЕ ПИСЬМО В ОБУЧЕНИИ НАПИСАНИЮ ЭССЕ

Аннотация. Статья посвящена исследованию эффективности руководимого письма при обучении старшеклассников написанию эссе в первые годы после перехода к обновленному содержанию среднего образования. Актуальность работы обусловлена важностью языковой творческой деятельности учащихся в качестве одного из основных средств познания мира. Научная новизна состоит в предпринятой авторами попытке создания и экспериментальной проверки системы заданий для обучения написанию эссе. Авторами выявлены затруднения, с которыми сталкиваются казахстанские учителя-словесники при обучении школьников написанию сочинений в жанре эссе. В числе этих трудностей дефицит отечественной учебно-методической литературы, направленной на обучение написанию эссе, и недостаточно системный характер работы учителей-словесников в данном направлении. В качестве решения выделенных проблем в статье предлагается использование стратегии «Руководимое письмо» и разработанного на её основе комплекса заданий, представленных в серии авторских видеоуроков на YouTube канале «Словесникъ». Статья содержит теоретическое обоснование предложенной стратегии, примеры заданий и результаты их апробации. Исследование проводилось с использованием теоретических (анализ специализированной литературы), и эмпирических методов (педагогический эксперимент, анкетирование). Основным результатом исследования состоит в успешном и результативном внедрении разработанной на основе стратегии «Руководимое письмо» системы заданий в практику обучения написанию эссе. Результаты представленного в статье исследования могут использоваться учителями-словесниками в процессе обучения русскому языку учащихся старших классов средней школы.

Ключевые слова: руководимое письмо, эссе, алгоритм, шаблон, задание, видеоурок, обучение, сочинение, текст.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления: 25.04.2023

Дата приёма в печать: 12.06.2023

Введение

Один из ведущих исследователей эссе как жанра школьного сочинения С.Д. Дресвянина в статье «Опыты жанра: обучение эссе» отметила, что «важным средством формирования коммуникативной компетенции обучающихся являются письменные работы различной творческой формы» (Программа курсов, 2012, с. 41). В их числе следует назвать эссе, как вид письменной творческой работы, приобретающий всё большую популярность в современной системе изучения не только русского языка и литературы, но и других гуманитарных дисциплин. И это неслучайно, ведь именно в работе над эссе ученик получает возможность раскрыть свои творческие способности, научиться построению логичных, композиционно целостных высказываний, изложить собственную жизненную позицию, провести рефлексию внутренних переживаний, мыслей и чувств. По мнению Н. Ниязбаевой, эссе не только жанр сочинения, более того – его можно назвать «методом рефлексивного обучения» (Ниязбаева, 2017, с. 2). Вышеупомянутый исследователь С.Д. Дресвянина обосновала актуальность и необходимость обучения написанию эссе следующим образом: «Жанровое сочинение как вид письменной работы является наиболее востребованным в современную эпоху коммуникаций. Успех делового человека во многом зависит от умения создавать связный текст, свободно и грамотно говорить и писать» (Дресвянина, 2018, с. 45).

Говоря о практической значимости обучения школьников работе с текстом, тем не менее хотим подчеркнуть: использование тестов как основной формы итогового контроля знаний и умений выпускников казахстанских школ вплоть до 2016 года привело к тому, что дети почти разучились самостоятельно излагать свои мысли на бумаге.

Хотя написание эссе является формой итоговой аттестации по русскому языку и литературе уже пятый год и казахстанские школьники начинают учиться созданию текстов данного жанра уже с начальной школы, учителя-словесники сталкиваются с рядом трудностей при обучении эссе. Выяснить характер этих затруднений удалось при помощи анкетирования, в котором приняли участие 109 казахстанских учителей русского языка и литературы. Большинство опрошенных (62%) отметило острый дефицит отечественной учебно-методической литературы и дидактических материалов для обучения написанию эссе, который наблюдается сегодня в Казахстане при всей популярности данного жанра сочинения. Также 75% респондентов отметили, что тратят много времени на поиск и разработку материала для проведения консультаций по подготовке к итоговой аттестации в формате эссе. Вследствие отсутствия необходимого методико-дидактического обеспечения работа по обучению написанию эссе, по признанию учителей-словесников, имеет недостаточно системный характер.

С целью внести посильный вклад в решение назревшей проблемы мы предприняли попытку создания цифрового образовательного ресурса по подготовке к итоговой аттестации (ИА) в формате эссе на основе стратегии «Руководимое письмо». Поскольку в современной школе предпочтение отдается активным методам обучения, использование данной стратегии вполне отвечает требованиям времени.

Целью данной работы стало исследование эффективности стратегии руководимого письма для обучения написанию эссе учащихся с разным уровнем учебной мотивации и подготовки.

Достижению поставленной в проекте цели служит выполнение следующих исследовательских задач:

- 1) анализ имеющейся научно-методической и нормативной литературы по теории и методике написания эссе;
- 2) разработка практических заданий для обучения написанию эссе на основе стратегии руководимого письма;
- 3) создание цифровых образовательных ресурсов (видеоуроков) для подготовки учащихся к написанию итогового эссе по русскому языку и литературе с использованием разработанных заданий;
- 4) внедрение созданных ресурсов в образовательный процесс с последующим мониторингом и анализом результатов внедрения.

В ходе настоящего исследования проверяется следующая гипотеза: методика работы по формированию умений и навыков творческого письма у старшеклассников будет эффективной, если на начальном этапе строить ее на основе стратегии «Руководимое письмо».

Материалы и методы

При изучении эффективности методики, используемой в предложенном для апробации материале, использовался контент-анализ методической литературы в контексте рассматриваемой проблемы. Также были использованы эмпирические методы исследования: диагностические (анкетирование), наблюдательные (прямое и косвенное, долговременное и кратковременное педагогическое наблюдение).

Сам термин «руководимое письмо» является калькой с английского языка и представляется нам не слишком удачным. С точки зрения русского языка, правильнее было бы использовать словосочетание «творческое письмо при поддержке учителя». Суть данной стратегии была описана Муни в 1995 году. По словам исследователя, роль учителя в формировании навыка творческого письма состоит в том, чтобы «обеспечить поддержку детям» (Программа курсов, 2012, с. 128). Р. Н. Ахметова описывает такую поддержку следующим образом: «Это может быть составное, редакционное и оценивающее письмо, обеспечивающее дополнительную поддержку для свободного письма. Руководимое письмо нацелено на группы учителей, соответствующих следующему этапу их обучения посредством оценки учителей. В процессе руководимого письма ученики получают поддержку на разных этапах процесса» (Ахметова, 2019, с. 41). Иными словами, руководимое письмо предполагает создание учащимися собственного письменного высказывания при поддержке учителя. Такая поддержка необходима на начальном этапе обучения творческому письму и обеспечивает подготовку учащихся к свободному письму. Степень самостоятельности обучаемых при использовании руководимого письма может быть различна в зависимости от уровня сформированности их умений по созданию текстов (Нуржанова, Темиргазина, 2023). В процессе руководимого письма учитель направляет деятельность учащихся по созданию письменного высказывания с помощью алгоритмов, инструкций, шаблонов.

Последовательность «шаблон – алгоритм / инструкция – самостоятельное творческое письмо» отражает выделенные Л.В. Жаровой три уровня самостоятельной деятельности обучающихся: «низкий (подражательно-пассивный), средний (активно-поисковый) и высокий (интенсивно-творческий)» (Жарова, 1993, с. 29).

Первой ступенью на пути к созданию самостоятельного письменного высказывания является использование шаблонов, которые «помогут выпускнику ... строить высказывание исходя из смысловой цельности, речевой связности и последовательности изложения» (Сычѳв, 2017, с. 213). Ведь «школьное сочинение в жанре эссе, как всякий текст, должно обладать его признаками: смысловой цельностью, связностью, членимостью» (Калганова, 2016, с. 32). А «вариативность шаблонов предполагает свободу выбора, что в дальнейшем может и должно вылиться в свободу творчества» (Сычѳв, 2017, с. 213). Шаблон предлагается учащимся, нуждающимся в наибольшей учительской поддержке.

Вторая ступень работы – использование алгоритмов, которые можно предложить учащимся с более высоким уровнем самостоятельности. Алгоритмизация процесса создания текста, представляющая собой один из столпов руководимого письма, является залогом успешного перехода ученика от руководимого к самостоятельному творческому письму. Использование алгоритмов в обучении написанию эссе является целесообразным на начальном этапе, ведь, по словам Б. Сычѳва, «путь к совершенству обязательно предполагает период ученичества» (Сычѳв, 2017, с. 217). Однако, как утверждает В. В. Федюшина, «не следует забывать, что алгоритмы лишают учащихся возможности творческого подхода к решению поставленной задачи, что отчасти противоречит деятельностному подходу к обучению» (Федюшина, 2014, с. 154). Использование инструкций – это высшая ступень руководимого письма, предшествующая самостоятельному творческому письму. Наглядно различия между шаблоном, алгоритмом и инструкцией представлены на рисунке 1.

Рисунок 1. Структура руководимого письма

Для учащихся с разным уровнем самостоятельности задание по созданию одного и того же фрагмента эссе можно представить и в виде шаблона, и в виде алгоритма, и в виде инструкции. Написание вступления – один из самых сложных и ответственных этапов работы над эссе, о чем пишет А. Овруцкий: «Часто случается, что человек, обладающий достаточным красноречием и умением выражать свои мысли на бумаге, испытывает трудности с тем, чтобы начать сочинение, в том числе и эссе» (Овруцкий, 2018, с. 22).

Таким образом, основными принципами стратегии «Руководимое письмо» являются:

- принцип градуальности, предполагающий постепенное повышение степени самостоятельности обучающихся при создании самостоятельных письменных высказываний;
- принцип осуществимости, заключающийся в ориентированности предлагаемых учащимся опор на достижение поставленной цели;
- принцип дифференциации, позволяющий осуществлять индивидуальный подход к учащимся с разным уровнем сформированности навыков письма.

С учётом данных принципов была разработана система заданий для обучения старшеклассников написанию эссе, включенная в серию видеоуроков, размещенных в открытом доступе (см. об этом также: Дерунова, 2022). Оформление дидактического материала в формате видеоуроков было обусловлено вынужденным переходом казахстанских школ к дистанционному формату обучения в связи с пандемией коронавирусной инфекции.

Материалами для настоящего исследования послужили результаты апробации разработанной нами системы заданий учителями-словесниками Республики Казахстан. В исследовании приняли участие 109 учителей, живущих и работающих в разных регионах Казахстана.

Рассмотрим в качестве примера несколько разработанных нами заданий по написанию вступительной части эссе. Вначале всем учащимся предлагается прочесть отрывок из романа Л. Н. Толстого «Война и мир», где описывается первая встреча Андрея Болконского с дубом. Используя данный текст, учащиеся пишут вступление к эссе о смысле жизни. Для выполнения этого задания учащимся с низким уровнем самостоятельности оказывается поддержка в виде двух вариантов шаблона рассуждения:

1) С достижением зрелого возраста многие люди начинают задумываться о том, что... При этом им начинает казаться, будто... Такие чувства... Ведь жизнь... Доказательство тому – ...

2) В жизни каждого человека наступает время, когда ... И зачастую с этим связаны чувства... Однако поддаваться им ... Жизнь... И... – яркий тому пример.

Учащиеся со средним уровнем самостоятельности могут при написании аналогичного фрагмента текста воспользоваться следующим алгоритмом:

А) Подумайте, какие чувства испытывает князь Андрей Болконский во время первой встречи с дубом. Типичны ли они? Склонны ли люди на определённом этапе жизни чувствовать то же самое? Опишите эти чувства отвлечённо от образа Андрея Болконского, рассуждая о людях вообще, в виде двух длинных предложений.

Б) Нужно ли бороться с подобными эмоциями? Разрушительны или созидательны они для человека? Сформулируйте свою позицию одним средним предложением.

В) Определите основную мысль прочитанного отрывка. Запишите ее в виде одного среднего или короткого предложения.

Г) Аргументируйте записанное выше утверждение одним коротким или средним предложением, упомянув в нём образ Андрея Болконского.

Обучение использованию выразительных средств языка во вступлении к эссе также может быть организовано с использованием шаблонов и алгоритмов. Вот несколько предлагаемых нами примеров таких заданий:

Пример 1. Прочитайте отрывок из школьного эссе. Отредактируйте его, вставив на месте пропусков подходящие по смыслу эпитеты.

Кинематограф оказывает сегодня _____ влияние на подростков и молодёжь. Это связано с тем, что моё поколение предпочитает видеоряд тексту. Потому взрослые считают действие кинематографа на наше сознание отрицательным, _____, _____. По их мнению, читающий человек обладает более богатой фантазией. Ведь сидя над книгой, он создает в своем мозгу _____ картины. А воображение того, кто подменяет чтение книг просмотром кинофильмов, становится бедным, _____, _____. Это, бесспорно, одна из _____ проблем современности. Но неужели под влиянием кино человек может превратиться в лишённого фантазии _____ робота? Лично я так не думаю. Кино, как и книга, открывает перед нами _____, _____ мир. И за просмотром фильма мы представляем себя жителями этого мира. А это значит, что кинематограф, хоть он и не способен полностью заменить чтение книг, тоже развивает нашу фантазию.

* В случае затруднения используйте слова-помощники, поставив их в нужную форму: *магический, сильный, громадный, грандиозный, гипнотический, колоссальный, пагубный, разрушительный, волшебный, тормозящий, обедняющий, тусклый, серый, неизобретательный, косный, острый, животрепещущий, волнующий, сухой, скучный, урколобый, необыкновенный, чудесный.*

Пример 2. Прочитайте отрывок из школьного эссе. Выполните задание ниже.

Лирика С.А. Есенина отличается множеством различных образов. Удивительно, как поэту удаётся перевести чувства к родному краю в сочные и яркие поэтические строки. Каждое описание березки наполнено светлой грустью по родной деревне, расставание с которой для поэта трагично, но неизбежно.

А как хороша любовная лирика Есенина! Она способна вызывать эмоции у любого читателя. У каждого, кто читает стихи Есенина о любви, найдётся произведение, в котором он узнает себя, свои переживания, свою боль и радость.

А) Отредактируйте прочитанное, заменив или дополнив выделенные слова и словосочетания метафорами, сравнениями или фразеологизмами. Запишите получившийся текст.

*В случае затруднения используйте слова-помощники, поставив их в нужную форму: *перелить удивительный сплав чувств в форму, пестрить многоцветьем, как взросление, поднимать из заветных глубин души заветные чувства, до*

краев напоен; боль, грусть и радость звучат в унисон с собственными чувствами читателя.

Б) Выполнив задания 1 и 2, прочтите получившиеся у вас тексты и сравните их с первоначальными вариантами. Какие отрывки кажутся вам более выразительными? Благодаря чему достигается такой эффект?

Пример 3. Четырьмя предложениями разной длины ответьте на вопрос «Что такое любовь?», используя в своей зарисовке известные вам тропы.

Пример 4. Составьте высказывание о дружбе в соответствии с представленной в таблице структурой. Используйте уместные изобразительные средства языка, как это показано на примере текста о рождении стихов.

№	Длина предложения	Стилистическая фигура	Пример
1	Короткое	Риторический вопрос	<i>Как рождаются стихи?</i>
2	Длинное	Синтаксический параллелизм	<i><u>Они прорастают из душевных глубин, пробиваясь мучительно и неумолимо, как побеги бамбука сквозь тело китайского разбойника.</u></i>
3	Длинное		<i><u>Они вспыхивают в мозгу, причудливо подсвечивая его темные уголки фосфорическим светом, как молния майской ночью.</u></i>
4	Среднее	Инверсия (обстоятельство, сказуемое, подлежащее, дополнение)	<i>С собой приносят они бессонницу.</i>
5	Короткое	Парцелляция	<i>Жаркую. Тревожную.</i>

Примеры заданий выше представляют собой инструкции с возрастающей сложностью. При этом в каждом примере предусмотрена дополнительная поддержка в виде слов-помощников, алгоритма и образца написания текста.

Результаты и обсуждение

Задания, приведенные в качестве примеров, и другие, подобные им, созданные на основе стратегии «Руководимое письмо», использовались нами в разработанной в ходе исследования и размещенной на YouTube канале «Словесникъ» серии видеоуроков «Обучение написанию эссе». Данная серия видеоуроков была предложена к использованию членам республиканского сетевого сообщества «Учителя РИЛ РК», созданного одним из авторов настоящей статьи – Е.Н. Деруновой.

С целью выяснения эффективности разработанных нами образовательных ресурсов на основе стратегии руководимого письма было проведено анкетирование, в котором приняли участие 109 учителей русского языка и литературы из Павлодарской, Северо-Казахстанской, Акмолинской, Актюбинской, Карагандинской, Костанайской, Атырауской, Западно-Казахстанской, Алматинской, Южно-Казахстанской областей. Опрос показал, что 81% респондентов после знакомства с ресурсами канала «Словесникъ» начали использовать их в своей практике по подготовке учащихся к итоговой аттестации. При этом педагоги отметили следующую практическую ценность предложенных им видеоуроков:

- Уроки полезны не только для учеников, но и для учителей, испытывающих трудности в написании эссе (40% опрошенных).
- Дают учителю и детям представление о том, с чего начать работу (39%).
- Раскрывают секреты качественного и оригинального эссе (31%).
- Помогают сделать работу по подготовке к ИА более системной (38,5%).
- Благодаря содержащимся в уроках практическим заданиям дети могут отточить свои умения в создании текстов (24%).
- Позволяют сэкономить время на подготовку к консультациям (29%).
- В доступной форме пошагово учат детей с разным уровнем обученности тому, как создавать текст (35%).
- Позволяют повторить и отработать на практике знания о языковых средствах выразительности (16%).
- Благодаря дифференцированному подходу позволяют эффективно обучать написанию эссе учащихся с разным уровнем подготовки (22%).

В качестве показателей эффективности внедрения видеоуроков в процесс обучения написанию эссе опрошенные выделили следующие результаты:

- У детей стало лучше получаться написание вступления к эссе (33%).
- Дети стали активнее использовать в своих работах тропы и стилистические фигуры (22%).
- Дети научились более четко и обоснованно формулировать свою позицию (44%).
- Работы детей стали более оригинальными и привлекательными для читателя (21%).
- Детям стало нравиться писать эссе (20%).

Наглядно оценка эффективности цифровых образовательных ресурсов участниками исследования представлена в диаграмме (рисунок 2).

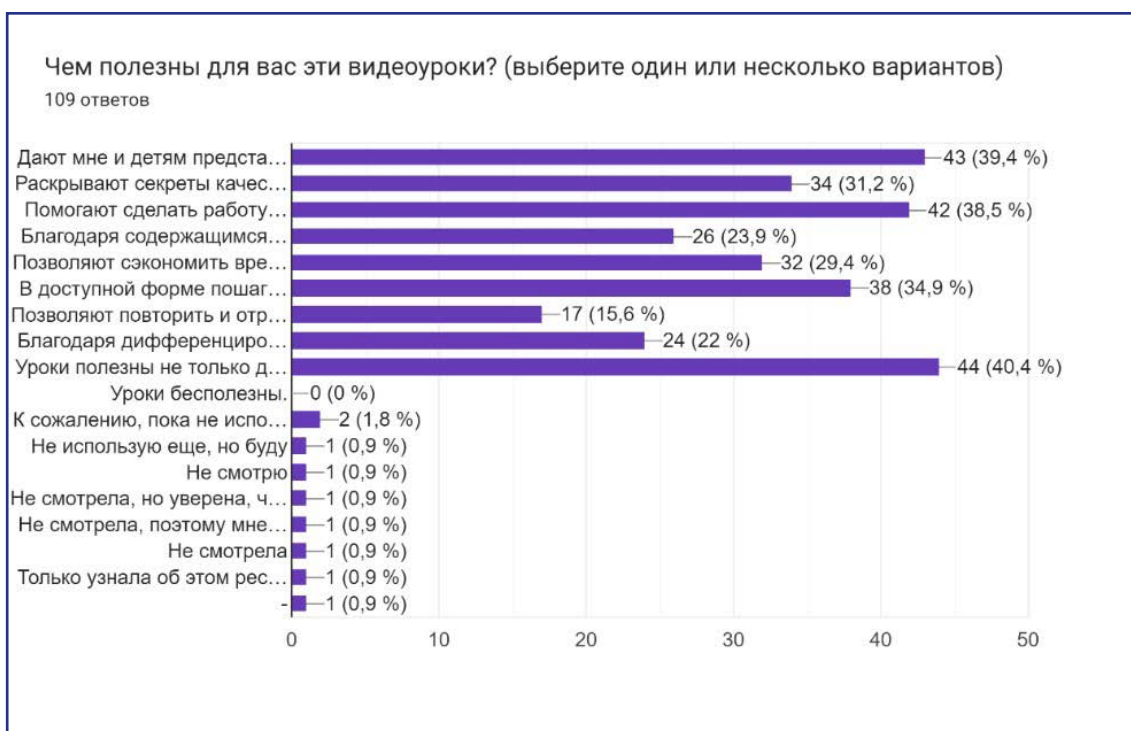

Рис. 2. Оценка эффективности видеоуроков учителями

В завершение анкетирования 95% опрошенных высказали готовность рекомендовать своим коллегам видеоуроки канала «Словесникъ» по подготовке к итоговой аттестации (рисунок 3).

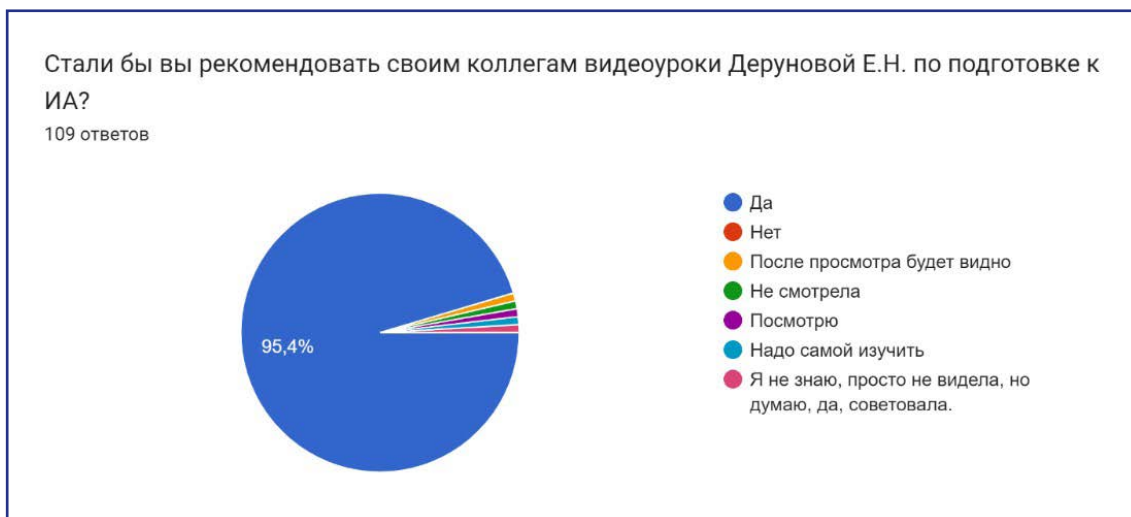

Рис. 3. Готовность учителей рекомендовать видеоуроки

Также участникам исследования было предложено оценить по пятибалльной шкале полезность видеоуроков с использованием заданий на основе стратегии «Руководимое письмо». 94% оценили данные ресурсы на 5 баллов, 4% - на 4 балла, 2% - на 3 балла.

Полученные результаты исследования позволяют сделать вывод о том, что стратегия «Руководимое письмо» является достаточно эффективным инструментом обучения школьников написанию эссе.

Заключение

Итак, мы рассмотрели дидактические возможности использования стратегии «Руководимое письмо» в практике обучения творческому письму, в частности, такой его форме, как эссе. Высокая практическая значимость использования данной стратегии связана с тем фактом, что широкое распространение тестов как основной формы контроля знаний и умений учащихся казахстанских школ привело к тому, что дети почти разучились развернуто излагать свои мысли в письменной форме.

Обращение к данной стратегии не является случайным или неожиданным, поскольку попытки алгоритмизации процесса развития речи успешно предпринимались такими учеными-методистами, как Е.В. Архипова, И.Н. Бойко, К.Р. Вагнер, С.С. Хаустова и др. Все они сходятся во мнении, что применение алгоритмов, инструкций, шаблонов существенно облегчает обучающимся процесс овладения связной устной и письменной речью. Стратегия «Руководимое письмо» также включает в себя элемент алгоритмизации. И, следовательно, может быть признана эффективной методикой для обучения написанию эссе. Справедливость данного утверждения подтверждается отраженными в анкетировании участников исследования результатами апробации цифровых образовательных ресурсов, созданных с применением данной стратегии.

Кроме того, в ходе настоящего исследования велся поиск путей решения проблемы дефицита методической литературы и дидактических материалов, посвященных обучению эссе. Были разработаны задания для учеников с разным уровнем подготовленности, при котором на уроках русского языка вырабатываются алгоритмы написания эссе, даются опоры для составления связного текста. Мониторинг эффективности руководимого письма при обучении написанию эссе, опрос учителей-предметников позволил нам сформулировать вывод: на начальном этапе обучения написанию эссе учащимся необходима поддержка учителя, и в этом процессе наиболее эффективным приёмом является стратегия «Руководимое письмо». Таким образом, мы можем говорить об актуальности, научно-методической значимости и перспективности нашей дальнейшей работы в заданном направлении.

Список использованных источников

Ахметова Р.Н. Новые подходы в обучении русскому языку и литературе // Материалы региональной научно-практической конференции «Теория и практика преподавания русского языка и литературы в образовательных учреждениях Республики Казахстан в контексте обновленной программы». Талдыкорган, 2019. 371 с.

Дерунова Е.Н. Система заданий по развитию умений и навыков творческого и креативного письма в учебниках русского языка 10–11 классов // Язык и литература: теория и практика. 2023. №1. С.70–84. DOI: 10.52301/2957-5567-2023-1-70-84

Дресвянина С.Д. Обучение жанровому сочинению в свете требований ФГОС к формированию коммуникативной компетентности обучающихся // Вестник Томского Государственного университета. Вып. 1, 2018. С. 41–52.

Жарова Л.В. Учить самостоятельности. Пособие для студентов пед. ин-тов и учителей. Москва: Просвещение, 1993. 203 с.

Калганова Т.А. Эссе как жанр школьного сочинения // Литература в школе. 2016. № 6. С. 32–34.

Ниязбаева Н.Н. Практика рефлексивного обучения студентов: написание эссе 3i: intellect, idea, innovation – интеллект, идея, инновация. 2017. № 1. С.100–106.

Нуржанова Р.М., Темиргазина З.К. Модель выпускника-филолога: компетентностный подход // Язык и литература: теория и практика. 2023. №3. С.62–72. DOI: 10.52301/2957-5567-2023-2-62-72

Овруцкий А. Как написать эссе – все правила от А до Я // Научные статьи. Ру. [Электронный ресурс]. URL: <https://nauchniestati.ru/blog/kak-napisat-esse/> (дата обращения: 25.12.2022)

Программа курсов повышения квалификации педагогических работников Республики Казахстан. Руководство для учителя. Третий (базовый) уровень. 3-е издание. Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2012. 106 с.

Сычѳв Б.П. Алгоритмы работы над заданием 26 (типа С). «ЛитРес: Самиздат», 2017. 217 с.

Федюшина В.В. Алгоритмизация как один из способов формирования активной интеллектуальной деятельности обучающихся на уроках истории обществознания и литературы // Актуальные задачи педагогики: материалы V Междунар. науч. конф. Чита: Издательство «Молодой ученый», 2014. С.152–155.

References

Akhmetova, R.N. (2019). Novye podkhody v obuchenii russkomu yazyku i literature [New approaches in teaching Russian language and literature]. In *Materialy regionalnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Teoriya i praktika prepodavaniya russkogo yazyka i literatury v obrazovatelnykh uchrezhdeniyakh Respubliki Kazakhstan v kontekste obnovlennoy programmy»* [Materials of the regional scientific and practical conference "Theory and practice of teaching the Russian language and literature in educational institutions of the Republic of Kazakhstan in the context of the updated program"]. Taldykorgan. (in Russ.)

Derunova, Ye.N. (2023). Sistema zadaniy po razvitiyu umeniy i navykov tvorcheskogo i kreativnogo pis'ma v uchebnikakh russkogo yazyka 10–11 klassov [The system of tasks for the development of skills and abilities of creative and creative writing in Russian language textbooks for grades 10–11]. *Yazyk i literatura: teoriya i praktika 1*, 70–84. DOI: 10.52301/2957-5567-2023-1-70-84 (in Russ.)

Dresvyanina, S.D. (2018). Obuchenie zhanrovomu sochineniyu v svete trebovaniy FGOS k formirovaniyu kommunikativnoy kompetentnosti obuchayushchikhsya. [Teaching genre composition in the light of the requirements of the Federal State Educational Standard for the formation of students' communicative competence]. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo universiteta 1*, 41–52. (in Russ.)

Fedyushina, V.V. (2014). Algoritmizatsiya kak odin iz sposobov formirovaniya aktivnoy intellektualnoy deyatel'nosti obuchayushchikhsya na urokakh istorii obshchestvoznaniya i literatury [Algorithmization as one of the ways to form active intellectual activity of students in the lessons of the history of social science and literature]. In *Aktualnye zadachi pedagogiki: materialy V Mezhdunar. nauch. konf.*, pp. 152–155. Chita: Izdatel'stvo "Molodoy uchenyy". (in Russ.)

Kalганova, T.A. (2016). Esse kak zhanr shkol'nogo sochineniya [Essay as a genre of school writing]. *Literatura v shkole 6*, 32–34. (in Russ.)

Niyazbaeva, N.N. (2016). Praktika refleksivnogo obucheniya studentov: napisaniye esse. [Practicing Reflective Student Learning: Essay Writing]. *3i: intellect, idea, innovation, issue 1*, 101–106. Kostanay. (in Russ.)

Nurzhanova, R.M. & Z.K. Temirgazina (2023). Model' vypusknika-filologa: kompetentnostnyy podkhod [Graduate-philologist model: competence-based approach]. *Yazyk i literatura: teoriya i praktika* [Language and Literature: Theory and Practice] 3, 62–72. DOI: 10.52301/2957-5567-2023-2-62-72 (in Russ.)

Ovrutskiy, A. (2018). *Kak napisat' esse – vse pravila ot A do Ya* (digital ed.) [How to write an essay – all the rules from A to Z]. Retrieved 25 December 2022 from <https://nauchniestati.ru/blog/kak-napisat-esse/> (in Russ.)

Programma kursov povysheniya kvalifikatsii pedagogicheskikh rabotnikov Respubliki Kazakhstan. Rukovodstvo dlya uchitelya. Tretii (bazovyy) uroven' (2012). [The program of advanced training courses for pedagogical workers of the Republic of Kazakhstan. Guide for the teacher. The third (basic) level]. Astana: AOO «Nazarbaev Intellektualnye shkoly». (in Russ.)

Sychev, B.P. (2017). *Algoritmy raboty nad zadaniem 26 (tipa C)* [Algorithms for working on task 26 (type C)]. LitRes. (in Russ.)

Zharova, L.V. (1993). *Uchit samostoyatelnosti: kn. dlya uchitelya: Posobie dlya studentov ped. in-tov i uchiteley* [Teaching independence: The book for the teacher: The guide for students ped. institutes and teachers]. Moscow, Prosveshcheniye. (in Russ.)

Е.Н. Дерунова

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.,
Қазақстан Республикасы

Г.С. Суюнова

Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ.,
Қазақстан Республикасы

ЭССЕ ЖАЗУҒА ҮЙРЕТУДЕ БАСШЫЛЫҚҚА АЛЫНАТЫН ЖАЗУ

Аңдатпа. Мақала орта білім берудің жаңартылған мазмұнына көшкеннен кейінгі жоғары сынып оқушыларына эссе жазуды алғашқы жылдары оқытуда басшылыққа алынған хаттың тиімділігін зерттеуге арналған. Жұмыстың өзектілігі оқушылардың тілдік шығармашылық қызметінің әлемді танудың негізгі құралдарының бірі ретіндегі маңыздылығына байланысты. Ғылыми жаңалық – авторлардың эссе жазуға үйрету үшін тапсырмалар жүйесін құруға және эксперименттік тексеруге жасаған әрекеті. Осыған орай қазақстандық әдебиет мұғалімдерінің оқушылардың эссе жанрында шығарма жазуға үйретуде кездесетін қиындықтары авторлармен анықталған. Осы қиындықтардың ішінде эссе жазуға үйретуге бағытталған отандық оқу-әдістемелік әдебиеттің жетіспеушілігі және осы бағыттағы сөздік мұғалімдер жұмысының жүйелік сипаты жеткіліксіз. Мақалада анықталған мәселелерді шешу үшін "нұсқаулық жазу" стратегиясын және оның негізінде әзірленген "Словникъ" YouTube каналындағы авторлық бейнесабақтар сериясында ұсынылған тапсырмалар жиынтығын пайдалану ұсынылады. Мақала ұсынылған стратегияның теориялық негіздемесімен, тапсырмалардың мысалдарымен және оларды сынақтан өткізу нәтижелерімен қамтылған. Зерттеу теориялық (мамандандырылған әдебиеттерді талдау) және эмпирикалық әдістерді (педагогикалық эксперимент, сауалнама) қолдана отырып жүргізілді. Эссе жазуды оқыту практикасына тапсырмалар жүйесін сәтті және тиімді енгізу зерттеудің негізгі нәтижесі – "басшылыққа алынған хат" стратегиясы негізінде әзірленген. Мақалада келтірілген зерттеу нәтижелерін орта мектеп оқушыларына орыс тілін үйрету процесінде әдебиет мұғалімдері қолдана алады.

Түйінді сөздер: нұсқаулық жазу, эссе, алгоритм, шаблон, тапсырма, бейне сабақ, оқыту, шығарма, мәтін.

Y. Derunova

*Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar,
Republic of Kazakhstan*

G. Suyunova

*Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar,
Republic of Kazakhstan*

GUIDED WRITING IN THE TEACHING TO WRITE ESSAYS

Abstract. The article is dedicated to examining the effectiveness of guided writing in teaching high school students essay writing in the initial years following the transition to updated secondary education content. The relevance of the work is determined by the importance of students' linguistic creative activity as one of the primary means of understanding the world. The scientific novelty lies in the authors' attempt to create and experimentally test a system of tasks for teaching essay writing. The authors have identified the difficulties faced by Kazakhstani language teachers when teaching students to write essays. Among these difficulties are the lack of domestic educational and methodological literature focused on teaching essay writing and the insufficient systematic approach of language teachers in this direction. As a solution to the identified problems, the article proposes the use of the "Guided Writing" strategy and a complex of tasks developed based on it, presented in a series of author's video lessons on the "Slovesnik" YouTube channel. The article contains a theoretical justification of the proposed strategy, examples of tasks, and the results of their testing. The research was conducted using theoretical methods (analysis of specialized literature) and empirical methods (pedagogical experiment, survey). The main result of the study is the successful and effective implementation of the developed system of tasks based on the "Guided Writing" strategy into the practice of teaching essay writing. The results of the research presented in the article can be used by language teachers in the process of teaching Russian language to high school students.

Keywords: guided writing, essay, algorithm, template, task, video lesson, education, composition, text.

Вклад авторов

Дерунова Е.Н. – концептуализация, формальный анализ, программное обеспечение, методология, написание – обзор и редактирование, проверка.

Суюнова Г.С. – методология, роли/письмо – первоначальный проект, написание, курирование данных.

М.А. Дузнаева

*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет,
Павлодар, Қазақстан Республикасы*
 <https://orcid.org/0000-0003-3240-749X>
e-mail: madina.duznaeva@mail.ru

Д. К. Жексенова

*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет,
Павлодар, Қазақстан Республикасы*
 <https://orcid.org/0000-0001-9946-9033>
e-mail: dinaz83@mail.ru

Н. Б. Ағалиева

*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет,
Павлодар, Қазақстан Республикасы*
 <https://orcid.org/0000-0002-4401-8718>
e-mail: agalieva69@mail.ru

МҰҒАЛІМ ЖӘНЕ ОҚУШЫ ТІЛДІК ТҰЛҒА РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада тілдік тұлға түсінігі егжей-тегжейлі қаралады. Зерттеуші ғалымдар енгізген жүйелік модельдің түрі ұсынылып, қандай да бір мағынаны білдіру ұғымы, идеясы, тұжырымдамасы ретінде, сондай-ақ мақсаттары, уәждері, мүдделерін қамтитын прагматикалық ниеті ретінде тілдік тұлға тұжырымдалған. Мұғалім – сөйлеу мәдениетінің элитарлық және орта әдеби нысанын жеткізуші. Осыған байланысты мақалада сөз мәдениетінің элиталық түріне түсіндірме беріледі. Сондай-ақ, мұғалімнің референттік коммуникативтік тұлғасының бірнеше коммуникативтік қабілеттері ұсынылған. Сөз сөйлеу қызметін жүзеге асыру үшін оқушының тілдік тұлғасы тілдік, сөйлеу, коммуникативтік, әлеуметтік-мәдени және қызметтік нысандар болып табылады. Келтірілген мысалдарда бұл құзыреттіліктер мектеп бағдарламасымен анықталатыны көрсетілген. Мектепте мұғалім мен оқушының қарым-қатынасында мұғалім пікірінің маңыздылығы ескеріледі, сондай-ақ оқушылардың мінез-құлық ережелері, белгілі балалар кітаптарының мәтіндері, танымал фильмдер мен мультфильмдер, жарнама, балалар әндері мен хиттері негізгі прецеденттік құбылыстар болып табылатыны атап көрсетіледі. Оқушының тілдік тұлғасын қалыптастыруға әсер ететін бірнеше факторлар санамаланған. Ең бастысы, мұғалімнің міндеті – оқушыларға кәсіби көмек көрсету, тіл тұлғасының жоғары түріне назар аудару.

Түйінді сөздер: тілдік тұлғасы, сөйлеу әрекеті, мұғалім, оқушы, құзыреттілік, коммуникативтік қабілеттер.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдемейді.

Мақаланың тарихы:

Алынған күні: 03.05.2023

Жариялануға қабылданған күні: 11.06.2023

Кіріспе

Соңғы жылдары тілдік тұлға аспектісіне деген қызығушылық тіл білімінде ғана емес, психологияда, философияда және лингводидактикада да тілге байланысты барлық пәндерде айтарлықтай өсті. «Тілдік тұлға» қазіргі кездегі ең қызықты, менің ойымша, жалпы және қазақ тіл білімінің мәселелерін анықтайтын және талқылайтын негізгі тұжырымдама болып табылады. Тілдік тұлға дегеніміз – сөйлеу туындыларын (мәтіндерін) жасауды және қабылдауды анықтайтын адамның қабілеттері мен сипаттамаларының жиынтығы. Мақала тақырыбының өзектілігі – адамның сөйлеу қабілеттері мен ерекшеліктерін түсінудің маңыздылығына және оларды тілдік тұлғаның толыққанды бейнесін жасау үшін ғылыми тұрғыдан қарастыру.

Тілдік тұлғаның құрылымы үш деңгейден тұрады:

1) тасымалдаушы үшін табиғи тілді қалыпты меңгеруді көздейтін вербалды-семантикалық, ал зерттеуші үшін – белгілі бір мағыналарды білдірудің формалды құралдарының дәстүрлі сипаттамасы;

2) когнитивті, оның бірліктері әрбір тілдік даралықта құндылықтар иерархиясын көрсететін көп немесе аз реттелген, көп немесе аз жүйеленген «әлем бейнесіне» қалыптасатын ұғымдар, идеялар, тұжырымдамалар болып табылады. Тілдік тұлға құрылымының және оны талдаудың танымдық деңгейі мағынаның кеңеюін және білімге көшуді білдіреді, яғни зерттеушіге тіл арқылы, сөйлеу және түсіну процестері арқылы — білімге, санаға, адамның таным процестеріне жол бере отырып, тұлғаның зияткерлік саласын қамтиды;

3) мақсаттарды, уәждерді, мүдделерді, көзқарастар мен ниеттерді қамтитын прагматикалық. Бұл деңгей тілдік тұлғаны талдауда оның сөйлеу әрекетін бағалаудан әлемдегі нақты іс-әрекетті түсінуге тұрақты және шартты ауысуды қамтамасыз етеді.

«Тілдік тұлға» ұғымын – мәтіндерді құру мен қабылдауды анықтайтын адамның қабілеттері мен сипаттамаларының жиынтығы ретінде ХХ ғасырдың 30-шы жылдары В.В. Виноградов ғылыми қолданысқа енгізді. Содан бері ол Ю.Н. Караулов, Г.И. Богин, Ю.В. Рождественский, О.Б. Сиротинина және т. б. ғалымдар зерттеуінде қарастырылды. Бұл зерттеулерде тілдік тұлға ұғымы белгілі бір жүйелік модель түрінде ұсынылды. Аталмыш ғалымдар еңбектерінде тілдік тұлға белгілі бір мәндерді білдірудің ресми құралдарының сипаттамасы ретінде, когнитивті-тезаурусты, оның бірліктері әрбір тілдік даралықта құндылықтар иерархиясын көрсететін көп немесе аз реттелген, көп немесе аз жүйеленген «әлем бейнесіне» қалыптасатын ұғымдар, идеялар, тұжырымдамалар ретінде, сондай-ақ мақсаттарды, уәждерді, мүдделерді қамтитын прагматикалық (мотивациялық) ниет ретінде тұжырымдалды.

Материалдар мен әдістер

Мақалада келтірілген материалдар ғалымдардың (Ю.Н. Караулов, Г.И. Богин, Ю.В. Рождественский, О.Б. Сиротинина) зерттеулері негізінде алынған. Теориялық материал жинақталып, талданып, бір жүйеге келтірілді. Ғалымдардың пікірлері негізінде жалпы қорытынды шығарылды. Қойылған міндеттерді орындау үшін бақылау, өңдеу, салыстыруға негізделген сипаттамалық әдіс, семантикалық құрылымды компоненттік және контекстік талдау әдістері қолданылды.

Семантикалық құрылымды компоненттік және контекстік талдау әдістері тіл мен мәтінді зерттеудегі семантикалық компоненттерді, олардың өзара байланыстары мен контекстік ерекшеліктерін анықтау және талдау үшін маңызды тәсілдер болып табылады.

Біздің талдау мен теориялық материалды жүйелеудің негізгі нәтижелеріне қысқаша шолу жасалды. Ғалымдардың пікірлері мен теориялық материалдарды талдау негізінде біз жасаған ережелер мен қорытындылар анықталды.

Нәтижелер және талқылау

Қазіргі уақытта адамның ерекшеліктері мен даралығын көрсететін тілдік тұлғаны зерттеу барған сайын өзекті болып келеді және лингвистер арасында зерттеу қызығушылығын тудырады. Ғылым үшін бұдан маңызды ештеңе жоқ; «гуманистік философиялық және психологиялық ұғымдарда тұлға – бұл қоғамның дамуы жүзеге асырылатын құндылық ретінде адам. Тұлға – адам әлеуметтік қатынастар мен саналы іс- әрекеттің субъектісі ретінде; бірлескен қызмет пен қарым-қатынаста қалыптасатын адамның сапасы. Табиғи тілде «тұлға» сөзі ең алдымен басқа адамдардың адамды қалай көретінін білдіру үшін қолданылады, бұл жағдайда тұлға қоғамнан, мәдениеттен тыс жерде болмайды» (Канчер, 2002, 147 б.). Тілдік тұлға табиғаты күрделі құбылыс, оның құрылымы да сондай күрделі, сондықтан оны анықтау оңайға түспейтіні анық. Бұл жөнінде қалыптасқан пікірлер де көп. Ю.Н. Караулов тілдік тұлғаны зерттеудің маңыздылығы туралы айта отырып, тілдік тұлға тілді зерттеумен байланысты зерттеулерде және басқа ғылымдарда басымдыққа ие болатындығын атап өтті (Караулов, 1989, 3 б.).

И.П. Сусов адамның даралығын, оның бірегейлігін білудегі тілді зерттеудің маңыздылығы туралы бірдей пікірде. Тілді адамға тән құбылыс ретінде зерттеуде адам табиғатының ерекшеліктерін зерттейтін басқа пәндер де назардан тыс қалмайды. Тілдік тұлғаны, яғни адамның интеллектуалды дамуын, оның психо-эмоционалды жағдайын, шығармашылық әлеуетін зерттеу бүкіл адамзаттың танымының жаһандық проблемаларын анықтауға жағдай тудырады (Сусов, 1990, 103 б.). В.А. Маслова халықтың мәдениеті, дәстүрлері, қоғамдық сана, ұлттың, халықтың стереотиптері мен мінез-құлық нормалары тілдік тұлғаның өмір сүруінің және қалыптасуының кеңістігі болып табылады деп жазады. Автордың пікірінше, өз кезегінде мағыналар тұжырымдамасы болып табылатын ұлт құндылықтары мәдениетте шешуші рөл атқарады (Маслова, 2004, 118–119 б.). М.А. Мигненко «тілдік тұлға жалпыдан тұрады, өйткені ол бүкіл адамзат жасаған тілдік байлықты иемдену арқылы және жеке тілдік мағыналарды қалыптастыру арқылы қалыптасады. Адам тілдік дәстүрлердің қалыптасуына әсер ете алатындығына қарамастан» (Мигненко, 2007, 134 б.) автор тілдік тұлғаның әлеуметтік сипатына баса назар аударады, өйткені ол жеке адамға қарағанда әлдеқайда жалпы.

Т.В. Самосенкованың пікірінше, кез-келген адамның әлемнің өзіндік бейнесі бар, ол осы әлеммен өзара әрекеттесу кезінде қалыптасады және тілдік тұлғаның негізгі құрамдас бөлігі болып табылады (Самосенкова, 2006, 385 б.). Тілдік тұлға Ю.Н. Караулов бойынша үш деңгейге бөлінетін. Оның алғашқысы нөлдік деңгей немесе вербалды-семантикалық деп аталады. Осы бірінші (вербалды-семантикалық) деңгейде мұғалімнің дамыған тілдік тұлғасын мынадай біліктер мен дағдылар сипаттайды (тілдік құзыреттілік):

- 1) тіл жүйесін, оның грамматикалық және лексикалық нормаларын меңгеру;
- 2) мәтіндік және стилистикалық деңгейде сөйлеу жүйесін меңгеру;
- 3) күрделі мәтіндерді құру мен қабылдауды меңгеру.

Бұл жерде сөз етіп отырғанымыз, мектепте тіл мен әдебиет сабақтарынан беретін мұғалім коммуникативтік құзіреті жоғары дәрежедегі тілдік тұлға ретінде қабылданады. Мұғалімнің тілдік құзіреттілігіне жоғарыда аталған үш тұжырымды атап көрсетеді зерттеушілер. Социолингвистикалық құзыреттілік (екінші, когнитивті-тезаурус деңгейі) тілді қолданудың әлеуметтік-мәдени жағдайларына, қарым-қатынас саласы, тақырып, стиль, жанр деңгейінде сөйлеу туындыларын қолданудың әлеуметтік нормаларын білуге қатысты. Коммуникативті-прагматикалық құзыреттілік тыңдаушы мен сөйлеушінің ниетіне байланысты тілдік құралдарды жүзеге асырумен байланысты; бұл сөйлеуші мен тыңдаушының рөлдерін, қарым-қатынастағы серіктестіктің әлеуметтік және психологиялық рөлдерін иелену; әртүрлі кооперативті және қайшылықты коммуникативті эпизодтардағы қарым-қатынастың прагматикалық заңдылықтарын білу (соңғысынан шығу үшін); мәртебелік және рөлдік позициялардың этикалық және этикет нормаларын білу.

Мұғалім сөйлеу мәдениетінің элиталық (анықтамалық) және орташа әдеби түрінің тасымалдаушысы бола алады. О.Б. Сиротининаның анықтамасы бойынша «сөйлеу мәдениетінің элиталық түрі – бұл жалпы мәдениеттің толық формасындағы көрінісі: әлемдік және ұлттық мәдениеттің жетістіктеріне пассивті иелік ету (материалдық мәдениеттің артефактілерін білу, әдеби шедеврлермен, өнер шедеврлерімен танысу, кем дегенде ғылым данышпандары туралы идея және т. б.). Бұл пассивті де, белсенді лексиканың да байлығын қамтамасыз ететін жалпы мәдени компонент. Элиталық типтегі сөйлеу мәдениеті сөйлеушінің (жазушының) санасымен кең мәдени мәнге ие, әртүрлі прецеденттік мәтіндерді кеңінен қамтуға негізделген. Дәл осындай мәтіндерде сөйлеу мәдениетінің элиталық түрінің тасымалдаушысы өз сөзінде назар аударады» (Сиротинина, 2001, 16 б.).

Мұғалімнің анықтамалық коммуникативті тұлғасы келесі коммуникативті қабілеттерге ие:

- 1) қазіргі қазақ тіліне қатысты әдеби-тілдік норма туралы терең жүйелі түсінікке ие;
- 2) сөйлеу жүйелілігі және нормативтілік туралы кеңейтілген және терең түсінікке ие;
- 3) қазіргі қоғамда қабылданған тілді қолданудың негізгі принциптерін түсінеді, күнделікті сөйлеу практикасында олардан ықтимал ауытқулардың себептері мен шеңберін нақты біледі;
- 4) ол үшін іс жүзінде өзекті салаларда және қосалқы салаларда сөйлеуді қабылдау критерийлерін жақсы біледі;
- 5) Ол үшін іс жүзінде өзекті салалар мен қосалқы салаларда сөйлеу мәдениеті өлшемдерін жақсы біледі;
- 6) мазмұнды және/немесе құрылымдық-күрделі туындыларды көп сатылы етудің заңдылықтарын біледі;
- 7) күрделі кешенді жағдайларда қарым-қатынас заңдылықтарын және осы саладағы мәдени-сөйлеу критерийлерін біледі;
- 8) сөйлеудің функционалды мәдениеті тұрғысынан күрделі қарым-қатынас жағдайындағы рөлдік стратегия мен тактиканы біледі;

9) сөйлейтін тұлғаның және оның ұжымының тіл мәдениетінде қабылданған қарым- қатынас мәртебелік нормаларын мұқият сақтайды.

О.Б. Сиротинина әдеби орта деп аталатын сөйлеу мәдениетінің тағы бір түрі жоғары білімі бар адамдардың көпшілігі және орта білімі бар адамдардың көпшілігі осы типтегі тасымалдаушыларға жататындығымен сипатталатындығын айтады. «Бұл тип адамның жалпы мәдениетін жеңілдетілген және толық емес нұсқада бейнелейді. Сонымен қатар, орташа әдеби типке тән белгі – бұл оның зияткерлік сипатына түбегейлі қанағаттану, білім мен дағдысын кеңейтуді қажет деп санамайды. Өзінің қаншалықты дәрежеде екенін тексеріп те көргісі келмейді. Өзінен гөрі көбінесе ақпараттық құралдарға арқа сүйейді. Бір жағдайды дәлелдегісі келсе «Радиодан хабарлады», «Теледидарда көрсетті» деген сілтемелерді жиі жасайды. Теледидар және басқа да бұқаралық ақпарат құралдары, сондай-ақ танымал әдебиеттерге, көбінесе авторитеттің пікіріне сүйенеді. Мұндай мәтіндердің сөйлеу қабілетінің нашарлығын орта әдеби типтегі тасымалдаушылар түсінбейді (Сиротинина, 1997, 7–12 б.).

Оқушының тілдік тұлғасы оқу жағдайының типтік жағдайында сөйлеу әрекетін жүзеге асыру үшін құзыреттілік жиынтығына ие. Ол құзыреттіліктер қатарына тілдік, сөйлеу, коммуникативті, әлеуметтік-мәдени және белсенділік жатады. Тілдік құзыреттілік оқушылардың лингвистикалық теориядан хабардарлығын, тілдік теорияларды сөйлеу кезінде тіл құралдарын қолдануды реттейтін ережелер мен жалпы ережелер жүйесі ретінде түсінуі мен негізгі дағдыларды (лексикалық, грамматикалық, стилистикалық, орфоэпиялық және орфографиялық) қамтиды.

Оқушының «сөйлеу құзыреттілігі» ұғымына сөйлеу теориясы, қарым-қатынастың әртүрлі салаларында сөйлеу әрекетінің негізгі түрлерін меңгеру; сөйлеу мінез-құлқы, полемика және сыни ойлау мәдениетін меңгеру кіреді. Коммуникативтік оқушының сөйлеу жағдайын талдауға және оған сәйкес сөйлеу мінез-құлқының бағдарламасын (ауызша және вербальды емес) таңдауға; басқа адамдармен қарым-қатынаста қажетті байланыстарды орнатуға және сақтауға, яғни сөйлеу хабарламаларын прагматикалық контекстке сәйкес қабылдауға және құруға қабілеттілігін білдіреді.

Әлеуметтік-мәдени құзыреттілік – тілді ұлттық мәдениетті, тіл мен халық тарихының өзара байланысын, қазақ тілінің ұлттық-мәдени ерекшелігін білдіру нысаны ретінде түсіну, қазақ сөйлеу этикетінің нормаларын, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетін білу; ұлттық тұрмыс және салт-дәстүр, бейнелеу өнері және халық ауыз шығармашылығының заттары мен құбылыстарының атауларын білу. Белсенділік құзыреттілігі шығармашылық қабілеттерін дамытуды, ең алдымен, көрсетілген рефлексия ретінде түсіндіру қабілетін қамтиды. Рефлексияның көрінісі қазіргі орта және жоғары мектептің сынып-сабақ жүйесіне сәйкес келетін ең үлкен құндылық болып табылады. Бұл құзыреттер мектеп бағдарламасымен анықталады.

Кіші жастағы бастауыш сынып оқушылары жатады. Яғни, 1-4 сынып оқушылары. Олар уақытының көп бөлігін мектепте өткізеді. Оқудың басталуы 1-сынып үшін бұл жаңа байланыстар, жаңа қатынастар, жаңа міндеттер. Бұл бала үшін ерекше кезең. Жаңа достар, жаңа қатынастар, білім үйрену т.б. Топпен жұмыс жасауды үйенеді. Бұрын бір отбасының жалғыз баласы болуы мүмкін. Араларында бала-бақшаға бармаған балалар да болады. Енді балада топпен белсенді қарым-қатынас орнай бастайды.

«Бала және мұғалім» жүйесі оқушының ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасын анықтай бастайды. Бұл көзқарас алғаш рет «бала және қоғамы» көзқарасына айналады. Мұғалім ақпараттың негізгі көзі болып табылады (ол сұрақтар қояды және жауаптарды бағалайды); мұғалім бала үшін авторитет болады.

Мектептегі мұғалім мен оқушының қарым-қатынасында мұғалім пікір маңызды. Ол оқушыға өз пікірін жасырмай, жетістіктері мен кемшіліктерін ашып айта алады. Мұғалімнен *«Мен сеннен мұны күтпеген едім», «Сен мен күткендей болмадың», «Сенің қолыңнан келеді»* және т.б. репликаларды мұғалім аузынан естіп жатамыз. Бұл – дұрыс. Мұғалім – оқушыны қалыптастырушы тұлға. Мектептегі мұғалім мен оқушының іскерлік және жеке қарым-қатынасы бір-бірімен байланысты. Бастаушы сынып оқушыларына іскерлік қатынастарға көшу қиын, ал оқудың басында олар үйде қолданылатын қарым-қатынас түрін қолдануға тырысады. Мәселен, *«Апай, мен жақсы жаздым ба?»*, *«Менің жазғым келмейді»*, *«Менің диктант жазғым келмейді»* т.б.

Бұлай болары заңды да. Оқушы мектеп табалдырығын бірінші аттап отыр. Оған дейін еркіндікте өскен. Ортақ тәртіпке бірден сіңісіп кете алмайды. Ал 4-сыныпта мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынас стилі айтарлықтай өзгерістерге ұшырайды. Балалар мұғалімге негізінен білім беру мәселелерімен ғана жүгінуге тырысады. Бұрынғыдай *«жазғым келмейді»* сияқты сөздерді айтуға болмайтынын біледі. Мұғалім мен оқушының қарым-қатынасы әлеуметтік аймақта жүреді. Бұл дегеніміз, тек мектепке, оқуға байланысты әлеуметтік ортаның қарым-қатынасы қатаң сақаталады. Ал олар жасөспірім шаққа жеткенде көзқарастары өзгере бастайды. Ол кезде балалар үшін «өз ортасы», достар маңызды бола бастайды. Негізгі билік мұғалім емес, көше, ата-ана. Содан кейін мұғалім.

Монологтық сөйлеу дамиды: монологтардың көлемі, олардың ұзақтығы 1-сыныпта 15–30 секундтан, 4-сыныпқа дейін 2–7 минутқа дейін. Балалар монолог тақырыбынан жиі қайталанса да, ауытқу болса да, үйлесімді мәтін құрылымының ерекшеліктерін біледі және түсінеді. Ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынаста тақырыптық табулардың таралу механизмі қалыптасуда. Сөйлеудің этикет жанрларын қолдану жиілігінің жоғарылауы байқалады. Жиілік – бағалаудың сөйлеу жанрлары. 4-сыныпқа қарай ересектермен қарым-қатынаста бірбеткейлігі төмендейді, балалар 1-сыныпқа қарағанда ересектермен дау кезінде төмендей бастайды. Ересектер пікіріне қатты дау айта алмайды. Бірақ қарым-қатынас процесіне қанағаттанбау артады. Өз сөйлеуінде немесе құрдастарының сөйлеуінде қателіктерді байқайтын балалардың саны едәуір артады.

4-сыныпқа қарай ана тілін оң эмоционалды-эстетикалық бағалау үлесі едәуір артады. Тілдік және сөйлеу рефлексиясының дамуы жүреді, сөйлеу қабілеті дамиды. Бұл жерде дұрыс сөйлеу, жазу әрекеттерін айтып отырмыз.

Негізгі прецеденттік құбылыстарға мұғалімнің тұжырымдары (кіші оқушы үшін ең беделді тұлға), оқушылардың мінез-құлық ережелері, әйгілі балалар кітаптарының мәтіндері, танымал фильмдер мен мультфильмдер, жарнамалар, балалар әндері мен хиттер жатады.

Баланың қалыптасуына әсер ететін негізгі факторлардың бірі – бала өскен жағдайлар мен орталар. Бұл аталғандар ата-аналардың тілдік тұлғасының түрі балалардың жеке басының қалыптасуына үлкен әсер етеді. Әрине, қалыптасу өмір

бойы жүреді, бірақ балалық шақта көп нәрсе жасалады. Сондықтан психологтар мен педагогтарымыздың бала кездегі қалыптасуға үлкен мән беретіні содан.

Екінші фактор – мұғалімдердің тілдік тұлғаларының түрлері және мектептегі оқу процесінің өзі. Жақсы немесе жаман мұғалімдер, мұғалімдердің талап ету дәрежесі және оқушының еңбек ету дәрежесі, үй, мектеп, қалалық кітапхана мүмкіндіктері, осының бәрі қалыптасқан тілдік тұлғаға әсер етеді.

Үшінші фактор – прецеденттік мәтіндердің сипаты, яғни жеке тұлға үлгілі деп бағдарланған мәтіндер. Прецеденттік мәтіндер көбінесе оқудан гөрі тиімді факторлар болып табылады: оқушылар дұрыс емес жауаптың немесе теледидарға, ата-аналарға, мұғалімдерге сілтеме жасаудың дұрыстығын дәлелдейді: *«Ол туралы теледидарда айтты, мен өзім естідім»*, *«Неге қоңырау шалып жатыр? Біздің үйде бәрі «қоңырау шалады», «Қоңырау соғады», «Біздің мұғалім әрқашан: рюкзактарға артық ештеңе салмаңыз»* дейді.

Сөздік қолданыстарында фильмдерден алынған цитаталар жиі келтіріліп жатады. Осылардың барлығы оқушының сөздік қорының қалыптасуына әсер етеді. Екінші жағынан, жеке тұлғаның индивид ретінде жоғалуына апарады. Шын мәнінде, тілдік тұлғаның жеке ерекшеліктері белгілі бір тілдік құралды, тілдік талғамға байланысты саналы таңдауды қалауда көрінеді. Прецеденттік мәтіндердің қолданылатын шеңбері мектеп оқушыларын «жалпы орыс типінің» өкілдері ретінде емес, Ұлттық емес тұлға ретінде сипаттайды деген болатын орыс тіліндегі тілдік тұлға туралы жазған Ю.Н. Караулов. Көптеген қолданылған прецеденттік мәтіндердің дыбысының пародиясы орта мектеп оқушыларының сөйлеуіндегі барлық маңызды ұғымдарды литотизациялаудың жалпы тенденциясына сәйкес келеді. Сөйлеу және бұқаралық ақпарат құралдарындағы прецеденттік мәтіндердің рөлін күшейту сөйлеу мінез-құлқының болжамдылығының артуына ықпал етеді.

Сонымен, мұғалім мен оқушылар тілдік тұлға ретінде әрекет етеді. Оқу-педагогикалық қарым-қатынастағы өзара әрекет төмендегідей сәйкестіктерге құрылады: әлеуметтік-мәртебелік рөл (оқушы-мұғалім), ситуациялық рөл (сұрақ қоюшы), қызмет түрі (мысалы, микротоптарда оқу ынтымақтастығы процесінде «оқу-оқушы»).

Қорытынды

Қоғамдық-саяси өмірді демократияландыру, білім беруді ізгілендіру адамның коммуникативтік мүмкіндіктерін дамытуды талап ететін жеке басының қалыптасуының алғышарттарын жасайды. Қазіргі қоғамға қарым-қатынас мәдениетінің негіздерін білетін, ерекше ойлауға, сендіруге, командада жұмыс істеуге, проблемаларды шешу үшін жауапкершілікті алуға қабілетті адамдар қажет. Өз бетінше ойлау қабілеті, ойлау, дәлелдеу, себеп-салдарлық байланыстарды анықтау, фактілерді салыстыру қабілеті адамға туғаннан берілмейді. Мұны мектеп жасынан бастап үйрету керек деп санаймын. Қазіргі қоғамға тілдік (лексикалық және грамматикалық) құралдардың үлкен қорын еркін меңгерген, оларды нақты коммуникативті жағдайды ескере отырып, қарым-қатынастың әртүрлі түрлерінде (монолог, диалог және полилогиялық қарым-қатынастың басқа түрлері) дұрыс және тиімді қолданатын адам қажет. Мұғалімнің міндеті – оларға кәсіби түрде көмектесу, тілдік тұлғасының жоғары түріне назар аудару деп білеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

Канчер М.А. Языковая личность телеведущего в рамках русского риторического этноса (на материале игровых программ): автореф. канд. филол. наук. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. 14 с.

Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения // *Язык и личность*. Москва: Наука, 1989. С. 3–8.

Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Москва: Тетра Системс, 2004. 256 с.

Мигненко М.А. Языковая личность в пространстве культуры // *Современная лингвистика: теория и практика*. Мат-лы 7-й Межвуз. научно-методич. конф. Ч. 1. Краснодар: КВВАУЛ, 2007. С. 132–134.

Самосенкова Т.В. Языковая картина мира и формирование языковой личности иностранного студента в процессе обучения культуре профессионального речевого общения // *Научно-теоретический журнал по языкознанию*. 2006. №11. С. 384–387

Сиротинина О.Б. Основные критерии хорошей речи // *Хорошая речь*. Саратов, 2001. С. 16–28.

Сиротинина О.Б. Языковая личность и факторы, влияющие на ее становление // *Термин и слово*. Нижний Новгород, 1997. С.7–12.

Сусов И.П. Прагматика дискурса и этнолингвистические проблемы // *Прагматика этноспецифического дискурса*. Бэлць, 1990. С. 2–5.

References

Kancher, M.A. (2002). *Yazykovaya lichnost' televedushchego v ramkakh russkogo ritoricheskogo etnosa (na materiale igrovykh programm): avtoref. kand. filol. nauk* [The linguistic personality of a TV presenter within the framework of the Russian rhetorical ethos (based on the material of game programs): abstract of the Candidate of Philology]. Yekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta. (in Russ.)

Karaulov, Yu.N. (1989). *Russkaya yazykovaya lichnost' i zadachi yeye izucheniya* [The Russian language personality and the tasks of its study]. In *Yazyk i lichnost'*. Moskva: Nauka, 3–8. (in Russ.)

Maslova, V.A. (2004). *Kognitivnaya lingvistika* [Cognitive linguistics]. Moskva: Tetra Systems. (in Russ.)

Mignenko, M.A. (2007). *Yazykovaya lichnost' v prostranstve kul'tury* [Linguistic personality in the space of culture]. In *Sovremennaya lingvistika: teoriya i praktika. Mat-ly 7-y Mezhvuz. nauchno-metodich. konf.* Ch. 1. Krasnodar: KVVAUL, 132–134. (in Russ.)

Samosenkova, T.V. (2006). *Yazykovaya kartina mira i formirovaniye yazykovoy lichnosti inostrannogo studenta v protsesse obucheniya kul'ture professionalbnogo rechevogo obshcheniya* [The linguistic picture of the world and the formation of the linguistic personality of a foreign student in the process of teaching the culture of professional speech communication]. *Nauchno-teoreticheskiy zhurnal po yazykoznaniiyu* 11, 384–387. (in Russ.)

Sirotnina, O.B. (1997). *Yazykovaya lichnost' i faktory, vliyayushchiye na yeye stanovleniye* [Linguistic personality and factors influencing its formation]. In *Termin i slovo*. Nizhniy Novgorod, 7–12. (in Russ.)

Sirotnina, O.B. (2001). *Osnovnyye kriterii khoroshey rechi* [The main criteria for good speech]. *Khoroshaya rech'*. Saratov, 16–28. (in Russ.)

Susov, I. P. (1990). *Pragmatika diskursa i etnolingvisticheskiye problemy* [Pragmatics of discourse and ethnolinguistic problems]. In *Pragmatika etnospetsificheskogo diskursa*. Belts', 2–5. (in Russ.)

М. А. Дузнаева

*Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан,
Павлодар, Республика Казахстан
e-mail: madina.duznaeva@mail.ru*

Д. К. Жексенова

*Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан,
Павлодар, Республика Казахстан
e-mail: dinaz83@mail.ru*

Н. Б. Агалиева

*Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан,
Павлодар, Республика Казахстан
e-mail: agalieva69@mail.ru*

УЧИТЕЛЬ И УЧЕНИК КАК ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ

Аннотация. В статье подробно рассматривается понятие языковой личности. Предложен тип системной модели, введенной учеными-исследователями, и сформулирована языковая личность как понятия, идеи, концепции выражения тех или иных значений, а также как прагматическое намерение, включающее цели, мотивы, интересы. Учитель-носитель элитарной и средней литературной формы речевой культуры. В связи с этим в статье дается трактовка элитного типа культуры речи. Также представлены несколько коммуникативных способностей референтной коммуникативной личности учителя. Речь шла о том, что языковая личность учащегося для осуществления речевой деятельности в набор компетенций входят языковые, речевые, коммуникативные, социокультурные и деятельностные формы. На приведенных примерах показано, что эти компетенции определяются школьной программой. В отношениях учителя и ученика в школе учитывается важность мнения учителя, а также подчеркивается, что основными прецедентными явлениями являются правила поведения учащихся, тексты известных детских книг, популярные фильмы и мультфильмы, реклама, детские песни и хиты. Перечислено несколько факторов, влияющих на формирование языковой личности учащегося. Главная задача учителя - профессионально помогать ученикам, уделять внимание учащимся с высоким уровнем развития языковой личности.

Ключевые слова: языковая личность, речевая деятельность, учитель, ученик, компетентность, коммуникативные способности.

M.A. Duznaeva

*Pavlodar pedagogical university named after A. Margulan,
Pavlodar, Republic of Kazakhstan
e-mail: madina.duznaeva@mail.ru*

D.K. Zheksenova

*Pavlodar pedagogical university named after A. Margulan,
Pavlodar, Republic of Kazakhstan
e-mail: dinaz83@mail.ru*

N. B. Agalieva

*Pavlodar pedagogical university named after A. Margulan,
Pavlodar, Republic of Kazakhstan
e-mail: agalieva69@mail.ru*

TEACHER AND STUDENT AS A LINGUISTIC PERSONALITY

Abstract. The article discusses in detail the concept of linguistic personality. The type of system mAbstract. The article extensively examines the concept of linguistic personality. A type of systemic model proposed by researchers is introduced, and the linguistic personality is formulated as a notion, idea, or concept expressing certain meanings, as well as a pragmatic intention that includes goals, motives, and interests. The teacher is a carrier of elite and average literary forms of speech culture. In connection with this, the article provides an interpretation of the elite type of speech culture. Several communicative abilities of the referential communicative personality of the teacher are also presented. It was mentioned that the linguistic personality of a student, for the implementation of speech activities, includes a set of competencies such as linguistic, speech, communicative, sociocultural, and activity forms. The examples provided show that these competencies are determined by the school curriculum. In the teacher-student relationships at school, the importance of the teacher's opinion is taken into account, and it is emphasized that the main precedent phenomena are the rules of student behavior, texts from well-known children's books, popular movies and cartoons, advertisements, children's songs, and hits. Several factors influencing the formation of the linguistic personality of the student are listed. The main task of the teacher is professionally to assist students, paying attention to the high type of linguistic personality.

Keywords: linguistic personality, speech activity, teacher, student, competence, communicative abilities.

Авторлық үлестер

Дузнаева М.А. – концептуалдау, формалды талдау, әдіснама, жазу – шолу және редакциялау.

Жексенова Д.К. – әдістеме, формалды талдау, рөлдер/жазу – бастапқы нобай, жазу.

Ағалиева Н.Б. – концептуалдау, формалды талдау, әдіснама, жазу – шолу және редакциялау.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Гүлнәр Қайдарқызы Әбішева, гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің оқытушысы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7150-8341>

Айтмұхамбет Қасымбайұлы Тұрышев, филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5898-4485>

Қаламқас Сағындыққызы Қалыбекова, филология ғылымдарының кандидаты, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университетінің доценті, Қарағанды, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2441-8810>

Қарлығаш Мәуенқызы Хамзина, филология ғылымдарының кандидаты, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университетінің доценті, Қарағанды, Қазақстан.

Айнаш Диқанбайқызы Бекқұлова, педагогика ғылымдарының магистрі, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университетінің оқытушысы, Қарағанды, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3048-4590>

Жансая Жұванышқызы Боранбек, Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі, «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасының магистранты, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2703-3676>

Сейфитден Назымбекұлы Сүтжанов, филология ғылымдарының докторы, профессор, Гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебі, «Қазақ тілі мен әдебиеті» білім беру бағдарламасы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8319-6907>

Зифа Қақбайқызы Темірғазина, филология ғылымдарының докторы, профессор, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. ID ORCID: [0000-0003-3399-7364](https://orcid.org/0000-0003-3399-7364).

Малгожата Лучик, филология ғылымдарының докторы, профессор, Зиелона Гора университеті, Зиелона Гора, Польша. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>

Шолпан Кұзарқызы Жарқынбекова, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Виктория Александровна Вишницкая, докторант, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Майгүл Иранғайыпқызы Оразханова, филология ғылымдарының кандидаты, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы.

Әйгерім Мұратқызы Базарбай, магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2329-1425>

Екатерина Николаевна Дерунова, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті Жоғары гуманитарлық ғылымдар мектебінің докторанты, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы.

Гүлнар Сейілбекқызы Сүйінова, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар, Қазақстан Республикасы.

Мадина Айдынқызы Дузнаева, магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар, Қазақстан Республикасы. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3240-749X>

Динара Қайрбекқызы Жексенова, магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университет, Павлодар, Қазақстан Республикасы. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9946-9033>

Нүргүл Болатқызы Ағалиева, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4401-8718>

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Гульнара Кайдаровна Абишева, преподаватель Высшей школы гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана, Павлодар, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7150-8341>

Айтмухамбет Касымбайулы Турышев, доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5898-4485>

Каламкас Сагындыковна Калыбекова, кандидат филологических наук, доцент Карагандинского технического университета имени Абилкаса Сагинова, г. Караганда, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2441-8810>

Карлыгаш Мауеновна Хамзина, кандидат филологических наук, доцент Карагандинского технического университета имени Абилкаса Сагинова, Караганда, Казахстан.

Айнаш Диканбаевна Беккулова, магистр педагогических наук, преподаватель Карагандинского технического университета имени Абилкаса Сагинова, Караганда, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3048-459>

Жансая Жуванышевна Боранбек, магистрант образовательной программы «Казахский язык и литература» Высшей школы гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана, Павлодар, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2703-3676>

Сейфитден Назымбекович Сутжанов, доктор филологических наук, профессор, Высшая школа гуманитарных наук, образовательная программа «Казахский язык и литература», Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана, Павлодар, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8319-6907>

Зифа Какбаевна Темиргазина, доктор филологических наук, профессор, Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана, Павлодар, Республика Казахстан. ID ORCID: 0000-0003-3399-7364.

Малгожата Лучик, хаб. доктор наук, профессор, Зеленогурский университет, Зелена Гура, Польша. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>

Шолпан Кузаровна Жаркынбекова, доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Виктория Александровна Вишницкая, докторант, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Майгуль Ирангаиповна Оразханова, кандидат филологических наук, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Павлодар, Республика Казахстан.

Әйгерім Мұратқызы Базарбай, магистрант, Павлодарский педагогический университет им. А.Маргулана, Павлодар, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2329-1425>

Екатерина Николаевна Дерунова, докторант Высшей школы гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана, Павлодар, Республика Казахстан.

Гульнара Сейльбековна Суюнова, доктор филологических наук, профессор, Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана, Павлодар, Республика Казахстан.

Мадина Айдынкызы Дузнаева, магистрант, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Республика Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3240-749X>

Динара Каирбековна Жексенова, магистрант, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Республика Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9946-9033>

Нургуль Болаткызы Ағалиева, кандидат филологических наук, доцент, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Республика Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4401-8718>

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Gulnar Kaidarovna Abisheva, lecturer at the Higher School of Humanities, A. Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7150-8341>

Aitmukhambet Kasymbayuly Turyshev, doctor of Philological Sciences, professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5898-4485>

Kalamkas Sagyndykovna Kalybekova, Candidate of Philology, Associate Professor of Karaganda Technical University named after Abilkas Saginov, Karaganda, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2441-8810>

Karlygash Mauyenovna Khamzina, Candidate of Philology, Associate Professor of Karaganda Technical University named after Abilkas Saginov, Karaganda, Kazakhstan.

Ainash Dikanbaevna Bekkulova, Master of Pedagogical Sciences, teacher of Abilkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3048-4590>

Zhansaya Zhuvanyshevna Boranbek, master's student of the educational program "Kazakh language and literature" of the Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2703-3676>

Seyfitden Nazymbekovich Sutzhanov, Doctor of philology, professor, Higher School of Humanities, educational program "Kazakh language and literature", Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8319-6907>

Zifa Kakbaevna Temirgazina, Doctor of Philology, Professor, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Republic of Kazakhstan. ID ORCID: 0000-0003-3399-7364.

Malgorzata Luczyk, Doctor of Philology, professor, Zielonogórsky University, Zielona Gora, Poland. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>

Sholpan Kuzarovna Zharkynbekova, Doctor of Philology, Professor, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Victoriya Aleksandrovna Vishnitskaya, doctoral student, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan.

Maygul' Irangaipovna Orazkhanova, candidate of philological sciences, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan.

Aygerim Muratkyzy Bazarbay, master's student, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2329-1425>

Yekaterina Nikolaevna Derunova, doctoral student of the Higher School of Humanities, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Republic of Kazakhstan.

Gulnara Seylbekovna Suyunova, Doctor of Philology, Professor, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Republic of Kazakhstan.

Madina Aydynkyzy Duznayeveva, master`s student, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, the Republic of Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3240-749X>

Dinara Kairbekovna Zheksenova, master's student, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, the Republic of Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9946-9033>

Nurgul Bolatkyzy Agalieva, candidate of philological sciences, docent, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, the Republic of Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4401-8718>

«Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» / «Язык и литература: теория и практика» /
 «Language and Literature: Theory and Practice» филологиялық бағыты бойынша журналға

МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУ ЕРЕЖЕЛЕРІ

1. Мақала публикациясына өтініш жасау үшін журналдың сайтында тіркелу керек: <https://yazlit.ppu.edu.kz/>.

Содан кейін мәтіндік тармақтарды толтыру керек.

Мақала файлдарын doc/docx (MS Word) пішімінде тіркеу:

бірінші файл автор(лар)дың толық деректерімен болуы керек,

екінші файл автор(лар)дың деректерін көрсетпей, анонимдік болуы керек, анонимдік файлды «анонимдік мақала» деп аталуы керек.

Бұдан әрі көпшілік оферта – ұсынылған қолжазбаның дербес сипаты, мақаланы плагиат мәніне тексерумен келісу және баспагерге айрықша құқық беру туралы келісімге қол қою керек.

Толтырылған деректерді тексеріп, «Жіберу» түймешігін басыңыз.

Мақаланы қарау кезеңдері мен нәтижелері сіздің жеке кабинетіңізде көрсетіледі.

Бұдан әрі көпшілік оферта – ұсынылған қолжазбаның дербес сипаты, мақаланы плагиат мәніне тексерумен келісу және баспагерге айрықша құқық беру туралы келісімге қол қою керек.

Толтырылған деректерді тексеріп, «Жіберу» түймешігін басыңыз.

Мақаланы қарау кезеңдері мен нәтижелері сіздің жеке кабинетіңізде көрсетіледі.

2. Мақаланың көлемі, барлық метадеректерімен: аннотацияларымен, пайдаланылған әдебиеттер тізімі, автор(лар) туралы мәліметтермен бірге, кемінде 15 мың таңба (бос орындарды қоса алғанда) болуға тиіс, сондай-ақ көлемі 35 мың таңбадан (бос орындарды қоса алғанда) аспауға тиіс. Көрсетілген көлемнен асатын жұмыстар ерекше жағдайларда журналдың редакциялық алқасының келісімі бойынша жариялануға қабылданады.

3. Жұмыс мәтіні FTAXP (Ғылым-техникалық ақпараттың халықаралық рубрикаторы; сілтеме арқылы анықталады: <http://grnti.ru/>), ЭОК (эмбебап ондық код) ретінде басталады, содан кейін жартылай қалың қаріппен автордың (лардың) аты-жөні мен тегі, ұйымның толық атауы, қала, ел, автор(лар)дың ID ORCID, автор(лар)дың e-mail, мақаланың тақырыбы бас әріптермен жартылай қалың қаріппен, аңдатпа, түйінді сөздер. Аңдатпа 150–200 сөзден құрылуы керек, онда үлкен формулалар болмауы тиіс, мақаланың мазмұны мен атауы қайталанбауы тиіс, онда дәйексөздер, жұмыс мәтініне сілтемелер, пайдаланылған дереккөздер тізімі болмауы тиіс, зерттеу нәтижелері мен қорытындыларының қысқаша мазмұны болуы тиіс.

Мақала Times New Roman 12 қарпімен бір жарым интервал арқылы, барлық жағынан 2 см жолақтар, 1,25 тармақ арқылы теріледі. Аннотациялар, әдебиеттер тізімі, авторлар туралы мәліметтер 11 қаріппен ресімделеді. Мақаладағы мысалдар тек курсивпен, астын сызусыз ерекшеленеді. Бөліп алу қажет болған жағдайда мысалда жартылай қалың қаріп пайдаланылады. Бөлімдердің тақырыптары жартылай қалың қаріппен ерекшеленеді. Бөлімдер ішіндегі кіші бөлімдерді араб цифрларымен нөмірлеуге рұқсат етіледі.

4. Ғылыми мақаланың құрылымы келесі бөлімдерден тұрады: Кіріспе, Материалдар мен әдістер, Нәтижелер, Талқылау, Қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (болған жағдайда), Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. Нәтижелер және Талқылау бөлімдерін бір бөлімге біріктіруге жол беріледі.

5. Кестелер тікелей мақаланың мәтініне енгізіледі, олар нөмірленуі, атаулары болуы және мәтінінде оларға сілтеме жасалуы тиіс. Суреттер, графиктер стандартты пішімдердің бірінде ұсынылуы тиіс: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Нүктелік суреттерді 600 dpi рұқсатымен орындау қажет. Суреттерде барлық бөлшектер анық берілуі тиіс.

6. Пайдаланылған әдебиет тізімі мақала мәтінінде дөңгелек жақшада келесі нұсқада беріледі: (Ахметов, 2020, 23 с.) немесе (Ибраев, 2018). Бірнеше дереккөздер атап өткен кезде: (Ибраев, 2018; Ахметов, 2020; Иванов, 2022). Бір автордың жұмыстары шыққан жыл сәйкес келген жағдайда сілтеме әріптік символмен қоса беріледі: (Ибраев, 2018a), (Ибраев, 2018b).

Пайдаланылған әдебиет тізімі мақала мәтінінде сілтемелері бар жұмыстарды ғана қамтуы тиіс. Әдебиеттер тізімі әліпбилік тәртіппен, нөмірсіз ресімделеді. Ағылшын тіліндегі жұмыстар қазақ және орыс тілдеріндегі жұмыстардан кейін, сондай-ақ әліпбилік тәртіппен орналастырылады. Нәтижелері дәлелдемелерде пайдаланылатын жарияланбаған жұмыстарға сілтеме жасауға жол берілмейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімін ресімдеу мысалдары Журнал сайтындағы мақала үлгісінде келтіріледі.

*Редакция авторлардан дефис (-) пен сызықты (-) ажыратуды сұрайды. Журналдағы, жинақтағы мақала беттерінің шекаралары сызықша арқылы ресімделеді.

7. Пайдаланылған әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық деректерді орыс және ағылшын тілдерінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілдерінде (егер мақала орыс тілінде жазылса) және орыс және қазақ тілдерінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылса) көрсету қажет.

Содан кейін пайдаланылған әдебиеттер тізімінің (References) ағылшын тіліндегі және транслитерацияланған бөліктерінің (<http://translitionline.ru/>) комбинациясы келтіріледі, ол APA (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>) стиліне сәйкес ресімделеді (Американдық психологтар қауымдастығын жариялау жөніндегі нұсқаулық). Бұдан әрі әрбір автор бойынша мәліметтер (ғылыми атағы, қызметтік мекенжайы, ORCID, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде) беріледі. Авторлар сайтта көрсетілген транслитерацияны ұстануы тиіс <http://translitionline.ru/>.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімінің ағылшын тіліндегі және транслитерацияланған бөліктері комбинациясының мысалын Мақалаларды ресімдеу үлгісінен қараңыз. Пайдаланылған әдебиеттер тізімінің ағылшын тіліндегі және транслитерацияланған бөлігінің комбинациясында мақаланың, кітаптың ағылшын тіліндегі ресми аудармасын төрт бұрышты жақшада көрсету қажет.

8. Ашықтықты қамтамасыз ету үшін біз тиісті авторлардан CRediT рөлдерін пайдалана отырып, қолжазбаның тең авторлығына үлес қосуды сұраймыз. CRediT таксономиясы әрбір қатысушының ғылыми нәтижелерге қосқан нақты үлесін сипаттайтын 14 түрлі рөлді қамтиды.

Рөлдер: Тұжырымдама; Деректерге жетекшілік ету; Формалды талдау; Қаржыландыруды сатып алу; Тексеру; Әдіснама; Жобаны әкімшілендіру; Ресурстар; Бағдарламалық қамтамасыз ету; Қадағалау; Тексеру; Визуалдау; Рөлдер/Хат – бастапқы жоба; және Жазу – шолу және редакциялау.

Әр қолжазбаға барлық рөлдерді қолдануға болмайтынын және авторлар бірнеше рөлді орындау арқылы өз үлестерін қоса алатынын ескеріңіз.

Бірлескен авторлардың үлестерінің сипаттамасы мақаланың соңында «Автор туралы мәлімет» дегеннен кейін «Авторлық үлестер» деген тақырыпта берілген.

9. Редакцияға келіп түскен баптар міндетті түрде Антиплагиаттан - antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com/>) өтеді, мақаланың түпнұсқалық пайызы кемінде 70-ті құрауы тиіс. Содан кейін мақалалар жасырын екі рет «соқыр» рецензиялауға жіберіледі, рецензиялау мерзімі 1-3 ай. Бап бойынша барлық пікірлер авторға жіберіледі. Теріс пікір алған баптар қайта қарауға қабылданбайды. Мақалалардың түзетілген нұсқалары және автордың жауабы редакцияда көрсетілген мерзімде редакцияға жіберіледі. Оң пікірлері бар баптар журналдың редакциясына талқылау үшін ұсынылады.

10. Редакцияның мекенжайы: Қазақстан Республикасы, 140002, Павлодар қ., Олжабай батыр көшесі, 60, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті

Тел.: 8 (7182) 651617

E-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz

Website: <https://yazlit.ppu.edu.kz>

11. Ақы төлеу. Жариялау құны – 8600 теңге (сегіз мың алты жүз теңге). Павлодар педагогикалық университетінің қызметкерлері үшін – 5000 теңге. Төлем редакциямен расталған мақаланы жариялауға қабылдаған жағдайда ғана жүргізіледі.

Жарияланым үшін төлем енгізуге арналған ақпарат:

- шет елдерден келген авторлар үшін:

«Павлодар педагогикалық университеті» КЕАҚ

БСН 040340005741

КЖСК KZ609650000061536309

АҚ «ForteBank» («Альянс Банк»)

БСК IRTYKZKA

КҰЖЖ 40200973

BeK 16

- Қазақстан авторлары үшін: Kaspi Gold → ТӨЛЕМДЕР → БІЛІМ → ЖОО-ЛАР ҮШІН ТӨЛЕМ → ПАВЛОДАР → ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ (Мира, 60) → ФАКУЛЬТЕТ: ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖОҒАРЫ МЕКТЕБІ → КУРС: Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі, мақала → ТАӨ → СОМАСЫ.

Төлем түбіртегінің сканерленген нұсқасын yazlit_os@pspu.kz электрондық поштасына жіберуіңізді сұраймыз.

МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУ ҮЛГІСІ

ӘОК 81-2
ГТАХР 16.01.33

Р. О. Әселдерова

Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей
<https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>
 email: rumotarovna@mail.ru

Д. Х. Аринова

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан
<https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>
 email: arinovad@gmail.com

«ТӘУЕЛСІЗ ТАКСИС» ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада орыс синтаксистік дәстүріндегі тәуелсіз таксис ұғымы талқыланады. «Тәуелсіз таксис» термині хабарланған фактіні басқа фактіге қатысты және есеп беру уақытына тәуелсіз белгілеу үшін қолданылады. Бұл мәселені алғашында көптеген атақты орыс ғалымдары өз еңбектерінде қарастырды, олар предикат етістіктерінің әрекет ету мерзімі арасындағы байланысты анықтады. Функционалды грамматика теориясында таксис мәселесі етістік-баяндауыш аспектілік сипаттамаларымен байланысы ашылады. Сөйлемнің бірінғай мүшелерінің бірмезгілік / реттілік жағдайларын межелеуінің маңызды факторы болып бастапқы нүкте саналады. Сондай-ақ, таксис категориясының сипаттау барысында сөйлемнің синтаксистік және пропозициялық құрылымында таксис қатынастары көрінуінің иконикалық / иконикалық емес семиотикалық ұстанымы қызықты болып табылады.

Түйінді сөздер: тәуелсіз таксис, бір уақыттағы, әрекеттер тізбегі, таксисінің иконикалық, сөйлем.

Мүдделер қақтығысы: Авторлар мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдеді.

Кіріспе

Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін

Материалдар мен әдістер

Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін

Нәтижелер және талқылау

Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін

Р. О. Асельдерова

*Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия
email: rumotarovna@mail.ru*

Д.Х. Аринова

Павлодарский педагогический университет, Павлодар, Казахстан

О ПОНЯТИИ «НЕЗАВИСИМЫЙ ТАКСИС»

Аннотация. В статье рассматривается понятие независимого таксиса в русской синтаксической традиции. Термин «независимый таксис» используется для обозначения сообщаемого факта в отношении к другому факту и независимо к моменту сообщения. Эту проблему изначально рассматривали в своих трудах многие известные российские ученые, которые выявляли соотношение времени действия глаголов-сказуемых. В теории функциональной грамматики проблема таксиса раскрывается во взаимосвязи с аспектуальными характеристиками глагола-сказуемого. Важным фактором в разграничении одновременности/ последовательности ситуаций, выраженных однородными членами, является точка отсчета действия. Также интересным для характеристики категории таксиса выступает семиотическое положение об иконичности / неиконичности отражения таксисных отношений в синтаксической и пропозициональной структуре предложения.

Ключевые слова: независимый таксис, одновременность, последовательность действий, иконичность таксиса, предложение.

R. O. Asel'derova

Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia

D. Kh. Arinova

Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

ABOUT THE CONCEPT OF "INDEPENDENT TAXIS"

Abstract. The article deals with the concept of independent taxis in the Russian syntactic tradition. The term "independent taxis" is used to denote a reported fact in relation to another fact and the time. This problem was initially considered in their works by many famous Russian scientists, who revealed the correlation of the time of action of verbs-predicates. In the theory of functional grammar, the problem of taxis is revealed in relation to the aspectual characteristics of the verb-predicate. An important factor in distinguishing the simultaneity/sequence of situations expressed by homogeneous members is the starting point of the action. Also interesting for the characterization of the category of taxis is the semiotic position about the iconicity / non-iconicity of the reflection of taxis relations in the syntactic and propositional structure of a sentence.

Keywords independent taxis, simultaneity, sequence of actions, iconicity of taxis, sentence.

Сведения об авторе

Руманият Омаркызы Эселдерова, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Руманият Омаровна Асельдерова, кандидат филологических наук, доцент, Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Rumaniyat Omarovna Asel'derova, Candidate of philological science, associate professor, Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Динара Холдарқызы Аринова, магистрант, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Динара Холдаровна Аринова, магистрант, Павлодарский педагогический университет, Павлодар, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Dinara Kholdarovna Arinova, master's student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Авторлық үлестер

Әселдерова Р.О. – концептуалдау, формалды талдау, әдіснама, жазу – шолу және редакциялау.

Аринова Д.Х. – әдістеме, бағдарламалық қамтамасыз ету, рөлдер/жазу – бастапқы нобай, жазу.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

в журнал по филологическому направлению «Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» /
«Язык и литература: теория и практика» / «Language and Literature: Theory and Practice»

1. Для подачи заявки на публикацию статьи необходимо пройти регистрацию на сайте журнала <https://yazlit.ppu.edu.kz/>.

Затем заполнить текстовые поля.

Прикрепить файлы статьи в формате doc/ docx (MS Word):

первый файл должен быть с полными данными автора(-ов),

второй файл должен быть анонимным без указания данных автора(-ов), назовите анонимный файл «анонимная статья».

Далее надо подписать публичную оферту – соглашение о самостоятельном характере представленной рукописи, согласии с проверкой статьи на предмет плагиата и предоставлении исключительных прав издателю.

Проверить заполненные данные и нажать кнопку «Отправить».

Этапы и результаты рассмотрения статьи будут отражаться в вашем личном кабинете.

2. Объем статьи должен быть не менее 15 тыс. знаков (включая пробелы) вместе со всеми метаданными статьи: аннотациями, списком источников, сведениями об авторе(-ах), а также объем не должен превышать 35 тыс. знаков (включая пробелы). Работы, превышающие указанный объем, принимаются к публикации в исключительных случаях по согласованию с редколлегией журнала.

3. Текст работы начинается с рубрикатора МРНТИ (Международный рубрикатор научно-технической информации; определяется по ссылке <http://grnti.ru/>), УДК (универсальный десятиричный код), затем следуют инициалы и фамилия автора(-ов) полужирным шрифтом, полное наименование организации, город, страна, ID ORCID автора, e-mail автора(-ов), заглавие статьи прописными буквами полужирным шрифтом, аннотация, ключевые слова. Аннотация должна состоять из 150-200 слов, не должна содержать громоздкие формулы, повторять содержание и название статьи, не должна содержать цитаты, ссылки на текст работы, список использованных источников, должна быть кратким изложением результатов и выводов исследования.

Статья набирается 12 шрифтом Times NewRoman через полуторный интервал, поля 2 см со всех сторон, абзац 1,25. Аннотации, список литературы, сведения об авторах оформляется 11 шрифтом. Примеры в статье выделяются только курсивом, без подчеркивания. При необходимости выделения в примере используется полужирный шрифт. Заголовки разделов выделяются полужирным шрифтом. Допустима нумерация арабскими цифрами подразделов внутри разделов.

4. Структура научной статьи включает следующие разделы: Введение, Материалы и методы, Результаты, Обсуждение, Заключение, информацию о финансировании (при наличии), Список использованной литературы. Допускается объединение разделов Результаты и Обсуждение в один раздел Результаты и обсуждение.

5. Таблицы включаются непосредственно в текст работы, они должны быть пронумерованы, иметь название и сопровождаться ссылкой на них в тексте работы. Рисунки, графики должны быть представлены в одном из стандартных форматов: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Точечные рисунки необходимо выполнять с разрешением 600 dpi. На рисунках должны быть ясно переданы все детали.

6. Ссылки на использованные источники даются в тексте статьи в круглых скобках в следующем варианте: (Ахметов, 2020, с. 23) или (Ибраев, 2018). При перечислении нескольких источников: (Ибраев, 2018; Ахметов, 2020; Иванов, 2022). В случае совпадения года издания работ одного автора ссылка сопровождается буквенным символом: (Ибраев, 2018a), (Ибраев, 2018б).

Список использованных источников должен содержать только те работы, на которые имеются ссылки в тексте статьи. Список литературы оформляется в алфавитном порядке, без нумерации. Работы на английском языке располагаются после работ на казахском и русском языках, также в алфавитном порядке. Ссылки на неопубликованные работы, результаты которых используются в доказательствах, не допускаются.

Примеры оформления списка использованной литературы приводятся в Шаблоне статьи на сайте журнала.

*Редакция просит авторов различать дефис (-) и тире (–). Границы страниц статьи в журнале, сборнике оформляются с помощью тире.

7. После списка использованных источников необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья написана на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья написана на русском языке) и на русском и казахском языках (если статья написана на английском языке).

Затем приводятся комбинация англоязычной и транслитерированной частей (<http://translitionline.ru/>) списка использованной литературы (References), который оформляется в соответствии со стилем APA (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>) (Руководство по публикации Американской ассоциации психологов). Далее следуют сведения по каждому из авторов (ученое звание, служебный адрес, ORCID, e-mail – на казахском, русском и английском языках). Авторы должны придерживаться транслитерации, указанной на сайте <http://translitionline.ru/>

Пример комбинации англоязычной и транслитерированной частей в References смотрите в Шаблоне оформления статей. В комбинации англоязычной и транслитерированной части списка использованных источников необходимо указать официальный перевод статьи, книги на английском языке в квадратных скобках.

8. Для обеспечения прозрачности мы просим, чтобы соответствующие авторы вносили вклад в соавторство рукописи, используя соответствующие роли CRediT. Таксономия CRediT включает 14 различных ролей, описывающих конкретный вклад каждого участника в научные результаты.

Роли: Концептуализация; Курирование данных; Формальный анализ; Приобретение финансирования; Расследование; Методология; Администрирование проекта; Ресурсы; Программное обеспечение; Надзор; Проверка; Визуализация; Роли/Письмо – первоначальный проект; и Написание – обзор и редактирование.

Обратите внимание, что не все роли могут применяться к каждой рукописи, и авторы могли вносить свой вклад, выполняя несколько ролей.

Описание вклада соавторов приводится в конце статьи под заголовком «Вклад авторов» после «Сведений об авторах».

9. Статьи, поступившие в редакцию, в обязательном порядке проходят antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com/>), процент оригинальности статьи должен составлять не менее 70. Затем статьи отправляются на анонимное двойное «слепое» рецензирование, сроки рецензирования 1–3 месяца. Все рецензии по статье отправляются автору. Статьи, получившие отрицательные рецензии, к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию в сроки, указанные редакцией. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редакции журнала для обсуждения.

10. Адрес редакции: Республика Казахстан, 140002, г. Павлодар, ул. Олжабая батыра, 60, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана

Тел.: 8(7182) 65 16 17

E-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz

Website: <https://yazlit.ppu.edu.kz>

11. Оплата. Стоимость публикации – 8600 тенге (восемь тысяч шестьсот тенге). Для сотрудников Павлодарского педагогического университета – 5000 тенге. Оплата производится только в случае принятия статьи к публикации, подтвержденном редакцией.

Информация для внесения оплаты за публикацию:

- для авторов из зарубежных стран:

НАО «Павлодарский педагогический университет»

БИН 040340005741

ИИК KZ609650000061536309

АО «ForteBank» («Альянс Банк»)

БИК IRTYKZKA

ОКПО 40200973

КБе 16

- для авторов из Казахстана: Kaspi Gold → ПЛАТЕЖИ → ОБРАЗОВАНИЕ → ОПЛАТА ЗА ВУЗЫ → ПАВЛОДАР → ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ (Мира, 60) → ФАКУЛЬТЕТ: ВЫСШАЯ ШКОЛА ГУМАНИТАРНЫХ НАУК → КУРС: Язык и литература: теория и практика, статья → ФИО → СУММА.

Сканированный вариант квитанции об оплате просим направить электронной почтой на адрес: yazlit_os@pspu.kz.

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

УДК 81-2
МРНТИ 16.01.33

Р. О. Асельдерова

Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия
<https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>
email: rumomarovna@mail.ru

Д.Х. Аринова

Павлодарский педагогический университет, Павлодар, Казахстан
<https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>
e-mail: dina-arinova@mail.ru

О ПОНЯТИИ «НЕЗАВИСИМЫЙ ТАКСИС»

Аннотация. В статье рассматривается понятие независимого таксиса в русской синтаксической традиции. Термин «независимый таксис» используется для обозначения сообщаемого факта в отношении к другому факту и независимо к моменту сообщения. Эту проблему изначально рассматривали в своих трудах многие известные российские ученые, которые выявляли соотношение времени действия глаголов-сказуемых. В теории функциональной грамматики проблема таксиса раскрывается во взаимосвязи с аспектуальными характеристиками глагола-сказуемого. Важным фактором в разграничении одновременности/ последовательности ситуаций, выраженных однородными членами, является точка отсчета действия. Также интересным для характеристики категории таксиса выступает семиотическое положение об иконичности / неиконичности отражения таксисных отношений в синтаксической и пропозициональной структуре предложения.

Ключевые слова: независимый таксис, одновременность, последовательность действий, иконичность таксиса, предложение.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Введение

Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст
ТекстТекст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст
Текст ТекстТекст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст
Текст Текст Текст

Материал и методы

Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст
Текст Текст Текст.

Результаты и обсуждение

Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст
Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст.
Текст Текст Текст Текст Текст.

Заключение

Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст
Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст.

Список использованной литературы

Айтбайұлы Ө. Қазақ әдеби тілі терминологиясының кейбір мәселелері // ҚазССР
ҒА Хабарлары. Филология сериясы. 1984. №4. 1–8 б.

Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля
прекрасного и безобразного. Москва: Индрик, 2004.

Бабалова Г.Г., Кучешева И.Л. Семантическая классификация мифонимов
(на материале английского языка) // Актуальные проблемы лингвистики и методики
преподавания иностранных языков. Омск, 2016. С. 61–64.

Виноградова Л.Н. Славянская народная демонология: проблемы сравнительного
изучения. Дис. ... докт. филол. наук. Москва: Институт славяноведения РАН, 2001.

Кудеринова К.Б. вопросы перехода современной казахской письменности на
латинскую графику: предложения и проект // Международный журнал прикладных и
фундаментальных исследований. 2016. № 10–1. С. 144–149. Электронный ресурс. URL:
<https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306> (дата обращения: 10.02.2022).

Сүтжанов С.Н. Рухани алмасу арналары. Павлодар, 2003. 186 б.

Кера М. *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. 2017. Электронный ресурс.
URL: <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#> (дата обращения:
10.03.2022).

Nurtazina Z. Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression
Situations // *World Applied Sciences Journal*. 2013. Vol. 24. No 6. P. 822–825.

References

Aytbayuly, O. (1984). Kazak adebi tili terminologiyasynyn keybir maseleleri [Some
problems of terminology of the Kazakh literary language]. *KazSSR GA Khabarlary. Filologiya
seriyasy 4*, 1–8 (in Kaz.).

Arutyunova, N.D. (2004). *Logicheskij analiz yazyka. Yazyki estetiki: Kontseptual'nyye
polya prekrasnogo i bezobraznogo* [Logical analysis of language. Languages of aesthetics:
Conceptual fields of beauty and ugliness]. Moskva: Indrik (in Russ.).

Babalova, G.G. & I.L. Kucheshcheva (2016). Semanticheskaya klassifikatsiya mifonimov
(na materiale angliyskogo yazyka) [Semantic classification of mythonyms (on the material of
the English language)]. *Aktual'nyye problemy lingvistiki i metodiki prepodavaniya inostrannykh
yazykov*. Omsk, 61–64 (in Russ.).

Vinogradova, L.N. (2001). *Slavyanskaya narodnaya demonologiya: problemy
sravnitel'nogo izucheniya* [Slavic folk demonology: problems of comparative study]. Dis. ... dokt.
filol. nauk. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN (in Russ.).

Kuderinova, K.B. (2016). Voprosy perekhoda sovremennoy kazakhskoy pis'mennosti na
latinskuyu grafiku: predlozheniya i proyekt [Issues of the transition of modern Kazakh writing to
the Latin script: proposals and project]. *Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh
issledovaniy 10–1*, 144–149. Retrieved 28 February 2023 from [https://applied-research.ru/ru/
article/view?id=10306](https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306). (in Russ.).

Sutzhанov, S.N. (2003). *Rukhani almasu arnalary* [Spiritual exchange channels].
Pavlodar (in Kaz.).

Кера, М. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 28 February
2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>

Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal
Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal 24 (6)*, 822–825.

Р. О. Әселдерова

Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей

Д.Х. Аринова

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан

“ТӘУЕЛСІЗ ТАКСИС” ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада орыс синтаксистік дәстүріндегі тәуелсіз таксис ұғымы талқыланады. «Тәуелсіз таксис» термині хабарланған фактіні басқа фактіге қатысты және есеп беру уақытына тәуелсіз белгілеу үшін қолданылады. Бұл мәселені алғашында көптеген атақты орыс ғалымдары өз еңбектерінде қарастырды, олар предикат етістіктерінің әрекет ету мерзімі арасындағы байланысты анықтады. Функционалды грамматика теориясында таксис мәселесі етістік-баяндауыш аспектілік сипаттамаларымен байланысы ашылады. Сөйлемнің бірінғай мүшелерінің біртектілік / реттілік жағдайларын межелеуінің маңызды факторы болып бастапқы нүкте саналады. Сондай-ақ, таксис категориясының сипаттау барысында сөйлемнің синтаксистік және пропозициялық құрылымында таксис қатынастары көрінуінің иконикалық / иконикалық емес семиотикалық ұстанымы қызықты болып табылады.

Түйінді сөздер: тәуелсіз таксис, біртектілік, әрекеттердің реттілігі, таксис икондылығы, сөйлем.

R. O. Asel'derova

Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia

D.Kh. Arinova

Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

ABOUT THE CONCEPT OF “INDEPENDENT TAXIS”

Abstract. The article deals with the concept of independent taxis in the Russian syntactic tradition. The term "independent taxis" is used to denote a reported fact in relation to another fact and the time. This problem was initially considered in their works by many famous Russian scientists, who revealed the correlation of the time of action of verbs-predicates. In the theory of functional grammar, the problem of taxis is revealed in relation to the aspectual characteristics of the verb-predicate. An important factor in distinguishing the simultaneity/sequence of situations expressed by homogeneous members is the starting point of the action. Also interesting for the characterization of the category of taxis is the semiotic position about the iconicity / non-iconicity of the reflection of taxis relations in the syntactic and propositional structure of a sentence.

Keywords: independent taxis, simultaneity, sequence of actions, iconicity of taxis, sentence.

Сведения об авторе

Руманият Омаровна Әселдерова, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Руманият Омаровна Асельдерова, кандидат филологических наук, доцент, Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Rumaniyat Omarovna Asel'derova, Candidate of philological science, associate professor, Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Динара Холдарқызы Аринова, магистранты, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Динара Холдаровна Аринова, магистрант, Павлодарский педагогический университет, Высшая школа гуманитарных наук, Павлодар, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Dinara Kholdarovna Arinova, master's student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Вклад авторов

Асельдерова Р.О. – концептуализация, формальный анализ, методология, написание – обзор и редактирование.

Аринова Д.Х. – методология, программное обеспечение, роли/письмо – первоначальный проект, написание.

THE REQUIREMENTS TO THE ARTICLE LAYOUT

in the journal focused on philological studies «Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» / «Язык и литература: теория и практика» / «Language and Literature: Theory and Practice»/

1. To submit an article for publication, you need to register on the journal's website <https://yazlit.ppu.edu.kz/>.

Next, fill in the text fields.

Attach the article files in doc/docx format (MS Word):

the first file should contain the full details of the author(s),

the second file should be anonymous without indicating the author(s) details, name the anonymous file “anonymous article”.

Next, you need to sign a public offer – an agreement about the independent nature of the submitted manuscript, consent to check the article for plagiarism, and grant exclusive rights to the publisher.

Review the filled-in details and click the “Submit” button.

The stages and results of the article review will be reflected in your personal account.

2. The article should be no less than 15,000 characters (including spaces) in total, including all article metadata: abstracts, references, author information, etc. Additionally, the volume should not exceed 35,000 characters (including spaces). Works exceeding the specified volume are accepted for publication in exceptional cases upon agreement with the journal's editorial board.

3. The text of the paper begins with the classifier of the IRSTI (International Rubricator of Scientific and Technical Information; determined by the link <http://grnti.ru/>), UDC (Universal Decimal Classification), followed by the initials and surname of the author(s) in bold font, the full name of the organization, city, country, author's ORCID ID, author(s) email, the title of the article in uppercase bold font, abstract, and keywords. The abstract should consist of 150–200 words, should not contain complex formulas, repeat the content and title of the article, should not contain quotations, references to the text of the work, or a list of references used. It should be a brief summary of the research results and conclusions.

The article should be typed in 12-point Times New Roman font with one and a half line spacing, 2 cm margins on all sides, and a 1.25 paragraph indent. Abstracts, bibliography, and author information should be formatted in 11-point font. Examples in the article are highlighted only in italics, without underlining. If necessary to emphasize something within an example, bold font is used. Section headings are highlighted in bold font. Subsections within sections can be numbered with Arabic numerals.

4. The structure of a scientific article includes the following sections: Introduction, Materials and Methods, Results, Discussion, Conclusion, information about funding (if applicable), References. Combining the Results and Discussion sections into one “Results and Discussion” section is permissible.

5. Tables should be included directly in the text of the paper. They must be numbered, have a title, and be accompanied by a reference to them in the text. Figures and graphs should be presented in one of the standard formats: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Dot drawings should be done with a resolution of 600 dpi. All details on the figures should be clearly visible.

6. References to the sources used are given in the text of the article in round brackets in the following format: (Akhmetov, 2020, p. 23) or (Ibraev, 2018). When listing multiple sources: (Ibraev, 2018; Akhmetov, 2020; Ivanov, 2022). In case of the same publication year of works by one author, the reference is accompanied by a letter symbol: (Ibraev, 2018a), (Ibraev, 2018b).

The list of references should only include works that are cited in the text of the article. The bibliography is arranged in alphabetical order, without numbering. English-language works are placed after works in Kazakh and Russian languages, also in alphabetical order. References to unpublished works, the results of which are used as evidence, are not allowed.

Examples of formatting the list of references are provided in the Article Template on the journal's website.

*The editorial board asks authors to distinguish between a hyphen (-) and an en dash (–). The page ranges in the journal or collection should be formatted using an en dash.

7. After the list of references, it is necessary to provide bibliographic information in Russian and English languages (if the article is written in Kazakh), in Kazakh and English languages (if the article is written in Russian), and in Russian and Kazakh languages (if the article is written in English).

Next, a combination of the English and transliterated parts (<http://translitionline.ru/>) of the list of references is provided, which is formatted according to the APA style (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>) (Publication Manual of the American Psychological Association). This is followed by information about each of the authors (academic title, institutional address, ORCID, e-mail – in Kazakh, Russian, and English languages). Authors must adhere to the transliteration specified on the website <http://translitionline.ru/>.

Refer to the Article Formatting Template for an example of the combination of the English and transliterated parts of the list of references. In the combination of the English and transliterated parts of the list of references, an official translation of the article or book into English should be indicated in square brackets.

8. For transparency, we ask that corresponding authors specify contributions to the manuscript using the appropriate CRediT roles. The CRediT taxonomy includes 14 different roles describing the specific contributions of each participant to the scientific results.

Roles: Conceptualization; Data Curation; Formal Analysis; Funding Acquisition; Investigation; Methodology; Project Administration; Resources; Software; Supervision; Validation; Visualization; Roles/Writing – Original Draft; and Writing – Review & Editing.

Note that not all roles may apply to every manuscript, and authors may have contributed with multiple roles.

A description of the contributions of co-authors is provided at the end of the article under the heading “Authors’ contributions” after “Information about authors”.

9. Manuscripts submitted to the editorial office must undergo mandatory Antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com/>) checks, and the originality percentage of the article should be at least 70%. Subsequently, the articles are sent for anonymous double-blind peer review, with a review period of 1-3 months. All reviews of the article are sent to the author. Articles receiving negative reviews are not reconsidered. Revised versions of the articles and the author’s response to the reviewer are sent to the editorial office within the deadlines specified by the editorial board. Articles with positive reviews are submitted to the journal’s editorial board for discussion.

10. Editorial address: Republic of Kazakhstan, 140002, Pavlodar, Olzhabay batyr street, 60, Margulan Pavlodar Pedagogical University

Phone number: 8 (7182) 651617

E-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz

Website: <https://yazlit.ppu.edu.kz>

11. Payment. The publication fee is 8,600 tenge (eight thousand six hundred tenge). For employees of Pavlodar Pedagogical University – 5,000 tenge. Payment is made only upon acceptance of the article for publication, confirmed by the editorial board.

Information for making the publication payment:

- for authors from foreign countries:

NJSC “Pavlodar Pedagogical University”

BIN 040340005741

IIC KZ609650000061536309

JSC “ForteBank” (“Alliance Bank”)

BIN IRTYKZKA

OKPO 40200973

BeC 16

- for the authors from Kazakhstan:

Kaspi Gold → PAYMENTS → EDUCATION → PAYMENTS FOR UNIVERSITIES → PAVLODAR → PAVLODAR STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (Mira, 60) → FACULTY: HIGH SCHOOL OF HUMANITIES → COURSE: Language and Literature: Theory and Practice, article → FULL NAME → PAYMENT AMOUNT.

Please send the scanned copy of the payment receipt via email to the following address: yazlit_os@pspu.kz.

ARTICLE TEMPLATE

UDK 81-2

MRNTI 16.01.33

R. O. Asel'derova*Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia**<https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>**email: rumomarovna@mail.ru***D. Kh. Arinova***Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan**<https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>**e-mail: dina-arinova@mail.ru***ABOUT THE CONCEPT OF “INDEPENDENT TAXIS”**

Abstract. The article deals with the concept of independent taxis in the Russian syntactic tradition. The term "independent taxis" is used to denote a reported fact in relation to another fact and the time. This problem was initially considered in their works by many famous Russian scientists, who revealed the correlation of the time of action of verbs-predicates. In the theory of functional grammar, the problem of taxis is revealed in relation to the aspectual characteristics of the verb-predicate. An important factor in distinguishing the simultaneity/sequence of situations expressed by homogeneous members is the starting point of the action. Also interesting for the characterization of the category of taxis is the semiotic position about the iconicity / non-iconicity of the reflection of taxis relations in the syntactic and propositional structure of a sentence.

Keywords: independent taxis, simultaneity, sequence of actions, iconicity of taxis, sentence.

Conflict of interests: The authors declare no conflict of interest.

Introduction

Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text

Material and methods

Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text

Results and discussion

Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text

Conclusion

Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
 Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
 Text Text Text Text Text Text Text Text

References

- Aytbayuly, O. (1984). Kazak adebi tili terminologiyasynyn keybir maseleleri [Some problems of terminology of the Kazakh literary language]. *KazSSR GA Khabarlary. Filologiya seriyasy 4*, 1–8 (in Kaz.).
- Arutyunova, N.D. (2004). *Logicheskiy analiz yazyka. Yazyki estetiki: Kontseptual'nyye polya prekrasnogo i bezobraznogo* [Logical analysis of language. Languages of aesthetics: Conceptual fields of beauty and ugliness]. Moskva: Indrik (in Russ.).
- Babalova, G.G. & I.L. Kuchesheva (2016). Semanticheskaya klassifikatsiya mifonimov (na materiale angliyskogo yazyka) [Semantic classification of mythonyms (on the material of the English language)]. *Aktual'nyye problemy lingvistiki i metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov*. Omsk, 61–64 (in Russ.).
- Vinogradova, L.N. (2001). *Slavyanskaya narodnaya demonologiya: problemy sravnitel'nogo izucheniya* [Slavic folk demonology: problems of comparative study]. Dis. ... dokt. filol. nauk. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN (in Russ.).
- Kuderinova, K.B. (2016). Voprosy perekhoda sovremennoy kazakhskoy pis'mennosti na latinskuyu grafiku: predlozheniya i proyekt [Issues of the transition of modern Kazakh writing to the Latin script: proposals and project]. *Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy 10–1*, 144–149. Retrieved 28 February 2023 from <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306>. (in Russ.).
- Sutzhanov, S.N. (2003). *Rukhani almasu arnalary* [Spiritual exchange channels]. Pavlodar (in Kaz.).
- Кера, М. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 28 February 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal 24 (6)*, 822–825.

Р. О. Әселдерова

Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей

Д.Х. Аринова

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан

“ТӘУЕЛСІЗ ТАКСИС” ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада орыс синтаксистік дәстүріндегі тәуелсіз таксис ұғымы талқыланады. «Тәуелсіз таксис» термині хабарланған фактіні басқа фактіге қатысты және есеп беру уақытына тәуелсіз белгілеу үшін қолданылады. Бұл мәселені алғашында көптеген атақты орыс ғалымдары өз еңбектерінде қарастырды, олар предикат етістіктерінің әрекет ету мерзімі арасындағы байланысты анықтады. Функционалды грамматика теориясында таксис мәселесі етістік-баяндауыш аспектілік сипаттамаларымен байланысы ашылады. Сөйлемнің біріңғай мүшелерінің бірізгілік / реттілік жағдайларын межелеуінің маңызды факторы болып бастапқы нүкте саналады. Сондай-ақ, таксис категориясының сипаттау барысында сөйлемнің синтаксистік және пропозициялық құрылымында таксис қатынастары көрінуінің иконикалық / иконикалық емес семиотикалық ұстанымы қызықты болып табылады.

Түйінді сөздер: тәуелсіз таксис, бірізгілік, әрекеттердің реттілігі, таксис икондылығы, сөйлем.

Р. О. Асельдерова

Дагестанский институт образования, Махачкала, Россия

Д. Х. Аринова

Павлодарский педагогический университет, Павлодар, Казахстан

О ПОНЯТИИ «НЕЗАВИСИМЫЙ ТАКСИС»

Аннотация. В статье рассматривается понятие независимого таксиса в русской синтаксической традиции. Термин «независимый таксис» используется для обозначения сообщаемого факта в отношении к другому факту и независимо к моменту сообщения. Эту проблему изначально рассматривали в своих трудах многие известные российские ученые, которые выявляли соотношение времени действия глаголов-сказуемых. В теории функциональной грамматики проблема таксиса раскрывается во взаимосвязи с аспектуальными характеристиками глагола-сказуемого. Важным фактором в разграничении одновременности/последовательности ситуаций, выраженных однородными членами, является точка отсчета действия. Также интересным для характеристики категории таксиса выступает семиотическое положение об иконичности / неиконичности отражения таксисных отношений в синтаксической и пропозициональной структуре предложения.

Ключевые слова: независимый таксис, одновременность, последовательность действий, иконичность таксиса, предложение.

About the authors

Руманият Омаровна Эселдерова, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Руманият Омаровна Асельдерова, кандидат филологических наук, доцент, Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Rumaniyat Omarovna Asel'derova, Candidate of philological science, associate professor, Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Динара Холдарқызы Аринова, магистранты, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Динара Холдаровна Аринова, магистрант, Павлодарский педагогический университет, Высшая школа гуманитарных наук, Павлодар, Казахстан. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Dinara Kholdarovna Arinova, master's student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Authors' contributions

Aselderova R. O. – conceptualization, formal analysis, methodology, writing – review and editing.

Arinova D. Kh. – methodology, software, roles/writing – initial draft, writing.

Басуға 15.06.2023 ж. қол қойылды.
Форматы 70×100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі 7,6 шартты б.т. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс №1452

Подписано в печать 15.06.2023 г.
Формат 70×100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 7,6 уч.-изд. л. Тираж 300 экз.
Цена договорная.
Заказ №1452

Редакционно-издательский отдел
Павлодарский педагогический университет им. Ә. Марғулана
140002, г. Павлодар, ул. Олжабая батыра, 60
Контакты: e-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz